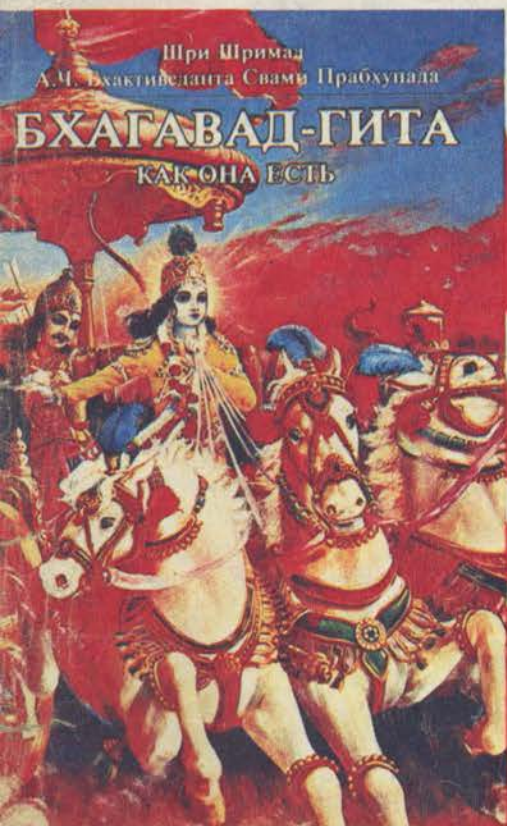

ФАН ВА ТУРМУШ

Шри Шримад
А.М. Бхактиведанта Свами Прабхупада
БХАГАВАД-ГИТА
КАК ОНА ЕСТЬ

Ушбу китобда гаройиб ҳо-
дисалар ҳақида ҳикоя қили-
нади.

«Фан ва турмуш» шу ерда
чоп этилади.

Дейнеке А. А. «Севастополь
мудофаси», 1942 й.

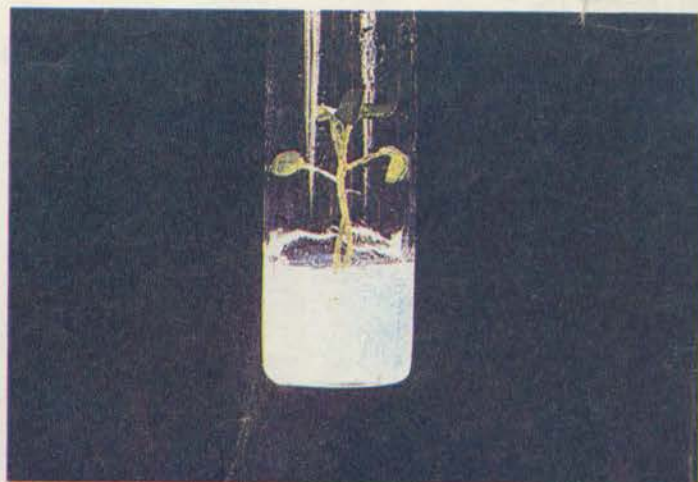
**«ФАН ВА ТУРМУШ»
ЖУРНАЛИ БИР ЙИЛДА
6 МИЛЛИОНГА ЯҚИН
НУСХАДА ЧОП ЭТИЛАДИ.
СОФ ФОЙДАСИ
1 МИЛЛИОН 500 МИНГ
СЎМДАН ЗИЁД.
РЕДАКЦИЯ ШУНДАН
САРИҚ ЧАҚА ҲАМ
ОЛМАЙДИ, ҲУЗУРИНИ
КИМ КЎРАРКИН?!**

РУСИЯДАН КЕЛТИРИШ ШАРТМИ?

Пойтахтимиз яқинидаги «Ленинград» хўжалигида жаҳон даражасидаги илғор технологияга қўл урилди. Дастлабки муваффақиятлар ҳақида ёш олим Абдурашид Набиев сўз юритади.

«Миристема» лабораторияси.

БОШ МУҲАРРИР
Комилжон ЗУФАРОВ
ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Абдумавлон АБДУЛЛАЕВ
Аҳмадали АСҚАРОВ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Камол БОБОМУРОДОВ
Галина МАТВИЕВСКАЯ
Ҳусниддин УМАРЗОДА
(масъул котиб)
Уктам ПРАТОВ
Ўткир РАСУЛЕВ
Асом РАФИҚОВ
Зокиржон САЛИМОВ
Маҳмуд САЛОҲИДДИНОВ
Елқин ТУРАҚУЛОВ
Нурислом ТУХЛИЕВ
Раҳим УСМОНОВ
Файзулла УСМОНОВ
Комил ХОЛМУҲАММАД
(бош муҳаррир ўринбосари)
Шабот ХУЖАЕВ
Эркин ЮСУПОВ

БЎЛИМ МУҲАРРИРЛАРИ:
Рустам ОБИД
Оқилхон ОДИЛХОН
Саид МУРОД
МУҲАРРИРЛАР:
Маҳфуза АСАДУЛЛА қизи
Рустам БОЙТЎРА

Ассалому алайкум азиз журналхон!

Журналнинг ушбу соннда

АСҚАРОВ М, СОБИРОВ З, ИСМОИЛОВ И. Тола дардига даво	2
НАБИЕВ А. Русиядан келтириш шартми!	4
ДЕҲҚОНОВ Р. Пул алмашадими!	6
НУРМУҲАММАД Ҳ. Дарду ҳасрат белгиси	8
БОТИРОВ Б., БОТИРОВ А. Аждодларимиз манзилгоҳи	11
РАВШАНОВ А. Сув қадр: қадим ва ҳозирда	12
ЖАЛИЛОВ С. Ноҳақлик қурбони	14
БОБОБЕКОВ Ҳ. Фарғона фожиялари кундалиги	16
ҲАСАНОВ М. Бу китобни олдингизми!	19
ДОНО ПАЕЗ қизи Дин ва ахлоқ	20
ҚОДИРОВ Н. Берлин шундай олинган эди	22
ПАНАСЕНКО С. Экстрасенслар қотилларни топади	24
ЭРКИНОВ А. Адабиёт ва ЭҲМ	26
ЖУМАНИЕЗОВ Р. Машқини олинг	27
РУСТАМ ОБИД У дунёдан хабарлар	30

*сингари қизиқарли мақолаларни
ўқийсиз ва идорамиз
ходимлари билан танишасиз*

КЕЛГУСИ СОНДА

● Она табиатни асраш йўлида ● Иқтисодий инқироз ёхуд эртанги кунга ишонч борми ● Жумҳуриятимиз мустақилликка эриша оладими? ● «Фотиҳа»ни қандай ўқиш керак ● Оролда бирон ўзгариш борми? ● Асрий жумбоқлар ечилмоқда ● Одам майдундан тарқалмаган.

ТОЛА ДАРДИГА ДАВО

Жумҳуриятимизда ҳар йили миллион-миллион тонна-лаб пахта терилади. Матбуот, радио ва телевидение учун биринчи мавзу ҳам пахта бўлиб қолган. Бу мақолалар, бу кўрсатувлар, бу эшиттиришлар барчаси пахтанинг хирмонга етказиб олингунга қадар ҳаётини атрофлича ёритади. Лекин, пахтанинг иккинчи ҳаёти ҳам бор. Бу унинг тола давридир. Ҳозир биз шу ҳусусда сўз юритамиз.

Сиз далада, пахта пунктларида пахтани ёйиб қуритаётганларини кузатгансиз. Хўш, нега у қуритилади. Сабаби териб олинган пахта фабрикаларга етиб боргунча узоқ йўлни босиб ўтади, пахта тозалаш корхоналарида ишлов берилади, манзилни топгунча туриб қолади.

Шу бос пахтани тўп-тўп қилиб сақлашда унинг намлиги катта аҳамият касб этади. Намлик даражаси меъёрдан ошса, ундаги микроорганизмлар ривожланиб, ўз-ўзидан қизиш ҳодисаси пайдо бўлади, бу эса ёнғинни келтириб чиқаради. Пахта намлигини меъёрига етказиш учун сунъий усул ҳам қўлланади. Қуритиш-тозалаш цехларида махсус қуритгичларда 200°—300° даража ҳароратда ишлов берилади. Ана шунда унинг намлиги 7—8 фозгача камаяди ва бу пахта тўплари узоқ сақланади.

Пахта толасининг узун-калталиги, етилганлиги, пишиқлиги, ингичкалиги ва қайишқоқлиги унинг муҳим кўрсаткичларидандир. Тола қандай навадан олинганга ҳамда ингичка-йўғонлигига қараб, ўрта толали ва ингичка толали бўлади. Қўлда ёки машинада терилгандан қатъи назар, толалар аррали жин машинасида тозаланган ва валикли жин машинасида тозаланган хилларга ҳам ажратилади. Лекин одатда ўрта толали пахталар аррали жинда, ингичка толалисиз валикли жинда ишланади.

Толанинг пишганлик даражасига қараб Давлат умумиттифоқ стандартига мувофиқ пахта 7 нава бўлинади: сараланган, биринчи, иккинчи ва ҳоказо. Ҳамма толалар пишиб етилиши жиҳатидан 11 группага бўлинади: 0,0; 0,5; 0,1 ва шу тарзда 5,0 га қадар.

Агар пахта толаси бутунлай хом бўлса, деворлари жуда юпқа узун найчага ўхшаб туради. Бундай тола жуда нотекис ва бўш бўлиб, ундан сифатли ип йигириб бўлмайди, олинган ип эса бўёқни ўзига яхши олмайди. Бундай толанинг девори фақат бир қават мой-мумли моддadan ташкил топган бўлиб, унда целлюлоза миқдори жуда кам. Хом толалар бир-бирига ёпишган ялтироқ, нафис қатламларни ташкил этади. Микроскоп орқали кузатилса деворлари ўта юпқа, шакли жуда эзилган ва бузилган пилтачаларни кўриш мумкин.

Пахта толасининг пишганлиги ички қаватларида йиғилган целлюлоза миқдори билан белгиланади. Тола ичида целлюлоза қанча кўп бўлса, шунча яхши пишиб етилган бўлади. Тола қуриганда унинг деворлари бир-бирига ёпишган тасмасимон шакли олади ҳамда жингалаклашади. Бунда толанинг ташқи диаметри ички диаметрига нисбатан ошади ва у илмий тилда пишганлик даражаси деб аталади.

Пишиб етилганда толанинг ўз ўқи атрофида 180 даража бураланиши натижасида улар бурғини эслатувчи шакли олади. Бундай бурам-бурамлиги унинг жингалаклиги деб юрилади. Тола жингалаклигига қараб ҳам унинг етилиш даражасини аниқлаш мумкин. Улар қанча жингалакдор бўлса, шунча яхши илашади, натижада толалар ўртасидаги ишқаланиш кучи ҳам кўпаяди. Толалар бир-бирига нисбатан меъёрида сирпаниб, чўзиш асбобларидан ўтаётган пайтда чўзиш жараёни мақсадга мувофиқ кечишини таъминлайди.

Толанинг пишиб етилган ва пишмаганлигини микрохимиявий усулларда, поляризация нури таъсирида оладиган рангига қараб, шунингдек, микроскоп остида кўринишини эталонга солиштириб кўриб билиш мумкин.

Пахта толаси ва момиги асосан целлюлозадан иборат бўлиб, у 92—96 фозни ташкил қилади. Ёғочда эса целлюлозанинг миқдори 40—60 фоздир. Энг тоза целлюлоза пахта толасидан олинади. Бунинг учун толага 1 фоз NaOH эритмаси билан бир неча бор ишлов берилади ва тоза целлюлоза ажратиб олинади. Тоза целлюлоза эса қоғоз ишлаб чиқаришда асосий хом ашёдир.

Толадан ип олгунга қадар ҳар бир тола кўплаб машиналар чийригидан ўтади, натижада зарбларга, чўзилишларга, сирғанишларга, иссиққа, қуёш нурига дучор бўлади. Натижада ҳар бир тола яссиланади, ингичкалашади, бир оз йиртилади ва узилади, сўнг калта толалар миқдори кўпаяди. Калта толаси кўпайиб кетган момикдан ип йигириб бўлмайди. Тола аввалги ҳаёти жараёни — машиналарда терилиши, қуритилиши, тўп қилиб сақланиши, очиқ ҳавода туриши ва микроорганизмларнинг фаолияти натижасида ҳам устки қисмидаги табиий муҳофаза қатлами юпқалашади. Пировардида толанинг ўзаро боғланиши кучсизланиб, майдалашади. Шундай қилиб пахта «оғир дардга», яъни узун толадан калта толага ўтиш дардига учрайди.

Биз санаб ўтган қусурларни бартараф этиш ва калта толалар миқдорини камайтириш мақсадида Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институтининг назарий химия кафедрасида пахта толасини сувда эрийдиган полимерлар асосида тайёрланган композиция — аралашма билан бойитиш устида изланишлар олиб борилмоқда. Сувда эрийдиган полимер асосида тайёрланган композицияни ишлаб чиқаришга жорий қилишда кафедранинг катта илмий ходими Т. Муродов, Тошкент тўқимачилик комбинати 2-ип йигирув фабрикасининг директори А. Абдуғадов, шу фабриканинг бош инженери Т. Батькал ва комбинат марказий лабораториясининг мудирини Г. Старожуклар ҳамкорлик қилишмоқда.

Пахта толасини полимер композиция билан қайта ишлаш натижасида тола сиртида юпқа шаффоф қатлам ҳосил бўлади. У толани ҳар хил ташқи таъсирлардан сақлайди ва толаларнинг ўзаро боғланиш кучини орттиради. Шунинг учун сувда эрийдиган полимерларга ва улар асосида тайёрланадиган композицияларга қўйиладиган талаб ҳар хил бўлиши мумкин. Чунончи, улар ёнмайдиган ва захарсиз, ҳидсиз, усқуналарни занглатмайдиган, юқори электр ўтказувчан ва албатта арзон бўлиши керак.

Полимер композициянинг қовушқоқлик даражасига ҳам эътибор бериш керак, чунки тайёрланган композиция

Олимлар тажриба устида.

ОҶАНРАБОДА ПИШИРИЛГАН НОН

Дастурқонимизнинг файзи бўлган ноннинг анвойи хиллари, сифати ва мазаси уни тайёрлаш услубига, ҳам ашё ҳамда унга қўшилган маҳсулотларнинг хусусиятига боғлиқ. Шунингдек, нон чиройли ва сингиб пишишида хамиртурушнинг табиий ва кимёвий ҳоссалари ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Маълумки, нон хамиртуруш таркиби жиҳатидан ферментлар хусусиятига эга бўлган биологик моддалардан иборат, улар эса маҳсулотнинг сақланиш муддатига ва ундан тайёрланадиган хамирнинг ошиш кучига сезиларли таъсир кўрсатади. Бу моддалар фаоллигининг паст бўлиши эса тайёрланган нон сифати бузилишига ва сақланиш муддати камайишига олиб келади.

Сўнгги вақтларда нон маҳсулотларининг сифатини ошириш, уларни тайёрлашда ишлатиладиган ҳам ашё ҳамда хамиртурушнинг хусусиятларини яхшилаш борасида жуда кўплаб илмий изланишлар олиб боришмоқда. Булар орасида асосан нон

кўюк бўлса, яъни қовушқоқлиги юқори бўлса, пуркагич орқали пуркаш қийинлашади ва толанинг ишқаланиш даражаси ортади, натижада йигириладиган ип узлувчан бўлиб қолади. Агарда композиция суюқ, яъни қовушқоқлиги кам бўлса, унда пахта толасидан ҳосил қилинган йўғон пилик юмшоқ бўлиб, осон эзилади, титилади, шу тариқа ипнинг таранглигига путур етади. Композиция қонушқоқлиги ҳарорат ўзгаришига таъсирчан бўлмаслиги керак. Сувда эрийдиган полимерлар ип йигириш жараёнида толанинг тола билан ва толанинг металл билан ишқаланиши мукамал кечмиши ва толаларнинг юқори тезликда улаишини яхши таъминлаш керак.

Полимерга қўйиладиган талаблардан яна бири, у пахта толасининг сифатини яхшилаётганлигидир. Ипнинг ишқаланиш даражасининг камайишига алоҳида эътибор берилса, чунки ипнинг бирдай тортилмаслиги тўқилаётган матода ҳар хил туғунчалар, узун-узун нзлар ва бошқа камчиликларга олиб келади.

Толанинг бир-бирга улаиши полимерга боғлиқ. Чунки бир-бирга улашув натижасида яхши, таранг ип ҳосил бўлади. Улашув кучининг жуда юқори бўлиши эса ипни мўрт қилиб қўяди ва пировардида узлувчанлик ортади.

Юқорида келтирилган ва келтирилмаган қатор талабларга жавоб берадиган, сувда эрийдиган полимерларга — натрий карбоксиметилцеллюлозанинг суюлтирилган эритмаси, поливинил спирти, полиэтиленгликол ва поливинилпирролидон кабилар мисол бўлади. Улар асосида сирт-актив модда ОП-10 ва бир оз глицерин билан бирга композиция тайёрланади. Пахта толаси бундай аралашма

пишириш ва хамиртурушни тайёрлаш вақтида турли хил физикавий усулларин қўллаш диққатга сазовор. Ҳозирги вақтда нонлар инфракизил нурланиш берувчи печларда пиширилмоқда. Бу эса нон пишириш вақтининг бир неча мартага қисқартириш билан бир қаторда тайёр маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларини оширишга ҳам имкон яратади.

Жумҳуриятимизда ягона ҳисобланган ва нон тайёрлаш мутахассисларини етиштирувчи Бухоро озиқ-овқат ва енгил саноат технологияси институти олимлари билан нон тайёрлаш корхоналари ҳамкорлигида маҳсулотни пиширишнинг янгича усули саноат миқёсида синаб кўрилди. Унинг асосий моҳияти хамир тайёрлаш жараёнида хамиртурушга оҳанрабо майдонида ишлов бериб фаоллаштиришдан, яъни хамирнинг ошиш қобилиятини кучайтиришдан иборат. Мутахассисларнинг таъкидлашича, оҳанрабо майдонида ишлов берилган хамиртурушнинг хамирини ошириш қобилияти 26—35 фозга ортар экан. Бу эса, ўз навбатида, нон тайёрлаш учун ишлатиладиган хамиртуруш миқдорини муайян миқдорда камайтириш имконини беради. Бундай усулда тайёрланган нон сифатини, хусусан ширин мазасини ва юмшоқлигини узоқ вақт сақлай олади.

Бундан ташқари, маҳсулотга оҳанрабо майдонида ишлов бериш хамиртурушнинг ўзига ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Чунки, одатдаги широнда узоқ муддат сақланганида хамиртурушнинг сифати тез пасайиб кетади. 3—5 кун сақланиш мобайнида хамирнинг ошиш қобилияти икки марта камайиши мумкин. Бу эса шундай хамиртурушдан тайёрланган нон ва нон маҳсулотларининг сифатини бузади. Сақлашдан илгари хамиртурушга оҳанрабо майдонида ишлов берилиши эса хамирнинг ошиш қобилиятини 35—45 кун мобайнида бир хил даражада тутишдан ташқари, ҳам ашёнинг бошқа ҳоссаларини ҳам яхшилайдди.

Булардан ташқари, оҳанрабо майдонида ишлов берилган хамиртурушнинг паст навли ундан нон тайёрлашда ишлатиш ҳам жуда юқори самара беради. Бошқача айтганда,

Комилжон ЗУФАРОВ,
журнал бош муҳаррири:
— «Фан ва турмуш» муштарийларини Баҳор байрами билан чин қалбдан муборакбод этаман. Журналимизга бўлаётган қизиқиш — бизнинг ижодий ходимларимизни, таҳрир ҳайъатини ўз ишимизга янада жиддий эътибор беришга, янада масъулият билан муносабатда бўлишга ундайди.

бу хил маҳсулотлар мазаси ва сифат кўрсаткичларига кўра, юқори навли ундан тайёрланадиган маҳсулотлардан қолнмайди.

Хуллас: нон тайёрлаш жараёнида яна бир технологик ўзгариш яратилди. Нон тайёрлаш корхоналаридан тўла қувватда фойдаланилганда бу янгиллик ўзининг иқтисодий самараларини бериши шубҳасиздир. Бинобарин, озиқ-овқат саноати корхоналарида оҳанрабо майдони қўллаш бошқа турдаги технологик жараёнларга ҳам ўзининг ижобий таъсирини кўрсатиши мумкин.

Қаҳрамон МАЖИДОВ,
Бухоро озиқ-овқат ва енгил саноат технологияси институтининг доценти,
техника фанлари доктори,
Ризо РАҲИМОВ,
институт ўқитувчиси.

***** билан қайта ишланса, унинг баъзи бир физик-механик хоссалари турғунлашади, ишқаланиш даражаси маромга келади ва толанинг сифати ошади.

Тошкент тўқимачилик комбинатида таралган пахтанинг сифати полимерли композиция билан бойитилганда 20 фоз яхшиланиши, айланма йигирув машинада узлишлар сони аввалгиларига нисбатан 22 фоз камайиши сўнгги эришилган натижалардан биридир. Демак, толаларнинг узлиши ҳисобига йигириладиган ипнинг нафақат сифати яхшиланибгина қолмай, ортиқча ҳам ашёсиз ҳам ортиқча маҳсулот олишга эришилмоқда.

Тахминий ҳисоб-китобларга қараганда, КМЦ асосида тайёрланган аралашма-композиция билан ингичка толали пахта қайта ишланса, биргина 2-фабрика бўйича тахминий кўтилган самара 150 минг сўмин ташкил қилади. Тошкент тўқимачилик комбинатида олиб борилган тажрибани саноатда синаб кўриш шуни кўрсатдики, ингичка толали пахтаи сувда эрийдиган полимер асосида тайёрланган аралашма билан қайта ишлаб, ноёб ҳам ашё — пахта толасини тежаб қолиш мумкин. Бу тажриба умумиттифоқ миқёсида татбиқ этилганда эса, жумҳуриятимизга нисбатан бўлган пахта диктаторлигига чек қўйилиши шубҳасиздир.

Мирҳож АСҚАРОВ,
УзССР ФА муҳбир аъзоси,
Зонр СОБИРОВ,
Исроил ИСМОИЛОВ,
кимё фанлари номзодалари.

Русиядан

Келтириш шартми?

Абдурашид НАБИЕВ,
химия фанлари номзоди.

Пахта яккахоқимлиги жумҳуриятимиз ерларида қадимдан анъанавий тарзда экиб келинган жуда кўп экинларни таъқиб қилди ва уларни асоратга солди. Зеро бизнинг тупроғимизда ширин-шакар қовун-тарвузлар, арпа, буғдой, жавдар, мош, ловия, жўхорилар — бари-бари экиб келинарди. Ҳозир фақат Россиядангина эмас, балки хориждан ҳам вагонлаб келтириладиган картошка ҳам шу жумладан. Зеро йилига жумҳуриятимиз 500000 тоннага яқин ейимлик ва 80000 тонна уруғлик картошкани четдан олади. Биз бу маҳсулотни «картошка монополия-

чилари»нинг барча шартларига кўнган ҳолда, шартномали нархларда сотиб олишга мажбурмиз. Ҳозир уруғлик картошканинг ҳар kilosи хўжаликлар учун 60—80 тийиндан айланаяпти.

Шу боисдан: «Нега биз четдан картошка олишимиз шарт? Нега биз ўз-ўзимизни таъминлай олмаяпмиз? Қани бизнинг «Обидов», «Қайчибарғ» навларимиз? Нега яхши уруғлик йўқ? Жумҳуриятимизда уруғчиликни тиклаб бўладими?» каби саволлар қайталанаверади. Муаллиф қуйида ана шу саволларга жавоб топишга ҳаракат қилади.

Улкамизда картошка етиштириш ўтган аср охириларидан бошланган. Даставвал, гектаридан 80—90 центнер атрофида ҳосил олинган бўлса, ҳозир бу кўрсаткич 90—120 центнерни ташкил этади. Лекин картошка ҳосилдорлиги шу кўрсаткич билан чекланиб қолмайди. Гектаридан 20—30 тоннадан ҳосил олувчи миришкор деҳқонларимиз бор. Энди бошқа жумҳуриятлар билан таққослайлик: Эстонияда мавсумга кўра гектаридан ўртача 15—25 тонна атрофида картошка олинади. Айрим хўжаликларда эса бу кўрсаткич 50—60 тоннани ташкил қилади. Мўл ҳосил олиш учун юқори даражадаги агротехниканинг ўзи кифоя эмас, сифатли тоза навли уруғлик бўлиши шарт. Шунинг учун ҳам бобо деҳқонларимиз ҳосилнинг пасайиб кетишини уруғлик сифати билан боғлашади. Авваллари картошка кетмонда кавланиб, деҳқон навга тўғри келадиган ҳосилдор туплар тагидан кавланган картошкани уруғлик учун саралаб олган. Демак, танлаш натижасида уруғлик янгиланиб келган. Ҳозирги деҳқонлар эса келтириладиган тайёр уруғликка ўрганиб қолишди. Шу тариқа уруғлигини янгилаш йўллари унутилди. Бора-бора четдан келтирилган уруғ келгуси йил қайта экилганда ҳосил бермай қўйди, бошқачасига айтганда уруғ бизнинг шароитимизда айниди. Шундай қилиб, йил сайин уруғлик четдан сотиб олинаверди.

Аслини олганда уруғ ҳамма ерда ҳам йилдан-йилга айниб боради. Айниш сабабларига генетик ўзгаришлар, мутация ва асосан соғлом уруғнинг янгитдан касалланиш сабаб бўлади.

Кейинги йилларда олимлар ҳосилдорлигининг пасайиши сабаблари борасида кўпгина тадқиқот олиб боришди. Натижаларни умумлаштириш асосида ҳосилдорлигининг камайишига олиб келувчи энг асосий омил — ўсимлик вирус касаллиги билан зарарланишидир, дея хулоса чиқарилди. Ҳозирги вақтда картошкани зарарлантирадиган йиғирмага яқин вирус ва вироидлар аниқланган.

Ҳосилнинг пасайиши вирус билан зарарланиш штаммига ҳам боғлиқ. Мисол учун икки хил ажратиб экилган картошка L вирус штамми билан 1:11 нисбатда зарарланган эди. Шунда биринчи ҳолда ҳосилдорлик 17—24 фонз, иккинчи ҳолда эса 64 фонз камайиши кузатилади. Аксинча, вируслар билан зарарланмаган ўсимлик бошқа туплардан жадал ўсиши, сершоҳлиги, япроқларининг катта бўлиши,

хлорофиллнинг кўп миқдорда йиғилиши, ўсимликда карбонат ангидрид газининг алмашуви анча юқори даражада бўлиши, органик моддаларнинг тежалиши, ўз навбатида фотосинтез жараёни жадал кечиши, натижада кўп ҳосил тўплаши билан ажралиб туради. Юқорида келтирилган мулоҳазалардан шу нарса аёнки, сифатли картошка уруғи олиш учун уни вирусли касалликлардан халос қилиш шарт.

Охириги йиғирма йил ичида ҳужайра биологияси илмида кескин ўзгаришлар кузатилди. Тадқиқотлар натижасида тўқима ва ҳужайраларни сунъий озуқали муҳитда ўстириш йўллари тадқиқ этилди. Бу ўсимликларнинг вирусологик таҳлили қутилмаган натижалар берди. Усимлик тепа ўсиш кўрагидан 1—2 миллиметр қилиб кесиб олинган ҳужайралар йиғиндисидан иборат бўлган тўқима (меристема) сунъий соф муҳитда ўстирилганда, бундай ўсимликларнинг асосий қисми вирусдан холи бўлиб чиқди. Кейинчалик шу усул билан ўсимликларни вирусдан халос қилиш янада такомиллаштирилди. Яъни ўсимлик юқори [37—38] ҳароратда бир неча ой ўстириб чиниқтирилгандан сўнг, унинг тўқимаси сунъий соф муҳитда ўстирилганда, ўсимлигининг вирусдан тозаланиш даражаси кескин ошди. Бу усул фанда «термотерапия» номини олди. Шундай қилиб, «меристема», ва «термотерапия» бир-бирини бойитган ҳолда ўсимликларни вирусдан тозалашда биологиянинг янги бир технологияси сифатида қўлланила бошланди. Дунё олимлари шу йўллар билан мевали дарахлар, сабзавот-полиз экинлари, гул ва бошқа ўсимликларни соғломлаштириш ва кўпайтиришга киришдилар.

1965 йиллардан бошлаб мазкур биотехнология картошка уруғчилигида қўллана бошланди. Бу орада ўсимликларни пробиркада чексиз кўпайтириш усуллари ишлаб чиқилди. Бунинг афзаллиги шундаки, биргина пробиркадаги соғлом ўсимликни бир йил ичида бир неча миллионга етказиш имкони пайдо бўлди. Соғломлаштирилган навни пробиркаларда бир неча йилгача сақлаш ҳам мумкин.

Меристема йўлини татбиқ қилган фирмалар тезликда дунё бозорларини эгаллаб олишди.

Масалан, Голландия фирмалари тушган талабга кўра 80 дан зиёд мамлакатга 60 дан ортиқ навда уруғлик сотади.

Польша, Чехословакия, Болгария, Венгрияда ҳам бу йўналиш анча илгарилаб кетди. Венгриянинг «Миреклон»

кооперативни уруғлик картошкани АҚШ ва Европа мамлакатларига сотишни йўлга қўйган.

Совет Иттифоқида ҳам сўнгги йилларда биотехнология бўйича тадқиқотлар олиб борилди. Эстония, Белоруссия, Украина, Москва ва Владивостокдаги илмий муассасалар картошка уруғчилиги соҳасида ижобий натижаларга эришмоқда. Шунинг билан керакки, ҳануз мамлакат учун ягона технология ишлаб чиқилган эмас ва бу кўрсатмалар бир-бирдан фарқ қилади. Масалан, Украина ва Белоруссияда вирусдан меристема йўли билан тозаланган картошкани колба ва пробиркаларда ўстириб кичик картошкачалар туғдирилади. Бундай картошкачалар диаметри 0,2—2 сантиметр атрофида бўлиши мумкин. Пробирка ичида бир ёки иккита туганак туғдирилса, колбанинг катта-кичиклиги ва танланган шароитга кўра 20—30 тагача кичик туганак ундириш мумкин. Бу туганаклар вирусологик текширувдан ўтади ва бир неча бор теплицаларда, сўнгра очик ерда экиб ҳосил олиш йўли билан кўпайтирилади. 1966 йилдан иш бошлаган Эстония картошка меристема лабораторияси ҳозирги кунда ўзига хос технологияни ишлаб чиқди. Бу лабораторияда картошка навлари махсус вируссиэланттириш ва пробиркада кўпайтириш жараёнини ўтагач, ташқи муҳитга ўргатилган миҳол яшил қаламчалар орқали жинссиз йўл билан сони орттирилади. Картошка далага кўчат сифатида экилади ва ҳосил олинади. Бундай йўл билан олинган картошка кейинги босқичларда очик далага уруғлик ҳолида бир неча йил экиб орттириб борилгаверади. Бу технология ўзгариш уруғлик олишдаги 8—12 йиллик муддатни 5—6 йилга қисқартиришга имкон берди. Шунинг билан тадқиқотга сазоворки, бу технология машҳур «Адажи» (Латвия) агрофирмасида қўлланилиб келмоқда. Фирма Рига шаҳрини йилига 50 минг тонна картошка билан таъминлайди. Бу ҳосилни олиш учун 400 гектарлик дала кифоя қилапти. Агрофирма ўз лабораториясида йилига 300 мингта соғлом картошка кўчатини етиштирилади ва ундан супер-суперэлига уруғлиги олади. Кейинги йиллари далада экиб кўпайтириш натижасида уруғлик картошка 5—6 йилда етиштирилиб бўлади.

1987 йили Тошкент вилояти Тошкент ноҳиясидаги «Ленинград» хўжалигида «Меристема» ишга тушди. Даставвал биз гул кўчатларини вирусдан соғломлаштириш бўйича тадқиқот олиб бордик. Жумладан, чиннигулни меристема йўли билан «ВКГ» вирусдан соғломлаштириш технологиясига ўзгаришлар киритган ҳолда ишлаб чиқдик.

Усимликларни вирусдан соғломлаштириш усуллари асоси бир-бирига ўхшашдир. Шунинг билан олган ҳолда ва жумҳурият аҳолисини озик-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш долзарб ва кечиктириб бўлмас вазифа эканлигини англаб, 1988 йил ёздан картошкани меристема тўқимасидан пробиркаларда ўстириш, уни микро қаламчалар орқали пробиркада кўпайтириш, ниҳолни пробиркадан очик жойга экиб ўргатиш бўйича илмий-тажриба ишлари олиб бордик. Ишнинг шу усул юзасидан жаҳон илмий адабиётлари билан танишиш ва мазкур адабиётларда кўрсатилган сунъий ўстириш муҳитларини бизнинг шароитда синаб кўришдан бошладик.

Адабиётларда берилган 100 дан орттириш сунъий ўстириш муҳитларининг кимёвий моддалар таркиби ва сарфланажак миқдори жиҳатдан бир-бирдан фарқланади. Бу муҳитларни биз синаб кўрдик. Лекин, сунъий ўстириш муҳитлари бизда тўла-тўқис қайтарилганда ҳам картошка меристемаси ва микроқаламчаси пробиркаларда ўсмади, ўсганда ҳам илдизи ва ниҳолни нозик бўлиб қолаверди. Нега шундай! Биринчидан, биз ишлатаётган кимёвий моддалар чет эл стандартларидан фарқ қилади, иккинчидан, кўпалаб хорижий олимлар мақолаларида ишнинг энг муҳим жиҳатини ёритмай ўтадилар. Кузатишлар ва тажрибалар асосида ўстириш муҳитига ўзгаришлар киритдик. Натижада пробиркада меристема ва митти қаламчалардан картошка яхши ўсадиган сунъий муҳит топдик. Япон олимлари Мурасиге ва Скуголар ихтиро қилган таркиб шу муҳит асосини ташкил қилди. Биз айрим туз, витамин ва усимлик гормонларидан қисман қўшимча қилдик, холос. Шу тариқа вирусдан тозаланган картошка уруғи олишдаги барча технологик жараёнлар ўзгаришлар билан бизнинг шароит-

Комил ХОЛМУҲАММАД,

бош муҳаррир ўринбосари:

— Ошкоралик, Демократия ҳали жумҳуриятимизга тўла кираиб келганича йўқ. Юқори ташкилотлар, цензура ҳамон бизга эркинлик беришмаяпти. Юз минглаб ўқувчиларимиз истақ ва хоҳишларини қондириш мақсадида тайёрлаган бир қатор мақолаларимиз «Юқори»нинг эҳтиёткорлиги туфайли журнал юзини кўрмади. Лекин бир кун ҳақиқат юзага чиқишга ишончим комил. Ҳозирча матбуот эркинлиги (том маънода) на қогозда бор, на амалда. Биз ҳақ йўлда эканлигимизни биланмиз ва Сиз, азизларнинг дилнигиздаги армонлар, тилингиздаги гапларни айтишга бутун иқтидоримизни, куч-ғайратимизни баҳшида этакимиз.

МУЛОҚОТ

га татбиқ этилди. «Белорус» эртапишар нави юқори меристема тўқимасидан 0,1—0,2 см катталиқда қирқилиб, сунъий муҳитда ўстириш 3—4 ой вақтни олса, кейинги жараён, ҳар бир бўғин орасини қирқиб янги ниҳол ўстиришга 18—28 кун сарф бўлди. Дастлабки пробиркадаги кўчатлар Москва биотехнология илмий тадқиқот институтида вируслилик жиҳатидан текширувдан ўтказилди. Бундан ташқари, Эстониядан вирусдан тозаланган 120 пробиркада «Адретта» (ГДР) нави олиб келинди. Бу пробиркаларда туганаклар кўпайтирилиб, бир неча мингта етказилди ва ниҳоллар пробиркалардан олиниб, ташқи муҳитга ўргатилгач, теплицаларга кўчириб ўтказилди. 1989 йил март-апрель ойларида 80 мингдан орттиқ картошка кўчат сифатида теплицаларга экилди. Кўчатлар ўсиш даврида 2 мартаба чопиқ қилиб кўмилди. Ҳосил май-июнь ойларида қавлаб олинди. Ҳар бир туп тагидан 5—6 тадан, айрим туплар остидан эса ҳатто 50 дан орттиқ картошка қавлаб олинди. Биз соғлом ўсган тупларни саралаш, навларни бир-бирига аралаштириб юбормаслик, фитосанитария ва ҳашаротларга қарши кураш тадбирларини ҳам олиб бордик. Июнда йиғиштириб олиб экилган уруғлик бир ойда яна уна бошлади. Натижада очик далага экиб кўпайтириш имкони пайдо бўлди.

Лабораториямиз асосан эртапишар навлар устида иш олиб бордик. Вируссиэланттирилган уруғлик олиш технологиясида картошка қанчалик эртапишар бўлса, мақсадга шунча мувофиқ келади. Чунки картошка ҳосили икки ярим-уч ойда етилиб, йиғиштириб олинади. Бу фурсатда картошка экилган далада вирус ташувчи ҳашаротлар кўпайиб улгурмайди. Бу келтирилган далиллар илмий жиҳатдан тўғри бўлгани ҳолда хўжалик юритишда ўзига хос қийинчилик туғдиради. Деҳқонларимиз жуда яхши билишадикки, тоғли зоналарни ҳисобга олмганда, эртанги нав картошкаларни кечки нав экиладиган вақтда ёки аксинча экиб бўлмайди. Чунки, ер тафти 8 даражага кўтарилгандагина картошка туганак тугиши мумкин. Ҳарорат 20—23 даражага етганида бу жараён тезлашади, лекин ер ҳарорати яна ошаверса, усимлик пояси баравж ўсса ҳам, илдизи ҳосил тугмай қўяди. Шунинг учун ҳам деҳқонлар ер ҳароратини пасайтириш учун ёзга ўтиб кетган картошкалар тагидан бир неча кун сув оқизиб қўйишади. Юқори ҳосил олиш учун эртанги нав 2 хил вақтда экилади, март ойда ва июль ойининг биринчи ярмида. Бу икки даврда туганак тугиши меъёрида кечади. Кечки картошка июнь ойининг охирида экилса, туганак тугиши кузга, ер совиған даврга тўғри келади. Бизнинг Ўзбекистонда картошкани иложи борича олдинги репродукциялардан экиш мақсадга мувофиқдир, яъни уни III репродукциядан оширмаслик керак. Чунки, иссиқ иқлим таъсирида уруғлик тез касалланади. Шунинг билан айтиш керакки, уруғ олувчи хўжалик эртанги картошка ҳосили июнь ойда йиғиб олигач,

(Давоми 12-бетда.)

ПУЛ

Ҳозирги кунда бундай савол бернш анъана бўлиб қолди. Ҳақиқатан, пул ва пул билан боғлиқ муаммолар барчани қизиқтиради, чунки улар заминда ҳар биримизнинг манфаатимиз, хонадонимизнинг эртанги тақдирини яширинган. Хўш, бу муаммоларнинг ечими қандай бўлади? Шунини таъкидлаш керакки, олимлар мазкур масалада бир-бирига энд икки гуруҳга ажралнишган. Биринчи гуруҳга мансуб олимлар пул ислоҳотини ўтказиш тарафдор, иккинчилари эса ислоҳотга қарши. Бу манзара СССР халқ депутатларининг II съезидидаги маърузаларда ҳам ўз аксини топди.

Пул ислоҳоти тарафдорлари бу тадбирини амалга оширишининг турли йўллари тавсия этишмоқда. Масалан, улар 1922—1924 йиллардаги пул ислоҳоти қонунларидан келиб чиққан ҳолда муомалага бир вақтнинг ўзида икки хил пул бирлигини чиқаришни таклиф этадилар. Бу — «юмшоқ» ёки ҳозирда харид қуввати анча паст пул бирлиги ва «қаттиқ» — харид қуввати юқори пул бирликларидир. 1947 йилда ўтказилган Сталинча ислоҳот таклифи билан чиқаётганлар эса пуллари тезликда алмаштириш ҳисобига пулни пухталаштиришга эришиш мумкин, деб ҳисоблашади. Келинг, яхшиси мамлакатимиз тарихи саҳифаларини варақлайлик-да, ўша ислоҳотлар қай тарзда ўтгани билан бироз танишайлик.

1917 йил Октябрь инқилоби натижасида чор ҳукумати банклари қўлга олинди, миллийлаштирилди. Лекин бу ҳали иқтисодий ҳокимиятнинг Советлар қўлига ўтганлигини билдирмас эди. Чунки банклардаги пуллар ва мулкларнинг асосий қисми ҳамон буржуа синфига тегишли эди. 1917 йилнинг декабрига келиб В. И. Ленин бошчилигида пул ислоҳотини ўтказиш лойиҳаси ишлаб чиқилди. Мазкур лойиҳада, бир томондан, буржуазияни молиявий ҳокимиятдан четлаштириш, иккинчи томондан, мамлакат пул муомаласини соғломлаштириш масалаларини ҳал этиш мақсад қилиб қўйилди. Чунинчи, эски пуллари янгисига синфий нуқтан назардан туриб алмаштириш, яъни унча кўп жамғармага эга бўлмаган меҳнаткаш халқнинг бир сўмининг янги бир сўмга, муайян меъёрдан юқори бўлган жамғармаларнинг эса фақат бир қисминини алмаштириш қатъий эътибор қўйилганди. Бироқ граждандан уруши ва чет эл ҳарбий хуржлари бу ислоҳотни амалга оширишга йўл бермади.

Ҳарбий коммунизм даврида эса пул қадрини янада йўқотди. Хўжалик вайронгарчилиги, ҳарбий харажатларнинг ортнши, бюджет камомати, баҳоларнинг ўсиши каби омиллар етарлича ўз таъсирини кўрсатди. Муомаладаги пул белгилари асосан «дум», «никтолай» пуллари эди. Чунки, Совет ҳокимияти уруш кетаётган бир пайтда ўз пулини чиқара олмади, бунинг устига шу соҳада мутахассислар етишмас эди. Фақатгина 1919 йил мартга келиб давлат герби туширилган биринчи совет пуллари чиқарилди. Бу пуллар «РСФСР ҳисоб-китоб белгилари», кейинроқ эса қисқача қилиб «совзнак»лар деб атала бошланди.

Товар танқислиги натижасида уларнинг баҳоси шиддат билан ўсди. Масалан, 1921 йилда Москва бозоридида бир пуд — 16 кило галла 192 000 сўм, трамвай билети 500 сўм, битта газета — 200—

300 сўм турган. Маҳсулот етишмаслиги, баҳоларнинг юқоридаги пул танқислигини келтириб чиқарди. Натижада, муомалага жуда катта пул белгилари чиқарила бошланди. 1920 йилда 100, 250, 500, 1000, 5000, 10000 сўмлик қоғоз пуллар, 1,5 ва 10 миллион сўмлик «РСФСР мажбуриятлари» чиқарилди. Мана шундай катта пуллар чиқарилишининг ўзи ҳам пулнинг ниҳоятда қадрсизланганлигини кўрсатиб турибди.

Мамлакатда талон-тарож, бошбошдоқлик авжига мингач, ҳукумат чекка ўлкаларини марказлашган тартибда пул белгилари билан таъминлай олмади ва Урта Осиё, Кавказ республикалари, Урал ва Сибирда пул чиқаришга рухсат берди. Урта Осиёда «турк-бон»лар чиқарилди, кейинчалик Бухоро ва Хоразм халқ республикалари ҳам ўз пуллариини чиқара бошлади. Оқғардиячилар ва бошқа чет эл босқинчилари эса босиб олган ерларда ўз пуллариини муомалага чиқаришди. Шундай қилиб, граждандан уруши охирига келиб мамлакатимизда 2200 хилдаги пул белгилари муомалада эди.

1921 йил баҳоридида янги иқтисодий сиёсатга ўтилди. Бу соҳадаги биринчи вазифа совет пулини барқарорлаштиришдан иборат эди. Лекин қисқа вақт ичида ислоҳотни ўтказишнинг илоҳи бўлмади. Бунга, бир томондан, давлат бюджетининг камомати, иккинчи томондан ишлаб чиқаришнинг паст даражадалиги тўққинчилик қиларди. Шунга қарамай Халқ Нозирлари Кенгашининг 1922 йил 11 октябр Директи билан пул ислоҳоти бошланди. Янги пул бирлиги — «червон» муомалага чиқарилди. Бир червон чор Россиясининг ўн сўмлик олтин тангаси қийматига тенг турарди. Нима учун шундай қилинди? Бунга сабаб шунки, ниҳоятда қадрсизланган совет пул бирлигига бўлган халқ ишончи йўқолиб бораётган эди. Аҳолининг совет пулига ишончини тиклаш, мустаҳкамлаш лозим эди. Бу кезларда чор Россиясининг барқарор, катта харид қувватига эга бўлган олтин, қумуш тангалари халқ таассуротидан ўчмаган эди. Қолаверса мамлакатнинг баъзи жойларида подшо тангалари муомалада пайдо бўла бошлади. Янги пул бирлигининг червон деб аталиши ҳам олтинга ишора эканидан далолат беради. Зеро, Россияда XVIII асрга қадар йирин, юқори пробали олтин тангалар шу ном билан атаб келчиган.

Совет ҳукумати бу кезларда шошилиб қолмади. Муомалага чиқарилган янги пул бирлиги билан бир вақтнинг ўзидида бюджет камоматини қоплаш мақсадида аввалги пул бирлиги «совзнак»лар чиқарилиши давом этди. Дастлаб ҳисоб-китоблар, тўловлар асосан «совзнак»ларда олиб борилди. Кейинчалик бюджет камоматининг қисқариши, ишлаб чиқаришнинг жонланishi билан червонларнинг муомала доираси ҳам кенгайиб борди.

Червонларни совзнакларга алмаштириш ҳам мумкин эди. Бунинг учун марказий газеталарда кунлик алмашув қийматлари эълон қилиб турилди, улар ҳар кун ўзгариб турарди. Агар 1923 йил 3 декабрда Москвада 1 червон 14700 сўмга тўғри келган бўлса, 7 декабрда — 16300 сўмга алмаштирилди ва ҳоказо. Аини вақтда бу қийматлар турли шаҳарларда турлича эди. 1923 йил охирига келиб ишлаб чиқаришнинг ривожланиши натижасида червонларни кенг қўламда қўллаш учун шарт-шароит яратилди. Лекин икки хил пулнинг бир йўла муомалада бўлиши муайян қийинчиликларни келтириб чиқарди: эркин бозорда пул алмашув чайқовчилиги авжига минди, нш ҳақи асосан совзнакларда берилгани бос ишчи-хизматчиларининг даромадлари пасайиб кетди, хўжаликларда ҳисоб-китоб ишларини олиб бориш қийинлашди, чунки ҳисоб-китоблар ҳам натурал, яъни дон-дун ҳисобида, ҳам совзнакларда, ҳам червонларда олиб бориларди. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари харид нархининг пастлиги ва, ақсича, саноат маҳсулотлари баҳоларининг юқорилиги натижасида деҳқонлар ўз маҳсулотларини сотмай қўйишди. Бу тасодиф қишлоқ билан шаҳар ўртасида хатарли вазиятти вужудга келтирди. Лекин ислоҳотни яқунлаш керак эди. 1924 йил 5 февраль Директига биноан муомалага хазина пуллари чиқарилди ва ислоҳот якунланди. Муомаладаги совзнаклар янги чиқарилган хазина пулларига 1 сўмга — 50 минг совзнак нисбатидида алмаштирилди. Бир червон қиймати энди 10 сўм хазина пулига тенг бўлиб қолди. Хазина пуллари асосида бюджет камоматини қоплаш қонуни билан тақиқланди. Шу билан бирга, чекка ўлкаларда пул чиқариш тўхтатилди. Туркистонда туркбонлар 10:1 нисбатда совзнакларга алмаштирилди. Бухоро ва Хоразм халқ жумҳуриятларида ҳам совет пули жорий этилди. Шундай қилиб, совет пули мустаҳкам валютага айланди ва марказлаштирилди.

Совет ҳукумати ислоҳот даврида жуда катта ташкилий хўжалик ишларини олиб борди. Масалан, нақлиёт ишини яхши йўлга қўя олганлиги сабабли мамлакатнинг турли чеккаларида юзага келган тақчилликин йўқота олди. Бунда барча ноҳиялар керакли маҳсулот билан таъминлаб турилди, натижада бозордаги баҳолар бирмунча барқарорлашди. Бозор баҳоларига таъсир этишининг бошқа бир қанча чоралари ҳам қўлланди. Мисол учун, давлат улгуржи савдо ташкилотлари шахсий хўжаликларга насия бериб, улар маҳсулотининг давлат баҳоларида сотилишига эришилди. Худди шундай шартлар билан банклар ҳам насия берди. Бундан ташқари, 1924 йилдаги юздан ортиқ давлат мол-мулк биржалари

ДАРДУ ҲАСРАТ БЕЛГИСИ

ДАСТХАТГА қараб кишининг феъл-атворини аниқлаб бўладими! Бу саволга: «Бўлади!» деб жавоб беришяпти графологлар. «Графологларнинг ўзи ким!» дейсизми! Булар одамнинг ёзиш услубига, яъни дастхатига биноан унинг феъл-атвори ва шахсини аниқловчи мутахассислардир. Тўғри, бу соҳа кун кеча пайдо бўлгани йўқ. Графологияга қизиқиш ўрта асрларда айниқса кучайган эди. 1622 йилиёқ итальян шифокори ва файласуфи Камилло Бальди дастхат услуби, мазмуни, орфографияси, тиниш белгиларининг қўйилишини синчиклаб ўрганиш асосида кишининг касбига қараб унинг табиатини аниқлаш усулини яратган. Кимда-ким ҳарфларни гоҳ хунуқ, гоҳ чиройли ёзса, ҳаётида бошқа ишларни ҳам шундай тартибсиз, пала-партиш бошқаради, деган хулосага келган эди у.

Лекин шуни ҳам олдиндан айтиб қўяйликки, бирон-бир графолог ўз «башорати»нинг юз фоиз тўғрилигига мутлақо кафолат бера олмайди, ахир ҳар бир бундай мутахассис дастхатни ўз билганича таҳлил этади-да. Бироқ аксари ҳолларда «башорат»лар ҳақиқатга яқин келади. Бунга Фарбий Германиядаги Фрейбург шаҳрида истиқомат қилган бир графологининг 1917 йили Адольф Гитлер дастхати асосида чиқарган қуйидаги хулосаси яққол далил бўла олади. «Кайфияти бекарор, бирдан шавқи ошиб кетади... Атрофдагиларга нисбатан шафқатсиз... ҳаёлий мушоҳадага берилувчан. Табиатан шўхратпараст, донг чиқаришга ўч, ҳаётда ўз ўрнини белгилаш ва ҳаёт оқими билан бориш қобилиятидан маҳрум»... Азиз журналхон, Гитлер ўзини қандай тутшини кинофильмлардан кўргансиз, албатта. Энди ўз таассуротларингизни дастхатга қараб ёзилган юқоридаги фикрлар билан қиёслаб кўринг-а.

Эндилликда Фарбдаги бир қанча мамлакатларда ишга жойлашмиш ёки жойлашолмаслик, имзо ёки васиятнома матнининг ҳақиқий ёхуд сохталигини аниқлаш, касб танлашда ўсмирга кўмаклашиш, ҳарбий хизматга олинган ёшларнинг офицерликка лойиқ ёки нолойиқлигини белгилаш, оила пароканда бўлишдан олдин эрхотин ўртасидаги муносабатларни таҳлил этиш, ошқозон яраси, қон босими кўтарилиб кетиши, қалтираш фалажи, руҳий тушкунлик хасталикларини аниқлаш графологининг хулосасига боғлиқ бўлиб қолди. Бир қанча олий ўқув юртларида, хусусан Фарбий Германиянинг ўнга яқин дорилфунунинда графология фани ўқитилади, Мюнхен дорилфунунинда эса, мана ўттиз йилдирки, талабалар графологиядан давлат имтиҳони ҳам топширишади.

Америка Қўшма Штатларида деярли барча йирик корхоналар ишчи-хизматчиларни ишга қабул қилишда графологлар хизматидан албатта фойдаланишади. Илгари шу мақсад-

ларда, яъни янги ходимларни «элақдан ўтказиш»да турли электрон асбобларга мурожаат қилишарди. Лекин бундан бир ярим йил муқаддам бу усул таъқиқлаб қўйилди. Шунинг учун инсон руҳиятини белгиловчи топшириқлар туркуми ҳамда дастхат таҳлили асқотмоқда. Ана шундай графологик хулосалар у ёки бу ходимнинг муайян касб ёхуд лавозимда ишлашга мос келиш-келмаслигини аниқлашда гоёат қимматли ҳисобланади. Дарҳақиқат, дастхат таҳлили муайян ходим корхона учун қай тарзда самара бера олишини деярли ҳар вақт тўғри аниқлаб беради. Италиядаги Урбино шаҳрида жойлашган дорилфунунининг Графологик тадқиқотлар олий мактабининг раҳбари Жакометтининг шохидлик беришича, номзод у ёки бу ишни бажаришга лойиқ экани ёки йўқлигини текшириб бериш учун мурожаат қилган фирма, орада бир неча ой ўтганидан кейин берилган ўша тавсия нечоғли самара келтираётганлигини мамнуният билан хабар қилиб қўяди.

Графологларнинг таъкидлашича, киши қалам юргизишга қодир бўлган ҳар бир аъзоси, жумладан ўнг ва чап қўллари, тирсаги, билагги, оёқлари билан ёзганида ҳам одатдаги ёзувнинг ўзига хос белгилари сақланиб қолар экан. Дарвоқе, дастхатнинг бундай «белги»лари: яъни ҳарф қисмларининг тузилиши, ҳарфларнинг йўқолиши, сўздаги ҳарфлар нисбати, ҳарфларнинг ўзаро боғлиниш усуллари йигирмага яқиндир.

Савол туғилиши мумкин муҳтарам журналхонда: хўш, чет элларда графология илм сифатида қўлланилар экан, бизнинг мамлакатимизда аҳвол қандай! Гап шундаки, мамлакатимизда бу борада тадқиқот ўтказилмаётганига олтмиш йилдан ошди. Бугина эмас, ўтган давр мобайнида шу соҳада яратилган асарларнинг аксарияти йўқолиб ҳам кетди. Мамлакат графология уюшмаси илмий комиссияси раиси Д. Зуев-Инсаров 1927 йили «Ёзув ва шахс» китобчасини босмадан чиқарган. Бу нодир асарда Лев Толстой, Александр Пушкин, Максим Горький, Антон Чехов, Анатолий Луначарский, Сергей Есенин каби талайгина атоқли кишиларга графологик тавсиф берилган. Мамлакатнинг би-

ринчи соғлиқни сақлаш нозири Николай Семашко графолог Зуев-Инсаровнинг бу борадаги салоҳиятига шундай баҳо берган эди: «Агар менинг феъл-атворимни, ҳақиқатан, дастхатимга кўра аниқлаган бўлсангиз, бу ҳол графология чиндан ҳам фанлар қаторидан қонуний жой олиши мумкинлигидан ва Сизнинг ажойиб графолог эканлигингиздан далоят беради».

Айрим графологларнинг таъкидлашича, дастхатда кишининг ташқи қиёфаси яққол ифодаланар экан. Муҳтарам журналхон бунга ўзингиз бир синаб кўринг-а, нечоғли тўғри келаркин! Тўладан келган киши ёзуви: «Аксари ҳолларда ҳарфнинг қуйи қисми босиб ёзилади, ёзув ичида ўқиб бўлмайдиган, майда, тугалланмай чала қолиб кетган ҳарфлар кўпроқ учрайди». Қорамасиз киши ёзуви: «Ёзув қаторлари тобора кўтарила боради, чиройли чиқсин учун ҳарфлар эҳтиёткорона битиладики, бу ҳол айниқса бош ҳарфларнинг гажакларида яққол кўзга ташланади, ҳарфларнинг эркин ва завқ билан ёзилганлиги сезилиб туради». Оқсарик киши ёзуви: «Ёзув қаторлари равон, ҳарфлар майда, қатор сўнггидаги ҳарфлар хипчароқ, ёзув аниқ, аммо чўзилган бўлади». Урта бўйли одам ёзуви: «Қаторларнинг охирида сўнгги икки-учта ҳарф тушириб қолдирилади; қатор бошидаги ҳарфлар эниқ, чаплаган бўлиб, қатор охирида эса ҳарфлар сийраклашиб, тушириб қолдирилади».

МУТАХАССИСЛАР турли касб эгаларининг ёзувини ўрганиш асосида бир қанча ўзига хос графологик белгиларни ишлаб чиқишган. Қуйида улардан айримларини диққатингизга ҳавола қиламиз.

Корхона раҳбарининг ёзувига шу нарса хос эканки, бунда ҳарфлар шаклан бир-бирига тенг бўлмайди, ҳарфлар катта-кичиклиги ҳар хил бўлишига қарамай, ёзувда айтарли кўзга ташланмайди, «а» ҳамда «о» ҳарфлари энгига кенгайган, ҳарфлардаги қайрилмалар ва бурчаклар ораллиги мутаносиб, сатрлар тўғри бўлиб, фақат охиридагина бир оз, сезилар-сезилмас даражада юқорига кўтарилади, донна-донна ёзилиши ўқиш чоғида қийинлик туғдирмайди.

Равон ёзув, сўзлар ораллигининг кенглиги, қаламини босиброқ ёзиш, ҳарфларнинг бўйига бирмунча чўзиқлиги пул тарқатувчи ходимнинг дастхатига хосдир. Мол ўтказувчи ходимнинг ёзуви ҳам бошқаларникидан фарқлиб туради: ҳарфлар катта-кичиклиги турлича бўлиб, ҳарф ва сўз оралари анчагина кенг, ҳарф бурчаклари гоҳ силлиқланган, гоҳ ўткирлашган тарздадир.

Дастхатшунослик суд экспертизасида ҳам муҳим аҳамият касб этади. Зеро имзо ёки мати муаллифининг кимлигини аниқлашда графолог-мутахассиснинг ҳулосаси зарурдир. Бунда гап муайян ният билан қилинган хатти-ҳаракатни келтириб чиқарувчи физиологик ва руҳий ўзгаришларни ўрганиш, шунингдек киши ўз дастхатини ўзгартириш ёки ўзганинг дастхатига ўхшатишга уринганда вужудга келадиган хатти-ҳаракат ўзгаришларининг ўзига хос белгиларини таҳлил этиш хусусида бораётганлиги равшан. Масаланинг нозик томони шундаки, қаллобликка қўл ураётган киши айнан шу ички ўзгаришларни бошқача қила олмайди, гапнинг сирасини айтганда, бундай зўрма-зўракилик ёзувни таҳлил этувчи мутахассислар кўзига манаман деб ташланиб туради. Киши ўз дастхатининг ички ўзгаришларини ўзгача қўйга солиши учун фақат ўз мускулларинигина эмас, балки бутун асаб тармоғини «қалбакилаштиришига» тўғри келадикки, бунинг асло иложи йўқ.

Ғарб мамлакатларида оилавий муносабатларни ўрганувчи оилавий графология ҳам мавжуд: бунда ҳам эрхотин ўртасидаги, ҳам болалар билан ота-она ўртасидаги муносабатлар дастхат асосида таҳлил этилади. Оилавий графология шарофати тўғрисида Италияда бир қизалоқ ўлимдан омон сақлаб қолинди. Қандай қилиб дейсизми! Гап шундаки, қизалоқ дастхати таҳлил этилганида унинг оиласидаги жанжаллар сабабли, қизда оғир тушқунлик содир бўлганлиги белгилари аниқланди. Шаронт шу даража мураккаб эдики, ҳатто шифокор ҳам қизнинг ота-онасига фарзанди ўз-ўзи-

га суиқасд қилиши мумкинлигидан огоҳлантирди. Лекин ота-она ҳам, оиладаги бошқа кишилар ҳам бу ҳабарга эътиборсиз қарашди. Кунлардан бир кун қизалоқ, ҳақиқатан, ўз жонига ўзи қасд қилмоқчи бўлганида базўр сақлаб қолинди. Шундан кейин ота-онаси илгари бу ҳақда хабар берган графолог олдига келиб, ундан узр сўраб, ёрдам беришини илтимос қилди. Графологларнинг тавсиясига кўра, ота-онанинг фарзандига муносабати ўзгарганлиги тўғрисида қизалоқнинг саломатлиги буткул тикланди. Балоғат ёшига етгач, қиз мустақил ҳаёт кечириб, ҳозир дорилфунунлардан бирида аъло баҳоларга ўқияпти.

Қўлда ёки машинкада ёзилган имзосиз хатлар ҳам графологик таҳлил қилинади. Аксари ҳолларда бундай хат муаллифи ва ижрочиси бошқабошқа шахслар бўлади. Бир одам матни айтиб турса, бошқаси уни қўлда ёки машинкада кўчириши, ё бўлмаса тайёр матни қайта кўчириши ҳам мумкин. Шу сабабли графолог хат матнининг муаллифини аниқлаш керакки, бу ниҳоятда мураккаб иш эканига қарамай, унинг илмий усули ишлаб чиқилган. Ҳар бир одамнинг фақат дастхатигина эмас, балки ёзма нутқи ҳам ўзига хосдир. Дарвоқе, одам ёзувининг қиялигини, ҳарфлари шаклини, бинобарин, дастхатини бирмунча ўзгартириши мумкин-у, аммо ёзма нутқини ўзгартириши амри маҳол-да.

ОЛИЙ асаб фаолияти бўйича асримиз даҳларидан бири совет нейропсихологи А. Лурия анча йиллар муқаддам киши руҳияти билан жисми ҳолатининг ўзаро боғлиқлиги дастхатда акс этишини аниқлаган эди. Мия айрим қисмлари зарарланганда дастхатда хилма-хил ўзгаришлар рўй бериши ҳам аниқланган эди.

Муҳтарам журналхон, пайқадингиз чоғи, энди сўзимиз графологиянинг тиббиётдаги хизмати: касалликлар, ҳатто ички касалликлар тахшиси (диагнози) хусусида. Тўғри, агар графолог соҳаси бўйича шифокор бўлса, нур устига аъло нур, самара даражаси юқори бўлаверади. Кишининг ёзуви фаолиятнинг ўта мураккаб турики, унга айна бир вақтнинг ўзида миянинг кўп қисмлари жалб бўлади. Бинобарин, мантқиқ нуқтан назаридан шубҳа йўқки, ёзувда миянинг касаллик тўғрисидаги ўзгаришга учраган қисмларининг номаъна аъмоли ифодаланади. Бу фикр қуйида келтирилган ми-солларда ўз аксини топади.

Қон босими ортаётганлиги ҳақидаги графологик белгилар одатда касаллик аломатлари сезилишидан анча олдин намоён бўлади. Ёзувнинг ғадир-будирлиги, ўта батартиблиги, босиб ёзилиши шундай касаллик рўй бераётган киши қаламига мансуб. Бу хусусиятларнинг тез-тез намоён бўлиши дастхат эгасида касалликнинг кучайишига тўғридан-тўғри мутаносибдир.

МУЛОҚОТ

Ҳусниддин Умарзода НУРМУҲАММАД,
масъул котиб:

— «Сен ўтмишга тош отсанг, келажак устинга тоғни ағдари-ди». Ойномамиз иш фаолиятида буни домм ёдда тутишимиз керак.

Юртошларим орасидан азалий қадрият, меҳр-оқибат фавқулодда кўтарилиб борапти. Буни тиклашда шояд ҳадис дурдоналари мадад берса.

Ёзувдаги ишораларнинг сустиги, белгиларнинг майдалиги, ёзувнинг машаққатлилиги аломатлари, ҳарфларнинг гоҳ равонлиги руҳий тушқунлик касаллигини аниқловчи графологик белгилардир.

Киши ҳаяжонли ҳолатда ёзганида ҳарфлар бир-бирига одатдагидан яқинлашиб кетади, бу ҳарфлар эркин турмай, балки, бир-бирига ёпишиб кетади.

Ошқозон яраси касаллиги бор одам ёзувида беҳаловатлик ва бетоқатлик ҳолати намоён бўлади («бетоқатлик»нинг графологик ифодаси кўзгалмиш ва руҳий ёки асаб-мускул зўриқишидан далолат беради); кўпинча ҳарфларни ёзишдаги ортиқча тиришқоқлик жинсий ҳаёт мароми бўзилганлигидан далолат беради.

Шизофрения хасталигига учраган одамнинг дастхати хира, яхши босмай ёзилади, сўзлар ораллиги кенг (сўзлар ораллигидаги масофанинг ҳаддан ташқари кенглиги дастхат эгасининг танг ҳолатдан таъсирланмай қолганлигига далилдир); ҳарфлар маст чумолидай қийшайиб кетади.

Қалтираш фалажи касаллигида ҳарфлар шакли бузилади ва жуда майдалашиб кетади, дастхат кун давомида ўзгара борадики, бу ҳол куннинг қайси вақтида беморга дори-дармон

Ҳар бир ўсимликнинг ўзига хос тузилиши унинг яшаш учун кураши ва ташқи шароитга мослашиши натижасида юзага келган. Баъзи ўсимликлар бир ой, баъзи бирлари минг йил ҳаёт кечиради.

Умрида бир мартагина гуллайдиган ўсимликлар ҳам бор. Улар монокарпик ўсимликлар деб юритилади. Жумҳуриятимизда улар асосан чўл, адир ва тоғ зоналарида ўсади. Шундай гиёҳлардан бири сассиқ ковракдир.

Коврак — соябонгулдошлар оиласига мансуб, бўйи 1—1,5 метрча келадиган кўп йиллик ўсимликдир. Пояси тик, йўғон, ичи ковак, юқори қисми шохланган. Унинг гули ва поясидан жуда кучли ҳид таралиб турса-да, чорва моллари, от ва туя уни иштаҳа билан ейди.

Коврак 8—9 йил яшайди. Эрта кўкламда уруғидан униб чиқади, учинчи йилга бориб барглари сони 8—9 тага етиб, тўплам ҳосил қилади. Ёзда бу барглар қувраб қолади ва шамол уларни учириб кетади. Кузга бориб ер юзасида нундан ҳеч қандай нишон қолмаса-да, ер остида илдизи сақланиб қолади. Бу илдиз шолғомсимон бўлиб, диаметри 30—40 сантиметрни, оғирлиги 8 килограммни ташкил эта-

КОВРАК

ди. Коврак бутун ҳаёти давомида илдизида крахмал заҳирасини тўплаб, сўнгра гуллайди. Умрининг охириги йилида қулай шароитда жуда тез — бир кеча-кундузда 18 сантиметргача бўй чўзади. Шу тариқа поясининг юқори қисмида тўпсимон йирик тўпгул юзага келади. Уруғи шамолда атрофга тез тарқалади ва кейинги йиллари янгили униб чиқверади.

Куритилган коврак таркибида кул, протеин, сув, ёғ, целлюлоза ва бошқа фойдали азотсиз моддалар бор. Уруғидан эса ўсимлик ёғи ҳам олинади.

Коврак қадимдан халқ табобатчилигида турли касалликларни даволашда кенг қўлланилиб келган. Абу Али ибн Сино унинг илдизи елимидан дори тайёрлаб нафас қисиши, асаб, захм, ошқозон, кўксов, сил касалликларини даволашда фойдаланган. Коврак эрта баҳорда илдизи билан коврак олиндиб, тозалаб тановул қилинади. Нурота, Советобод, Конимех ноҳиялари аҳолиси коврак илдизини қўйнинг қатиғига қўшиб ейишади. Умуман коврак илдизи наврўз байрами таомлари учун ҳам асосий масаллиқлардан биридир.

Табобатда ковракдан олинадиган асафетида дориси билан қуёнчиқ ва ошқозон касалликлари даволанмоқда.

Улкамизда бу ўсимликни кўпайтириш зарур. Таниқли олим И. Гранитов ковракни ҳанузгача маданийлаштиришга киришилмаётгани ҳақида бир неча марта қайғуриб ёзди. Бизнингча, бу ишни амалга ошириш вақти келди.

Қудратилла ҲАЙДАРОВ,
Садриддин Айний номли Самарқанд давлат педагогика институтининг доценти,
биология фанлари номзоди.
Хислат ҲАЙДАРОВ,
илмий ходим.

курама

Кимёвий сигнал

Агар сизни ари чақиб олса уни ўлдиришга шошилманг! Американинг Флорида штатидаги қишлоқ хўжалиги лабораторияларидан бирининг олимлари узоқ йилги синовлардан кейин шунини аниқлашди-ки, ўлдирилган ҳашарот танасидан ҳавога тарқаладиган кимёвий бирикмалар унинг яқин-атрофдаги ҳамма

қариндошларини ҳаддан ташқари тажовузкор бўлишга олиб келар экан. Улар ана шу кимёвий бирикмаларни ажратиб олишга муваффақ бўлдилар.

Агар яқин-атрофда ари ёки асаларининг уяси бўлса, улар кимёвий сигнални пайқагач уясини ҳимоя қилиш учун ичкаридан отилиб чиқади ва йўлида учраган ҳамма тирлик жонини чақа бошлайди. Олимлар илгари уларда сезги аппарати мавжуд бўлади, деб гумон қилардилар. Бироқ ҳозир бу механизмни ҳаракатга келтирувчи модда ажратиб олинбгина қолмай, балки синтез қилиняпти.

Динозавр суяги

АҚШнинг Колорадо штатидан диплодокка ўхшаш, лекин ундан анчагина катта, ҳозирча шартли ҳолда «суперзавр» деб аталган улкан динозавр жасади топилди. Диплодокнинг узунлиги тахминан 25 метр атрофида бўлса, суперзавр унча катта ёшда бўлмаса ҳам унга қараганда ўн метрча узун экан. Унинг оғирлиги 30 тоннача келади. Янги топилган бу динозаврнинг узунлиги эмас, балки суягининг ичи бўм-бўшлиги кишини ажаблантиради. Суперзаврнинг топилган тос ва думгаза суяқларининг ичи ка-

вак экан. Балки улар ҳаётлигида бу бўшлиқ иллик билан тўла бўлгандир. Шу кунгача топилган кичикроқ динозаврлар суягининг ичиде нима борлиги маълум эди. Лекин бундай улкан динозавр биринчи мартаба учради. Бу топилдигани топган олимлар бошқа йирик ҳайвон суяқларини рентген ёрдамида текширишни таклиф этмоқда. Балки улар ҳам ўз суягини енгиллатиш учун бирор ҳаракат қилгандир.

курама

беришни белгилаш учун муҳим ҳисобланади.

Мутахассисларнинг фикрича, бундай графологик таҳлил ташхисий топшириқ ҳисобланади, ахир ёзув дастхат муаллифида кечаётган руҳий ўзгаришларни яққол акс эттиради-да. Шунини таъкидлаш кераки, бошланаётган касалликни олдинроқ аниқлаш унга фақат ўз вақтида қарши кураш чораларини кўриш имконининггина бериб қолмай, балки даволашнинг нечоғли самаралилигини баҳолаш, шунингдек касалликка қарши курашнинг энг мақбул усулларини танлаш учун ҳам қулайлик яратади.

Ҳа, графология олам билан узвий боғланган, донмий такомиллашиб, бойиб, янгилашиб бораётган ҳаётий фан. Хўш, шундай экан, бу фан авлодлар алмашинувида рўй берадиган ўз-

гаришларни ифодалай оладими! Ҳозирги ёшлар дастхатининг таҳлили уларнинг ота-бувалари дастхати таҳлилидан нимаси билан фарқ қилади! деган саволлар туғилиши табиий. Бу саволларга Италиянинг Урбино шаҳридаги дорилфунун қошида ташкил этилган Графологик тадқиқотлар олий мактабининг директори Фермино Жакометтининг қўйидаги фикрлари жавоб бўла олади, деб ўйлаймиз.

— Бундан ўттиз йил муқаддам шахснинг ривожланиш жараёни кеча бошланиб, тез тугар эди. Ушанда тақрибан 20—21 ёшлардаёқ графология шахснинг шаклланган, маромига етганлигини таҳлилий тасдиқлар эди. Эндиликда эса 9—10 ёшли болаларда ҳам дастхатда акс этган шахснинг ривожланиш аломатлари намоён бўляпти, аммо 22—23 ёшлардаги кишилар

дастхати таҳлили шунини кўрсатадики, кўп ҳолларда бундай дастхатни етук киши дастхати деб баҳолаб бўлмайди. Фикримизча, бу ҳол ҳозирги вақтда рўй бераётган ижтимоий ўзгаришлар билан узвий боғлиқдир. Зангори экран, спорт, дам олиш турлари — буларнинг бари ҳаётнинг илгари мактаб ва оила таъсирида бўлган қисмини «ютиб юборяпти».

Гапнинг пўст калласини айтганда, ўз иш услубини узоқ йиллардан бери ўзгаришсиз давом эттираётган мактаб ҳам ҳозирги давр талабига жавоб беролмай қолди. Бинобарин, ёш шахс шаклланишининг ибтидосида тезлашиб, интиҳоснда сусайиши сабаби, эҳтимол, шунда эксанмикан!

Ҳусниддин НУРМУҲАММАД,
журналист.

АЖДОДЛАРИМИЗ МАНЗИЛГОҲИ

Мана, деярли ўн йилдан буён академия-миз Археология институтининг бир гуруҳ олимлари ЎзССР ФА мухбир аъзоси, тарих фанлари доктори Уткир Исломов раҳбарлигида Селунгур ғорида қазинма ишлари олиб боришмоқда. Тадқиқотчилар шу вақт мобайнида салмоқли натижаларга ҳам эришишди. Чунончи, бу ердан энг қадимги одам-архантропнинг айрим суяк-лари топилди. [Бу ҳақда «Фан ва турмуш» журналнинг ўтган йилги 11-сонига ҳикоя қилинган].

Селунгурдан топилган суякларнинг муайян қисми қадимий ҳайвонотга тааллуқлидир. Булар — ғор айниги ва сиртлон, ғор шери, каркидон, ёввойи от ва эшак, архар, муфлон, қадимги бугу, кўтос, бўри ва қоплонлардир.

Мазкур ҳайвон қолдиқлари орасида ғор айнигининг суяклари мутахассислар диққатини тортмоқда. Бунга қадар бу ҳайвонга тааллуқли суяк қолдиқлари Европанинг қадимги ғорларидан, СССРда эса Рус текислиги, Крым, Урал, Ғарбий Сибирь ва Кавказдан топилган эди. Селунгур топилмаси бутун Урта Осиё учун янгилик-дир.

Ғор айниги, тишининг тузилишига кўра, ўсимликхўр бўлиб, тоғларнинг энг юқори яйловларигача бориб яшаган. Турли жойлардан топилган ғор айниқлари катта-кичиклиги, калла суягининг тузилиши ва бошқа белгилари билан фарқланиб туради. Селунгур ғор айнигининг ҳам, шубҳасиз, ўзига хос аломатлари бор, албатта.

Ғор айниги улкан гавдали, пахмоқ жулли, пешонаси бўртиб чиққан ва кенг, орқа қисми кескин пасайган қиёфададир. Сал кам ярм метрлик калла ва улкан оёқли бу ҳайвон оғирлиги 800—900 килограмм келган бўлса ажаб эмас. Пешона суягининг кескин кўтарилганлиги, кўз усти суягининг яхши ривожланганлиги, йиртқи-ч тиши билан озиқ жағ тишлари ўрта-сидаги бўшлиқ калласининг олдинга бўр-тиб чиқишига олиб келади. Унинг йирик, лекин ўтмас, ғадир-бўдир озиқ тишлари крахмалга бой ўсимлик томирлари, поя-лари ва меваларини ейишга ёрдам берган.

Калла суягидаги нафас йўли тешиги ҳо-зирги кўнғир айниқларникидан сал кам икки баравар тор. Бу эса ғор айнигининг нафас олиши бирмунча суст, кўнғир айниқ-қа нисбатан ювош ва оҳиста ҳаракат қилувчи ҳайвон бўлганидан далолат бе-ради. Айрим мутахассисларнинг фикрича, ғор айниги қадимги плейстоцен даврида яшаган айниқдан келиб чиққан бўлиб, сўнгги музланшининг ниҳоясида, яъни бундан 10—15 минг йил муқаддам ўлиб битган.

Ғор айниқларининг ҳаёти тоғлар ва ғорлар билан чамбарчас боғлиқ равишда кеч-ган. Ана шу ғорларда улар дам олган, кўпайган ва ўз болаларини катта қилган.

Ғор айниқлари суяк қолдиқларининг ғор-лардаги тош қуроллар билан бир жойдан топилиши уларнинг сунъий равишда май-даланганлиги қадимги одамларнинг ғор айнигининг гўштини овқат учун ишлатга-нидан далолат беради. Урта Осиё тош даври одамлари айниқ гўштини кўплаб истеъмол қилишган. Жумладан, Омонқў-тон ғоридан топилган суяк қолдиқлари ҳам шуну исботлайди.

Селунгур ғоридан юқори плейстоцен даврида қирилиб кетган ғор шерининг суяк қолдиқлари ҳам топилди. Бу йиртқичнинг калла суякларини биринчи бўлиб 1810 йили немис палеонтолог Ф. Гольдфус Рейн дарёси бўйидаги Франкона ғоридан топиб ўрганган эди. Кейинчалик Шимо-лий Америкадан, Совет Иттифоқида эса Сибирдан, Жанубий ва Шимолий Уралдан, Крымдан ва Кавказдан ҳам топилди ва у «Кўрқинчли мушук» номи билан атала бошланди. Баъзи мутахассисларнинг фикр-ларига қараганда, охириги плейстоцен даврида, мамонт яшаган давр ҳайвон-лари жумласига ғор шери ҳам киритил-ган. Аммо бу ҳайвоннинг нафақат био-логиясини таърифлаш, балки ташқи қиё-фаси ва ҳатто ранги ҳам тўлиғича аниқ-ланган эмас. Айрим олимлар ғор шери-нинг йўлбарсга ўхшаш териси йўл-йўл бўл-ганини тахмин этишади. Бундай фикрга қўшилиш қийин. Акс ҳолда ғор шерлари қолдиқлари топилган манзилгоҳлар атро-фи бамайлихотир яширин ҳолда яшаб ов қилиниши учун ранг-баранг яшил ўсим-

ликлар билан қопланган бўлиб чиқарди. Демак, уларнинг териси худди пума ва ҳозирги шерларники сингари бўлгани эҳтимолга яқинроқдир.

Урта Осиёнинг қадимий ноёб ҳайвон-ларидан яна бири каркидондир. Селун-гурдан бу ҳайвонга тааллуқли бир неча жағ ва тиш суяклари топилди. Илгарилари бу ҳайвоннинг айрим суяк қолдиқлари Оқсоқота дарёси воҳасидан, Ҳисор тоғи атрофларидан ва Зарафшон дарёси қир-ғоқларидаги ётқиқлардан топилган. Би-роқ, Селунгур топилмаси қадимги тош даври манзилгоҳлари учун энг қадимий-си ҳисобланади. Қадимги каркидон олим-лар томонидан яхши ўрганилгани боис у ер ётқиқларининг геологик даврини — ёшини аниқлашга ёрдам беради. Маса-лан, унинг этрускус тури куйи тош даври-ни [бундан 600—550 минг йил муқад-дам], мерка тури ўрта тош даврини [350 минг йил] ва жулли каркидон тури эса юқори тош даврини [40—100 минг йил] белгилайди. Урта Осиё тош даври ман-зилгоҳларида бу ҳайвон қолдиқларининг жуда кам топилиши эса каркидоннинг яқка ҳолда яшаб тарздан келиб чиқади.

Ғорнинг суяк қолдиқлари ичида қадимги от топилмаси бизни жуда қувонтирди. Чунки бу от суяклари ва тишлари фанда стенион деб юритилувчи энг қадимий отга яқин туради. Унинг илгариги топилмаси Тожикистоннинг Қизил дарёси қирғоқлари-да учраган, холос. Бу ҳодиса Селунгур ғори ҳақиқатан ҳам Урта Осиёда энг қадимги ибтидоий одамлар манзилгоҳи эканлигини яна бир бор тасдиқлайди.

Селунгур манзилгоҳи топилмалари Урта Осиё ҳозирги ҳайвонот дунёсининг геоло-гик жиҳатдан тўртламчи даврда, ҳатто охириги музланши давридан кейинги кў-чиш [миграция] натижасида юзага кел-ган, деган фикрни инкор этади. Урта Осиё ҳайвонот олами жуда қадимдан, кайно-зой эраси мобайнида — неоген ва тўрт-ламчи даврда юзага келганлиги тўғрисида-ги фикрни асослаб ўлкамиз ҳайвоноти мустақил келиб чиқиш тарихи ва унинг ўзига хос тур ҳайвонларига эга бўл-ганлигини тасдиқлайди.

Беши БОТИРОВ,

Самарқанд давлат дорилфунунининг

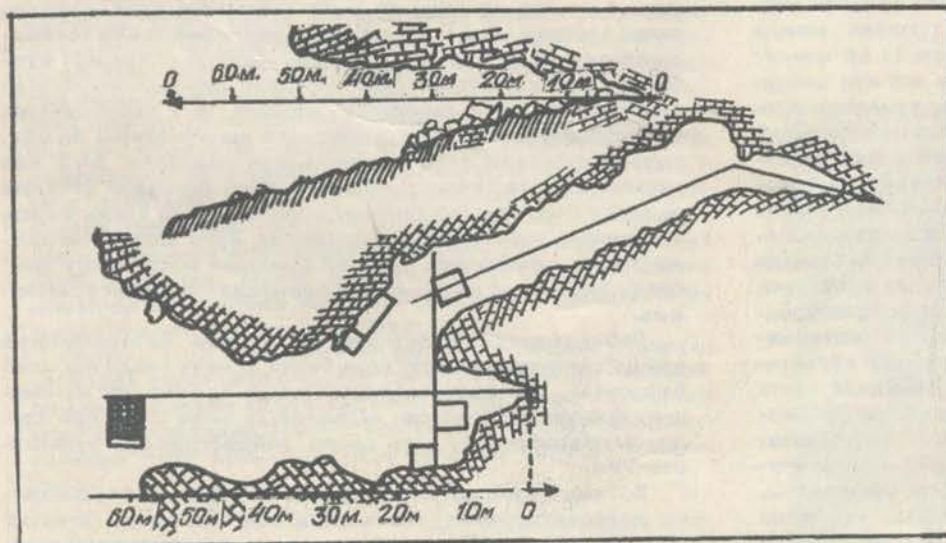
доценти,

Аминжон БОТИРОВ

ЎзССР ФА Археология институтининг

илмий ходими, биология фанлари

номзоди.

Ғорнинг ички кўриниши.

Айниқ ови манзараси.

СУВ ҚАДРИ: ҚАДИМ ВА ҲОЗИРДА

Урта Осиёда ирригация — сугориш ишлари жуда қадимдан маълум. Милоддан аввалги биринчи минг йилликдаёқ Амударё этакларида ва бошқа жойларда катта-катта сугориш тармоқлари қурилган ва сугорма деҳқончилик ривожланган. Амударё этакларида сугориш ишлари милоддан аввалги 8—7-асрлардан 3-асрларгача яхши тараққий этган. Тошкент воҳасида милоддан аввалги 3—2-асрлардан бошлаб каналлар қурила бошлаган. 16—17-асрларда Фарғона водийсида йирик сугориш каналлари қурилган. Октябрь инқилобидан сўнг сугориш ишлари янада авж олиб кетди. 1918 йили В. И. Ленин Туркистонда сугориш ишларини ташкил этиш ва бунга 50 миллион сўм ажратиш тўғрисидаги Декретни имзолади. Декретда Мирзачўл, Далварзин ва Учқўрғон чўлларига сув чиқариш, Зарафшон дарёсида сув омбори қуриш, Чу дарёси водийсида сугориш системалари қуриш ишларини охирига етказиш вазифалари аниқ белгилаб берилган эди.

Инқилобгача сугориш ишларида фақат Мурғоб, Қорадарё, Зарафшон, Қашқадарё, Чирчиқ, Ангрен ва бошқа кичик ҳамда ўрта дарё, ирмоқлардан фойдаланишган. Хоразм воҳасида Амударё умумий сув миқдорининг жуда кам қисми ишлатилар эди.

Урта Осиё халқлари сугориш ва сугорма деҳқончилик қилиш борасида анча тажрибага эга. Инқилобгача бўлган сугориш ишлари хусусиятларини таҳлил этиш шуни кўрсатадики, унинг юксалиш ва техник даражасини феодал давлатларнинг ижтимоий-иқтисодий шароити белгилар эди. Ер-сув муносабатлари деҳқонни эксплуатация қилишга хизмат этди. Мавжуд сув иншоотларини тозалаш, тошқинга қарши кураш, бошқарув ишлари билан боғлиқ барча вазифалар мажбурий асосда маҳаллий аҳолини текинга ишлатиш билан бажарилган.

Урта Осиё ер-сув ресурсларидан кенг фойдаланиш муаммолари ўз ечимини совет давлати даврида топди. Инқилобдан сўнг сугориш ишларига муносабат кескин ўзгарди. Деҳқоннинг кўп йиллик орзуси ушалди — у ер ва сувнинг ҳақиқий эгасига айланди. Лекин кейинчалик социализмнинг бу принципи бузилди. Ҳозир қайта қуриш шарофати билан ҳақиқат юзага чиқмоқда.

В. И. Ленин имзо чеккан декрет асосида алоҳида муассаса — Сугориш ишлари бошқармаси тuzилди.

Урта Осиё меҳнаткашларининг ирригацияни янада

ривожлантириш учун бўлган уринишлари гражданлар уруши ва босмачилик ҳаракати туфайли тўхтаб қолди. Сугориш системаси вайрон бўлди, каналларга сув етказиб бериш тенг ярмига, сугориладиган экин майдони 2—3 мартага қисқариб кетди.

Аҳолининг уруш туфайли сугориш ишларида машғул бўладиганлар сони кескин камайиб, катта-катта майдонлар яроқсиз ҳолга тушиб қолди.

Туркистонга кўп миқдорда турли жиҳозлар, машина, сув иншооти материаллари ҳамда оқори малакали ирригаторлар юборилди. 1918—20-йиллар давомида сугориш ишларига бир миллион сўмдан зиёд пул сарфланди. Бари бир ҳал қилувчи вазифани халқнинг уюшқоқлиги, меҳнати ҳал этди.

1918 йил 56 та алоҳида пунктда 99750 десятина ери сугориш учун янги иншоот системалари қурилиши ишлари бажарилди. 1920 йилнинг ўзидаёқ аҳоли кучи билан сарфланган маблағ миқдори 42 миллиард сўмдан ошди. Натижада сугориладиган ер майдони 800 минг десятинадан 1400 минг десятинага кенгайди.

Сугориш ишларини тиклашда кескин бурилиш 1923 йилда рўй берди. Бира тўла 297 та сугориш объектида иш бошланди. Жуда кўп жойларда халқимизнинг азалий

Дарё, каналлар оқимини дамбалаш ишлари шундай оғир шароитда бажарилган.

Боши 5-бетда.

уни қайта экиб ундиролмайди. Сабаби, кеч экилган картошка совуққа кириб кетади. Демак, хўжалик июнда йиғиштирилган уруғни яна кўпайтириш учун 11 ой махсус совуқхоналарда (2—4°) сақлаши зарур. Бу эса кўп қийинчиликлар туғдиради. Кечки нав уруғининг эса уйғониш даври узоқ бўлиб, уни сақлаш учун муайян шароитлар талаб қилинмайди. Бироқ, аксига олгандек, кечки навни кўпайтиришда вирус касалига чалиниш фонзи кўпроқ. Лабораториямизда яратилган технологияда мана шу барча «минус»лар ҳисобга олинди. Бу технология соғломлаштириш, вируслилик даражасини текшириш, пробиркаларда ва ташқарида кўпайтириш, теплицаларда кўчат олиш, уни очик далага экиб ҳосилнинг яна теплицаларга экиш жараёнларини қамраб олади. Бошқача айтганда, соғломлаштирилган картошкани теплица-дала-теплица услубида кўпайтириш керак бўлади. Бундай технология қўлланганда элита уруғлигини олиш муддати икки мартага қисқаради. Бизнинг лаборатория ҳозир йилига 100 мингта соғломлаштирилган кўчат етказиб бера олади. Бу эса 400 минг суперсуперэлига уруғи демакдир. Агар кейинги кўпайтириш жараёнлари инсбатини ўртача 1:4 деб олсак, уч йилда 6,5 миллиондан ортиқ (400 тонна) элита уруғи, олти йилда эса 20 минг тоннага яқин репродукция уруғлиги олиш

мумкин. Йилига сифатли уруғлик олишни йўлга қўйиш учун 6 гектар теплица ва минг гектарлик дала майдони талаб этилади. Ана шунда йилдан-йилга бирламчи соғломлаштирилган картошка кўчатининг сонини орттириш йўли билан пойтахт вилоятининг уруғлик картошкага бўлган талабини бемалол қондириш мумкин, деб ҳисоблаймиз.

Лабораториямизнинг навбатдаги иш йўналиши жумҳурият шароитида ҳали ўрганилмаган навларни 2—3 йил мобайнида нав синаш майдонида экиб синовдан ўтказиш ва қайси бир янги нав бизнинг шароитда мўл ҳосил берса, ўша навни тезликда биотехнология йўли билан соғломлаштириб, уруғлик олишдан иборат. Шу мақсадда биз 28 хил навни дала шароитида синовдан ўтказяпмиз.

Лабораториямиз Эстония ва Москва биотехнология илмий тадқиқот институтлари билан ҳамкорликда иш олиб бормоқда. Шу йили эстонлар билан ҳамкорлик натижасида йўқолиб бораётган «Обидов-2» нави вирусдан соғломлаштирилди. Бу нав ҳозир лабораторияда кўпайтирилди.

Хотиما қилиб айтганда, совхоз лабораторияси вилоятга, қолаверса, жумҳуриятимизга элита уруғлиги етказиб берувчи замонавий илмий марказга айланиши учун жонбозлик кўрсатаверамиз.

эзгу одати — ҳашар йўли билан сўғориш нишоотларини тозалаш ва тузатиш ишлари бажарилди. Масалан, 1923 йилда Жиззах уезди бўйича ҳашарларда 21 минг киши, Хўжакент уезди бўйича 36 минг киши қатнашган. Фақат 1924 йилнинг ўзидаёқ Урта Осиёда 16,5 миллион сўм миқдорида сўғориш ишлари бўйича тузатиш ва тозалаш ишлари бажарилган.

1925—28-йиллар давомида Ўзбекистонда кўплаб канал ва сўғориш нишоотлари бунёд этилди. Юмалоқ тепа, Жун-Солар, Анҳор-Кайковуз каналлари худди шундай усулда олиб борилди. Исфара, Сўх, Исфайрамсой, Шоҳимардон дарёларида, Андижонсой, Улугнор каналларида реконструкция ишлари олиб борилди. Дарғом, Боғишамол, Толигулон, эски Тўятортар каналларида сув нишоотлари қурилди. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Шуни алоҳида қайд этмоқ керакки, ўша даврда барча ишлар асосан қўл меҳнати билан кетмон ва замбил ёрдамида бажарилган. Меҳнаткаш халқимиз очарчилик ва вайронгарчиликка қарамай, жуда оғир шароитда сўғориш ишларини янада юксалтиришга интилдилар.

Бугунги кунда жумҳуриятимизда 900 та сўғориш системаси, 46 катта ва кичик сув омбори, ўнлаб гидротехник нишоот мавжуд. Умумий узунлиги икки минг километрдан ортиқ 34 та йирик канал бунёд этилган Ўзбекистонда 3,9 миллион гектар ерни сўғориш учун йилига 60 миллиард куб метргача сув ишлатилади. Аммо ҳозир сувдан оқилона тарзда фойдаланилаётганимиз! Афсуски, ундай эмас. Сўғориш ишларига масъулиятсизлик халққа қанчалик қимматга тушганлигини Орол ва Оролбўйи мисоли яққол кўрсатиб турибди.

Ҳашар йўли билан қазиб битирилган каналга биринчи сув келиши.

Бугунги кунда энг катта муаммолардан бири — чучук сув масаласи дунёнинг деярли барча нуқтасида тобора қийинлашиб бормоқда. Ўзбекистонда қишлоқ районларида аҳолининг 50 фоизи водопровод суви билан таъминланмаган. Дарё, кўл, ҳатто қудуқлар суви йил сайин ифлосланиб бормоқда. Мамлакатимизда ичимлик, жумладан ер ости сувларини текшириш натижасида маълум бўлди-ки, биз бу сувларни Менделеев жадвалида кўрсатилган элементларнинг 80 хили билан заҳарлашга улғурибмиз. СССР халқ депутати, ёзувчи Т. Қайпбергенов зангори экран орқали чиқишида: «Бизнинг халқимиз илгари Тошкентга борса мева-чева олиб келарди, ҳозирда тозароқ чучук сув олиб келмоқда, шунча масофадан сув кўтариб келган кишининг ҳолини бир тасаввур қилинг-а!»— деган эди. Бу аччиқ, аламли гап, аммо ҳақиқат.

Халқимизда «Ниманики этсанг хор, билгинки бўларсан анга зор» деган нақл бор. Биз сув учун курашган аجدодларимиз меҳнатини қадрламоғимиз зарур. Зеро табиатнинг олий эҳсонларидан бири — сув фақат биз учунгина эмас, келажак учун ҳам мўл-кўллигича, соф ҳолида қолиши керак.

Абдухалил РАВШАНОВ,
Ҳ. Олимжон номидаги Қарши Давлат педагогика институти ўқитувчиси.

Оқилхон ОДИЛХОН,
бўлим муҳаррири:

— Боболаримиз савоб учун кўприк солишган, эски ўзбек ёзуви сабоқлари ана шундай кўприк бўлиб қолса ажаб эмас. От йилни муродбахш дейишади. Матбуот ҳақида қонун амалга кириб, хусусий журнал очсам, номини «Меҳригиё» қўярдим. Унинг саҳифаларида санъат, нафосат уфуриб турган қадимий ёзувларда битилган маданий меросимиз атрофлича ёритиларди.

МУЛОҚОТ

Рустам БОЙТУРА,
муҳаррир:

— Заминни заҳарлагандик, у шу заҳарни ҳосил билан ўзимизга қайтараяпти. Сувга ахлат сўпуриб, Оролни кўритиб улғурдик. Ҳавони заҳарлагандик, нафас олишни ўйламабмиз.

Табиатни Она дедик ва унга қўл кўтардик. Ҳамма нарсанг вайрон этдик. Энди навбат нимага! Ўзимизга эмасмикин ишқилиб...

Сиз кўриб турган бу тут дарахти Хива ноҳияси Хива колхозининг 1-бригадасида суратга олинган. Уша маҳаллада яшовчи собиқ кекса ўқитувчи Саъдулла ака Ҳакимовнинг айтишича, илгари бу тутни «полвон тут» деб аташар экан. Ривоятларга кўра, у Полвон Маҳмуд ҳассасидан кўкариб чиққан дея сигинишганлар ҳам. Қачонлардир бу тут коваги кишиларга нон улашадиган жой бўлганлигини маҳалла момолари гапириб беришади.

Не-не синоатни бошдан кечирган «полвон тут»нинг аниқ ёши ҳозирча номаълум. Нима бўлганда ҳам бу каби «кексалар» эъзозга ва ҳимояга муҳтождир.

Хивадаги Ичанқалъа музейининг бўлим мудирини
Хўжабой Матқурбонов (муаллиф расми).

НОҲАҚЛИК ҚУРБОНИ

Мамлакатимизда бўлганидек, Ўзбекистонда ҳам қатли ом йиллари авваламбор зиёлилар маҳв этилди. Зотан, улар халқнинг кўзини очиши, ўзлигини танитиши аён эди. Шу боис, биринчи галда шоир, ёзувчи, давлат арбоблари, ижтимоий соҳадаги олимлар таъқибга олинди. Чунки улар мафкура соҳасининг одамлари эди. Бироқ тўқайга ўт кетганда ҳўлу қуруқ баробар ёнади деганларидек, қатли ом довули ҳатто

аниқ фанлар соҳасидаги олимларни, бир қарашда ижтимоий курашга ўнчалик яқин бўлмаган доира вакиллари ҳам ола кетди. Негаки, улар сиёсий майдонда бевосита бўлмаса ҳам билвосита курашардилар — халқнинг маърифатини ошириб, дунёқарашини кенгайтиришга уринардилар. Қўйида халқимизга ҳали кенг маълум бўлмаган шундай фидойи зиёлиларимиздан бири ҳақида ҳикоя қиламиз.

ХАЛҚ ПРОФЕССОРИ

Чуқурроқ ўйлаб қаралса, 30-йиллардаги қатли ом барча жумҳуриятларга ўзига хос қиргин келтирган экан. Ҳар қандай миллатнинг гули ҳисобланувчи етук зиёлилару ажойиб раҳбар ходимлар, олиму фозил кишилар ва улар таълим олган илм-фан манбалари бўлмиш арабча битикдаги китоблар, «синфий душман тўпланадиган жойлар» деб масжиду мадрасалар — бари-бари йўқ қилинди. Янги турмуш баҳориданоқ ўлкамизда янги ҳаёт уруғи сепилиб, у эндигина кўкараётганда гўё бир совуқ шамол келдию, эндигина унаётган ниҳолларни қийратиб кетди.

Андижонда ҳам ана шу ижтимоий совуқ бўрон катта зарар келтирди. Халқимизга янги ҳаёт тарқатишда, маданият ва маориф жаҳҳасида 20-йиллар ва ундан кейин астойдил хизмат қилганлардан Асқар Қаюмов, Ризо Қори Шокиров, Авлиёзода, Шамши Нажмий, Маҳмуд Ғафурий, Абдуллажон Хўжаев, Носир Саидий, Арслонқори Валиев ва яна ўнлаб зиёли истеъодлар айни гуллаб-яшнаган пайтида йўқ қилинди. Андижондаги қатли ом қурбонларидан бири «халқ профессори» деган фахрий номга сазовор бўлган серқирра олим ва шоир Ҳусанхон Ниёзийдир. У 1956 йили КПСС XX съезди қарорларига биноан оқланди.

Ҳ. Ниёзий ҳақида биринчи марта 1967 йили «Гулистон» журнали саҳифасида Рустам Раҳмон ахборот берган ва уни кўрган-билганларга мурожаат қилиб, асарлари, дастхатлари, шеърлари сақланган бўлса, хабар беришни сўраган эди.

Бир йилдан сўнг ушбу журнал саҳифасида Ҳ. Ниёзийнинг собиқ ўқувчиларидан тарих фанлари доктори, профессор З. Нуриддиновнинг қисқача хотираси босилди ва шу йили Ниёзийнинг филология фанлари доктори Ҳошимжон Раззоқовда сақланиб қолган учта ғазали ҳам эълон қилинди. Яна ўн йилдан сўнг Ҳ. Ниёзийнинг 1922 йили Тошкентда чоп этилган «Ҳикмат ва кимё» номли дарслиги ҳақида ТошДУ ходими Ҳ. Сиддиқовнинг «Дастлабки физика дарсликлари

муаллифи» номли ихчамгина мақола-си эълон қилинди («Совет мактаби», 1978, 4). Камина Ҳусанхон Ниёзий авлодлари, ўғли Козимхон Ниёзов билан яқин таниш, доимий суҳбатдош ва ўлкашунос тарихчи сифатида Ўзбек Совет энциклопедиясида у ҳақда қисқача маълумот эълон қилди. Ҳозирча Ҳ. Ниёзий ҳақидаги маълумотлар мана шулардан иборат.

1976 йил куз ойларига устозим академик Яҳё Ғуломов ёрдамида 30-йиллар бошида Тошкентдаги «Намуна» мактабида Ҳусанхон Ниёзийдан дарс эшитган баъзи отахон педагоглар билан танишиб, айримларининг Ниёзий ҳақидаги хотираларини ёзиб олишга муваффақ бўлган эдим. Ниҳоят, унинг ўғли Козимхон ака Ниёзов 1933 йили отаси ўз қўли билан ёзган автобиографияни ва яна баъзи ёзма ҳужжатларни каминага тақдим этди. Шунингдек, илтимосимизга кўра, отаси ва унинг шахсий кутубхонаси ҳақида хотирасини ҳам ёзиб берди. Бу аснода Ниёзийнинг ЎзССР ФА Шарқшунослик институти фондида сақланаётган айрим дарсликлари ва физикага доир луғати билан ҳам танишишга муваффақ бўлдик.

Шундай қилиб, унутилаёзган бу

олимнинг фаолиятини кенгроқ ёритиш ва номини маданиятимиз хазинасига қайтариш, илмий меросига жамоатчилик диққатини тортиш учун маълум манба тўпланди. Зеро, инсоният маданиятининг тарихи фақат янги маданият яратишдангина эмас, балки эски илмий-маданий қадриятларни излаб топишдан ҳам иборатдир. Ҳусанхон Ниёзий мероси эса ўлкамиз маданияти тарихида ўчмас из қолдирган фавқулодда қимматли маънавий бойликлардан бири ҳисобланади.

ИЛМПАРВАР ОИЛА

Ҳусанхоннинг катта оталари Муҳаммадхон Ниёз ўғли форс-тожик ва араб тилларининг билимдони, халқ орасида «мулла» деб ном чиқарган андижонликлардан эди. Бу киши XIX аср бошларида — Қўқон хонлиги авжи тараққий этган йиллари унинг пойтахт шаҳри Хўқанди латифда таҳсил кўрган. Ўғли (яъни Ҳусанхоннинг отаси) Муҳаммад Мусо туғилганида эса (1840 йил) хонликда алғов-далғов бошланди, Мадалихон давлатда илғари ҳукм сурган осойишта ҳаётни таъминлай олмади. Муҳаммад Мусо онаси қўлида савод чиқариб, 7—8 ёшиданоқ Навоий, Фузулий асарларини дурустгина ўқийдиган бўлиб қолди. Кейин уни ўқишга беришди. Муҳаммад Мусо йигитлик йилларидаёқ аллақачон етук олим бўлиб қолган эди.

XIX асрнинг 60-йиллари ўртасидан Туркистон ўлкаси тарихида бошланган янги давр ёш муллаваччанинг ҳам диққатини ўзига тортди. Қозон ва Оренбургда татар тилида араб алифбосида босилган «Урусия» тарихига доир китоблар Тошкентга, ундан Андижонга ҳам кела бошлади. Мулла Муҳаммад Мусо бу янги китоблар орқали «Москов хонлари» — Россия тарихидан ҳам аста-секин хабар топди. Бу орада — 1873—74 йиллари Қўқон хонлигида меҳаткаш халқнинг зулмга қарши норозилик ҳаракатлари бўлиб, оқибатда хонлик тугатилди ва шу билан Андижон ҳокими — Худойерхоннинг катта ўғли Насриддин бекнинг айш-ишрати ҳам тугади. Ас-

рий истибдод ҳукм сурган бу ўлкада Фарғона вилояти ташкил топди.

Мулла Муҳаммад Мусо гарчи касби юзасидан мадраса ходими бўлса ҳам, шаҳар қарияларининг хотирасига қараганда, ўлкада рўй бераётган янгиликларнинг зохирига эмас, ботинига эътибор қиладиган ва янгича фикрлаш қобилияти билан бошқа уламолардан бир қадам олдинда юрган шаҳар мударрисларидан эди.

Бир кун отаси Муҳаммад Ниёз Қўқонга — ўзининг ҳаммадрасаси ҳамда машҳур хаттот Аҳмад Маҳдумнинг уйига меҳмонга борганида ўғли Муҳаммад Мусодан гап очади. Бунинг маъноси шунда эдики, Аҳмад Маҳдумнинг Ҳанифахон номли хушрўйгина қизи бу йиллари бўйига етган ва отасидан хаттотлик машқини эгаллаб, дурустгина отинча бўлиб қолган эди. Аҳмад Маҳдум эса бир неча йил Худоёрхон саройида хаттотлик қилган ва «заррин қалам» деб ном олган эди. Қўқонда икки дўст ўртасида бўлган гап натижаси шу билан яқунланадики, улар қуда тутинишди — Ҳанифахон Муҳаммад Ниёзга келин, ўғли Муҳаммад Мусога умр йўлдоши бўлиб, қондадаги тўй маросимларидан сўнг Андижонга келди. Муҳаммад Мусонинг биринчи хотини вафот қилган эди. Қисқаси, Ҳанифахон келин бўлиб тушган хонадон Андижонда ўз даврининг зиёли хонадони эди. Муҳаммад Мусо Ниёзий эса тасаввуф илмида етук олим бўлиш билан бирга Қозондан, Боқчасарой, Стамбулдан келиб турган янги-янги дунёвий илмларга доир китобларни ҳам тинмай мутолаа қилар, ўлкада рўй бераётган ўзгаришлар унинг эътиборини тортиб, руҳий оламини чулғаб олаётган эди.

1895 йил Баҳорида унинг оиласида қувончли воқеа юз берди: Ҳанифахон Ҳасан-Ҳусан ўғил кўрди. Оиладаги бу хурсандчилик Қўқонга ҳам етиб борди. Бундай катта бахт нишониси учун нима расм-русм бўлса бари қилинди.

БИЛИМГА ТАШНАЛИК

Ҳусанхоннинг 1933 йили ўз қўли билан ёзган таржимаи ҳолида шундай жумла бор: «Онам Ҳанифахон эскича савод мактаби ўқитувчиси — «отинбуви» бўлгани учун ёш чоғимданоқ саводли бўлганман. 10 яшар чоғимдан бошлаб эски мадрасада ўқита бошлагонлар». Шоир Муқимий ўлимидан уч йил илгари Муҳаммад Мусо домланикида меҳмон бўлганида Ҳусанхон меҳмонхонага мис чойнакда чой ташиб, бўлаётган шеърхонликка қулоқ солган кўйи эшик олдида чўкка тушиб ўлтириб қолган. Эҳтимол, унда кейинча пайдо бўлган таъби назмилик қобилияти Муқимий сўхбатидан баҳра олганидан бошлангандир.

Ҳусанхоннинг ўзи ёзишича, тарихимиздаги улуғ бурилиш — 1917 йилгача мадрасада ўқиди. «Эски мадрасанинг менга берган нарсаси фақат араб ва форс тиллари бўлди, холос» деб

ёзади у. Ҳусанхон 20 ёшидаёқ араб ва форс адабиётининг яхши билимдони бўлиб етишган. Лекин у мадрасада ўқиб юрган йиллариданоқ дунёвий илмларга меҳр қўйган эди: «1911—12-йилдан бошлаб татарча, туркча китоб, газета ва журналларни ўқий бошладим. Ва шу тарихдан бошлаб эски мадрасага қарашим ўзгарди».

Ҳусанхон Ниёзийнинг таржимаи ҳолидаги бу жумла унинг келажак тақдирини белгилашдаги қатъий бурилиш нуқтаси ўша йиллари, яъни 15—16 ёшидан бошланганини кўрсатади. Умуман, бу давр ҳақида гап юритсак, ўлкамиз ҳаётида чуқур ижтимоий-тарихий ўзгаришлар билан бирга маданий ҳаётда ҳам сезиларли жонланиш юз бераётган эди. Маҳаллий тилда газета, журналлар чиқа бошлайди, китоблар босилади, рус-тузем мактаблари очилади. Халқимизнинг тараққийпарвар қатлами рус ва жаҳон илгор маданияти ва адабиёти билан танишади. Ниёзийлар хонадонига ўлкада чиқаётган «Туркистон вилояти газетаси», Янги Марғилон шаҳрида (ҳозирги Фарғона) чиқаётган «Садои Фарғона» газетаси, «Садои Туркистон», «Ойна» каби журналлар, шунингдек, туркча, татарча айрим китоблар келиб турар эди. Кундалик матбуот янгиликлари замонавий илмларга қизиқиши билан ажралиб турадиган мадраса муллабаччаси Ҳусанхон ва унга ўхшаган ёшлар хаёлини чулғаб олаётган эди.

Бир вақтлари Герцен Қозон шаҳри илгор Европа ғояларини Осиёга, Осиё хусусиятларини Россия ва Европга тарқатиш йўлидаги асосий карвонсарой ролини ўйнади, деб ёзган эди. Дарҳақиқат, маҳаллий халққа тушунарли бўлган татар тилидаги матбуот ўлкамизга ҳам муттасил равишда келиб турадиган бўлиб қолди. Чунончи, Қозондан «Юлдуз», «Кўёш», шунингдек, Уфадан «Турмуш», «Фикр», Кримдан «Таржимон», Оренбургдан «Вақт» каби газета, журналлар тарқалиб, илгор ёшларни Россия ва жаҳон янгиликлари билан доимий равишда таништириб борар эди. Бошқача айтганда, Ниёзийлар оиласи Андижонда асримиз бошидаги ҳақиқий зиёли оилалардан бўлиб, ўзлигини таниш билан бирга атрофдагиларни ҳам илм-маърифатга ундаётган даргоҳ эди. Одамнинг дунёқараши тор ва саёз бўлса, у янгиликларни сезмайди, одатий тасаввурлар доирасидан чиқолмайди, ҳар нарсага шубҳа билан қарайдиган бўлиб қолади, Ниёзийлар хонадони ундай эмасди. Ҳусанхон Ниёзий эса Андижонда ўз тенгқурлари орасида илмга муқкасидан берилган ёшлардан эди.

Ҳасан-Ҳусаннинг ўша шароитдаги дунёқараши кенгайиб борди ва асрлардан буён ҳукмрон бўлган одатий тасаввурлар доирасидан чиқа олди. Бу хулосани Ҳусанхоннинг таржимаи ҳолидаги ушбу сатрлар тўла тасдиқлайди: «Эски мадрасага қарашим ўз-

гарди. Мадрасанинг соғлом димоғларни чиритадурган бир муассаса эканлигига қондим. Татарча, туркча ҳисоб, хандаса, жуғрофия ва табиётга доир китоб ва рисолаларни сотиб олиб буларни мутолаа қила бошладим».

Ҳусанхон Ниёзийнинг ёзишича, у мутолаа қилган китобларнинг кўпчилиги рус ва Европа тилларидан татарча ва туркчага таржима қилинган. Шундан маълум бўладики, ўлкамиз зиёлилари орасида ҳали рус тили тарқаб улгурмаган даврлардаёқ Россия ва Европа илм-фани ютуқлари, адабиётига, умуман, янгича ҳаётга ва янгича фикрлашга ўрганиш ўша — тушунарли тилларга таржима қилинган асарлар, татарча, туркча вақтли матбуот туфайли бошланган. Бу ҳаётий ҳақиқатга эътибор бермай, аср бошидаги мураккаб ижтимоий ҳаёт гирдобидида зиёга, янгиликка интилганларни жади-дизмда ёки миллатчиликда айблаш, жазолаш, сўнгра қатли ом қилиш уларга нисбатан жаброна иш бўлди.

Ҳусанхон Ниёзий мадраса таълими орқали арабча ва форсча тилларни муқаммал ўрганганидан сўнг янгича илмий адабиётга, айниқса табиёт илмига шунчалик берилиб кетадики, янги (жадидия) мактаблари учун чиқарилган хандаса, физика, кимё, физиология, анатомия, ҳатто геология фанларига доир дарсликларни Қозон, Қрим, Оренбург, Уфа шаҳарларидаги китоб магазинларидан почта орқали сотиб олиб мутолаа қилади, ҳатто бир сафар Стамбулдаги туркча дорилфунун учун физика, физиология ва ҳоказо соҳаларга доир дарсликларни сотиб олиб ўқийди. «Мутолаага жуда берилганлигим натижаси бўлса керак, — деб ёзади Ҳусанхон, — тенгдош ўртоқларим менга «китоб жинисиси» исмини берган эдилар».

1916 йили 21 ёшли Ҳусанхон оилали бўлади: уни Маърифатхон деган кўхликкина қизга уйлантиришади. Бир йилдан сўнг эса ўғли Қозимхон туғилади.

Ҳусанхон Ниёзий назариянинг ўзи билангина шуғулланиб қолмай, 1916—1917 йиллари айрим тажрибалар ҳам ўткази бошлаган. Бунинг учун у ташландиқ материаллардан, арзон буюмлардан ўз қўли билан тажриба асбоблари ясаган. Бу ҳақда шундай деб ёзади: «Истиқомат қиладурган хужрам тунука шарчалари, чувалган симлар, турли шишалар, тўтиё, новшадил каби тузлар билан тўлган эди».

(Давоми бор)

Сайфиддин ЖАЛИЛОВ,
Андижон давлат педагогика
институтининг доценти,
тарих фанлари номзоди.

(Боши ўтган сонда.)

Тошлоқда рўй берган бу бебошликни тўхтатиш мақсадида ноҳия ички ишлар бошқармаси ходимлари ва ички ишлар министрлигининг махсус милиция полки етиб келди, партия-хўжалик фаолларидан кўнгилли дружиначи отрядлар тузилди. Тахминан соат 23—24 ларда омма Тошлоқ посёлкасига қайтиб келиб, месхети туркларнинг уйларини вайрон қила бошлашди.

Низоларнинг олдини олиш ва тегишли чоралар кўриш учун шу кунни ҳукумат комиссияси тузилган, унга раҳбар қилиб Ўзбекистон Министрлар Советининг ўша пайтдаги раиси Ғ. Ҳ. Қодиров тайинланган.

4 ИЮНЬ. Эрталаб Қўқон шаҳридан милиция ходимлари ёрдамга келди. Бу пайтда месхети турклар жон сақлаш мақсадида ноҳия партия кўмитаси биноси томон кела бошлади. Месхети турклар ҳужумга тайёргарлик кўрмоқда деб ўйлаган маҳаллий аҳоли

илгари бу ерга В. Данилов ва А. Ҳожимуродовлар ҳам қўтилиб келган эди. Алданган омма ички ишлар бўлимига 4 соат мобайнида ҳужум қиладди, ўқ узади. Ноҳия партия кўмитаси биносига ҳам ҳужум бўлди. Натижада милиция ходимларидан 15 киши яраланди, бир милиционер эса ҳалок бўлди. Омма ичида ҳам ҳалок бўлган ва яраланганлар бўлган, аммо аниқ рақамни топа олмадик. Кечга яқин месхети туркларнинг уйлари ёндира бошланган, учраганларини калтаклашган, ўлдиришган ва аёлларини эса номусига теккан ҳоллар бўлган. Бу фожиа эрталаб соат 5 гача давом этган. Расмий маълумотларга қараганда, кечаси ва эрталаб месхети турклар томонидан ўзбекларнинг ҳам бир қанча уйлари ёндириб юборилганлиги қайд этилган.

Шу кунни тушга яқин Фарғона шаҳрида ҳам вазият оғирлашди. Вилоят партия кўмитаси биноси олдига 1000 га яқин месхети турклар келиб ҳимоя

Улардан ёндириб ташланганлари — 43.
Медицина ёрдами кўрсатилди — 57 кишига.
Улардан шифохонага ётқизилди — 27 киши.
Ёндирилган автомашиналар сони — 10.
Ёндирилган мотоцикл ва мопедлар сони — 12.

Ички ишлар министрлиги кўшинлари аскарларини олиб келган бир автобус ҳам ёндириб юборилган.

Шу кунни 3 минг месхети турк эвакуация қилинган. Куннинг ўрталарига келиб вазият яна кескинлашган. Қўлга илинган нарсалар билан қуролланган минглаб кишилар Фарғона шаҳри бўйлаб юриш қилган, уйлари вайрон этган. 5 июнда Марғилон шаҳрида ўша пайтдаги Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитаси биринчи котиби Р. Н. Нишоннов, Олий Совет Президиуми Раиси М. Иброҳимов ва СССР

ФАРҒОНА ФОЖЕАЛАРИ

ҳам шу бино олдига тўплана бошлаган. Соат 11 ларга яқин улар сони мингга яқинлашган, бу йиғилганлар икки қисмдан иборат талабномаси бўлган: 1. Ушланганлар озод қилинсин. 2. Месхети турклар зудлик билан кўчирилсин. Ижобий жавоб олмаган омма ноҳия партия кўмитаси биносига ҳужум қилди. 40 милиция ходими тўлпончадан ўқ узиб, уларни чекинишга мажбур этди. Талабларга жавоб берилсин, деганларидан сўнг омма олдига кўмита иккинчи котиби В. Данилов ва ноҳия ижроқўмитининг раиси А. Ҳожимуродовлар чиқди. Омма Ҳожимуродовни гаровга олиб, Данилов олдига ультиматум қўйди: ҳибсга олинганлар зудлик билан озод қилинмаса, А. Ҳожимуродов ёндириб юборилади. Партия ходимлари музокара олиб боришга интилдди, бироқ натижа бўлмади. Бундан кейин район ички ишлар бўлими раҳбарларидан бири қурол ишлатишга буйруқ берди. Бу буйруқни милиция ходимларидан бири ижро этиб, оммага қарата автоматдан ўқ узди. Натижада 2 киши ҳалок бўлди ва 5—6 киши яраланди. Милиция ходимлари ва ички кўшинлар ёрдамида куннинг иккинчи ярмида Данилов ва Ҳожимуродовлар озод этилди. Бошқа катта бир гуруҳ кишилар ноҳия партия кўмитаси биринчи котиби билан район ички ишлар бўлимида музокара олиб боришни талаб этди. О. Собиров бунга рози бўлиб, машинада у ерга жўнаб кетди. Машина омма олдига тўхтади. Кимдир унга тош отади ва машинани ёқиб ташлашга ундашлар эшитилади. Буни кўрган милиция ходимлари ўқ узди. Бундан фойдаланган О. Собиров ички ишлар бўлимига қочиб киради. Озгина

қилишни талаб этган. Улар ҳарбий қисмлардан бирига эвакуация қилинди. Ҳеч қанча вақт ўтмай, мазкур бино олдига маҳаллий аҳоли йиғила бошлади, улар месхети туркларни Фарғона вилоятидан кўчириб юборишни талаб этишди. Фарғона, шаҳар атрофида, Тошлоқ, Охунбобоев ноҳияларида, Марғилон шаҳрида оғир аҳвол юзага келди.

Оғир вазиятни эътиборга олган ҳолда, одамлар қурбон бўлаётганлиги сабабли месхети турклар зич яшайдиган жойларда 4 июнь кунидан бошлаб кеч соат 22⁽¹⁾ дан эрталаб соат 6⁽¹⁾ гача комендантлик соати жорий этилиши ҳақида Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Фармони эълон қилинди.

5 ИЮНЬ. Расмий маълумотларда ноҳиядаги вазият осойишталанаётганлиги айтилган. Бу ерга СССР Ички ишлар министрлигининг ички кўшин аскарлари келтирилган. Улар 3 кун давомида маҳаллий аҳоли ёрдами билан 1000 нафар месхети турк аҳолисини қочқинлар лагерига юборишга кўмаклашган. Расмий маълумотларга кўра, шу кунга, яъни 5 июнга қадар 16 киши: 11 месхети турк ва 5 ўзбек ҳалок бўлган. Ҳаммаси бўлиб 462 киши текширилган, 20 киши ушланб, 4 нафари ҳибсга олинган. 46 киши турли хил жароҳат билан шифохонага мурожаат қилиб, тиббий ёрдам олган.

Тошлоқ райони бўйича 12 июнга қадар бўлган маълумот:

Барча месхети турк оилалари — 192 оила.
Улардан шахсий уйларида яшайди — 163.
Коммунал квартирада яшайди — 29.
Шикастланган уйлар сони — 171.

Ички ишлар министри В. С. Бақатин иштирок этган вилоят партия фаоллари йиғини бўлиб ўтди.

6 ИЮНЬ. Марғилон шаҳрида иккита руҳсат берилмаган митинг бўлди. Бу митингларда шаҳар партия кўмитасининг масъул ходимлари, Ўзбекистон «Бирлик» халқ ҳаракатининг раиси А. Пўлатов, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг котиби Муҳаммад Солих, руҳонийлар вакиллари ва бошқалар қатнашиб, аҳолини тинчлантиришга ҳаракат қилишди. Митинг қатнашчилари, ўз навбатида, месхети туркларнинг тарихий ватанларига кўчиришни ва ҳибсга олинган намоийишчилар озод этилишини талаб қилдилар. Шу кунни Қувасойда ҳам бундай талаблар айтилган митинг бўлди.

Кечга яқин Риштондан 3 автобус ёшлар Марғилонга митингга йўл олади, аммо шаҳарга кираверишда турган постдагилар митинг тугаганини ва Қўқонда месхети турклар билан ўзбеклар ўртасида «тўқнашув» бўлаётганини айтишади. Ваҳоланки, Қўқон осойишта бир вазиятда эди. Бу сохта ахборотга ишонган риштонлик йигитлар Қўқонга йўл олади. Постдагилар рақия орқали Қўқонга учта автобусда «экстремистлар» бормоқда деб хабар беради. Натижада Қўқон шаҳрига киради уч автобус тўхтатилади ва 76 йигит қамоққа олинади, 23 нафари эса қочиб муваффақ бўлади ва атроф райондаги ёшларга хабар беришади. Бундан Қўқон аҳолиси беҳабар қолади.

7 ИЮНЬ. Ички ишлар министрлигининг аскарлари Қўқон шаҳар милиция маҳкамаси, шаҳар партия кўмитаси биноси, банк, телеграф ва муҳим ҳисобланган бошқа объектларни қур-

шаб олади. Қўқон шаҳрига кирадиган барча йўллар эса очик эди. Шу кунни Қўқон шаҳар атрофидаги районлардан машиналарда арматура, тўқмоқ ва шу кабилар билан қуролланган йигитлар шаҳарга кириб келишди ва ҳибсга олинган 76 нафар риштонликларни озод қилишда шаҳарликлардан кўмаклашишларини талаб қилишди. Ёрдамдан бош тортганларни мажбур этишди. Атрофда эса бирорта ҳам милиция ходими йўқ эди. Минглаб одамлар В. И. Ленин номи майдонга, шаҳар ички ишлар бошқармаси маҳкамаси олдига тўпланиб, митинг ўтказиб, ҳибсга олинганларни озод қилишни талаб этишди. Шу вазиятда милиция ходимларидан бири 16 ёшли йигитчани тўппонча билан отиб ўлдирди. Ҳазабланган халойиқ милиция ходимларига тош ота бошлади. Улар эса автомат ва пистолетлар билан халқни ўққа тутди. Натихада, расмий маълумотларга кўра шу ернинг ўзида 20 ки-

унинг олди олинмади, шаҳарга кирадиган йўллар тўсилмади. Агарда 6 июнда риштонлик 76 нафар йигит ҳибсга олинмаганда Қўқон шаҳрида фожеа содир бўлмас эди.

8 ИЮНЬ. Қўқон шаҳар партия қўмитаси биносини олдида тинч митинг ўтказмоқчи бўлиб йиғилган кишилар халққа ўқ узганлар жавобгарликка тортилишини талаб қилишди. Бу йиғилишда 5 мингдан зиёд киши қатнашди, улар қўлларидан қизил байроқлар, иттифоқдош жумҳуриятлар байроқлари ва В. И. Лениннинг катта портрети, бир кичик бюстини кўтариб олишган эди. Ҳеч қандай шiorлар бўлмаган. Намойишчилар шаҳар партия қўмитасининг биринчи котиби Х. Н. Мусабековга 6 банддан иборат ёзма талабнома ни топширган. Бешинчи талабга жавоб бераётганда Н-ҳарбий қисмининг катта лейтенанти Максимович автоматлардан ўқ узини буюради. Аскарлар гоҳ осмонга, гоҳ одамларга

ларнинг уйлари ёндириб юборилганлиги қайд этилди, милиция маҳкамасига ва ГАИ постига ҳужум этиш ҳолатлари рўй берди. Киров ноҳиясининг Горск посёлкасида бир гуруҳ кишилар 30 автомашина талаб этганда маҳаллий халқ бунга қарши чиқиб, йўл қўймади. Бу ноҳияларда месхети туркларни хавфсиз жойларга ўз вақтида жўнатишди ва улар ҳаётини сақлаб қолишда ўзбекларнинг хизмати катта бўлди.

3 дан 12 июнгача Фарғона вилоятида 103 киши ҳалок бўлган, 1009 киши жароҳатланган, улардан 422 нафари шифохонага ётқизилган; жароҳатланганлардан 137 нафари ҳарбий хизматчилар — расмий маълумотларда шундай ёзилган. Шунингдек, вайрон этилгач, 650 ўй ёқиб ташланди, 100 дан ортиқ машиналарга ўт қўйилди. Бир неча юз киши ушланиб, жиноий иш қўзғатилди. Аҳолидан 5661 донга ўқотар қурол мусодара этилди. Қочқинлар лагерига самолёт орқали 4981 месхети турк, шу жумладан 1765 болалар эвакуация қилинди.

11 ИЮНЬ. Тошкентнинг Хмельницкий кўчасида тўқимачилик комбинатида ишлаётган 100 га яқин фарғоналиклар талабалар билан биргаликда намойишга чиқиди. Улар мотам рамзи — қора мато боғланган Ўзбекистон ССР давлат байроғини қўлларидан тутган ҳолда Ўзбекистон проспекти орқали Ленин майдонига келишди. Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Қўмитасига бориб масъул ходимларга содир бўлаётган фожеалар матбуотда ҳаққоний ёритилмаётганлиги, фақат ўзбеклар айбланаётганлиги, месхети туркларнинг айблари яширилаётганлигини айтишди. Бундан ташқари, улар пахта яккаҳокимлиги, экология, жумҳурият аҳолиси турмуш даражасининг пастлиги, комбинатда социал таъминотнинг қониқарсиз аҳволдалиги, пойтахт Тошкент аҳолисининг кўп қисми европаликлардан иборатлиги муаммоларини кўтаришди, маҳаллий ўзбек аҳолиси учун юқори маошли иш топилмаётганлиги, ўзбекларга квартиралар иккинчи навбатда берилаётганлиги ва ўзбекистонлик депутатлар СССР Халқ депутатларининг съездида фаол қатнашмаётганликлари ҳақида ўз фикрларини баён этишди, булардан норозилиklarини билдиришди. Қўмитанинг масъул ходимлари уларнинг таклифларини тегишли мансабдор шахсларга етказишга ваъда беришди ва ўзлари ҳам инобатга олишларини айтишди.

12 ИЮНГА УТАР КЕЧАСИ Наманган шаҳрида 600 га яқин ёшлар болта, қалтак, ёнилғи солинган шишалар билан қуролланиб, шаҳар кўчаларида пайдо бўлишди. Улар месхети турклар гўж яшайдиган маҳаллага бориб тўполон қилмоқчи бўлишди, бир уйни ёқиди. Милиция ходимлари ва аскарлар ёрдамида тўқнашувни тўхтатишга муваффақ бўлинди ва 28 киши ҳибсга олинди.

Айрим маълумотларга кўра, рас-

КУНДАЛИГИ

ши ҳалок бўлди, 77 киши яраланди. Маълум бўлишича, 6 июнь кунни кечқурун ҳибсга олинган 76 нафар риштонликларнинг бир қисми Поп милиция маҳкамасига жўнатилган. Шу боис йиғилганлар Қўқондагилар озод қилингач, Поддагиларни ҳам озод қилишни талаб этишди. Вакиллар Полга бориб, қолганларни ҳам олиб келиб, озод қилишди. Халойиқ бўлиб ўтган қирғиндан ҳаяжон ва ғазабланиш таъсирида Қўқон атрофида яшайдиган турклар маҳалларига бориб, уйларини ёндира бошлади, машина ва газета киоскларига ўт қўйди. Месхети турк аҳолиси шаҳардан ташқарига ўз вақтида эвакуация қилинган эди. Кетишга улгурмаганларини ўзбек оилалари, айримларини эса шифохона хизматчилари яширишди. Кейин ҳаммаларини яширин ҳолда эвакуация қилишди.

Шу кунни Фарғона ҳарбий гарнизонинида 10 минг месхети турклар йиғилган эди. Кўп соатли музокара натижасидан равшан бўлдики, улар яқин кунлар ичида ярашишга рози эмас. Улар Ўзбекистоннинг бошқа вилоятлари ёки СССРнинг бошқа регионларига ҳам кўчишдан бош тортиб, фақат юртимиз Месхетияга борамиз деб туриб олишди. Яна бир қанча музокаралар натижасида улар Ўзбекистондан ташқарида жойлашган ВЦСПСнинг санаторий ва шифхоналарига бориб яшашга розилик беришди. Бу ўринда шунини айтиш керакки 5 июнь кунни Қўқон жумҳурияси ва партия қўмитасининг масъул ходимларига 7 июнда шаҳар атрофидаги районлардан ёшлар келиб, Яигиқўқон кимё комбинати капитал ремонтдан сўнг ишга туширилишига қарши тинчлик намойишининг ўтказиши ҳақида хабар келади, аммо

қарата ўқ отишди. Х. Н. Мусабеков ҳеч нарса демасдан шаҳар партия қўмитаси биносининг ичига кириб кетган, унинг ортидан эса шаҳар партия қўмитаси ва ижроқўмнинг бошқа масъул ходимлари ҳам кетишган. Аскарлар йиғилганларни ўққа тутишда давом этди, осмондан туриб икки ҳарбий вертолётдан ҳам ўқ узилиб турган. Вертолётлардан бирдан эса Ўзбекистон телевидениесининг ходими Дадахон Ёқубов фожияни видео тасвирга тушириб борди. Расмий маълумотларга кўра, бу ерда 8 киши ҳалок бўлган, 10 дан зиёд киши яраланган [Бу ҳақдаги батафсил маълумотни «Фан ва турмуш» журналининг 1989 йил № 11 сонидан берилган «Хўқанди латиф тупроғидаги фожеалар» мақоласидан олишингиз мумкин]. Норасмий ташкилот вакилларининг маълумотига кўра, Қўқон фожеасида 50 дан зиёд киши ҳалок бўлиб, 200 кишидан ортиғи эса яраланган. Аниқлашимча, Қўқон шаҳар темир йўл шифохонасига 42 яраланган одам ёрдам сўраб мурожаат қилган, шаҳардаги биринчи шифохонага ўқ узилишдан ярадор бўлганлардан 64 киши ётқизилган. Фожеанинг иккинчи кунни шаҳар поликлиникаларига 45 ярадор йигит мурожаат қилган. Булардан ташқари, врачга кўринишдан кўрқиб, ўз уйларида даволанганлар ҳисобланса, умумий рақам янада кўпайиб кетади. Шунингдек, Ўзбекистон, Фрунзе, Киров, Ленинград, Боғдод, Риштон, Поп ноҳияларида ҳам ҳалок бўлган ва яраланганлар бор. Масалан, фақат Риштон ноҳиясида 23 киши ярадор бўлганлиги расмий қайд этилган.

Шу кунни Фрунзе, Ўзбекистон, Боғдод ноҳияларида ҳам месхети турк-

МУЛОҚОТ

Мақфуза АСАДУЛЛА қизи,
хатлар бўлими муҳаррири:
— Журналимиз мазмунининг бойишида Сиз, азиз муштарийлардан келаётган мактубларнинг аҳамияти беқиёсдир. Бироқ, баъзи қизиқарли мақолалар юзасидан келаётган юзлаб хат эгаларига журнал саҳифаси орқали умумий жавоб бераётганимиз учун уэр.

Абдувоҳид ТУРА,
мусахҳиҳ:
— Етти ўлчаб, бир кес деб бежиз айтишмаган экан. Журналининг ҳар сони босмаҳонадан келганда ана шу мақол эсимга тушади. Чунки мақолаларни ўқувчиларга қай шаклда етказиш меннинг бўйнимда.

Мақруба ИМОМОВА,
қўлөзмаларни оққа кўчирувчи:
— Ходимларимиз тайёрлаган мақолаларни оққа кўчираман, демак мен унинг биринчи ўқувчисиман. Тўғриси, бирон сўз ёки жумла ёқмаса очигини айтаман, биргалашиб ўзгартирамиз, ахир мақола равон ўқилса яхши-да.

мий кишилар месхети турклар билан сўхбатлашганда, уларнинг жумҳуриятимиздан кўчиб чиқиб кетиш сабабларидан бири йўлбошчилари: «Агарда биз билан бирга кетмасанглар, уйларингизни ўзимиз ёқиб ташлаймиз!», деб кўрқитиб мажбур қилишган экан.

Фаргона вилояти аҳолиси ўртасида ўтказилган социологик тадқиқотлар шунинг кўрсатдики, сўнгги йилларда месхети турклар билан маҳаллий аҳоли ўртасидаги зиддият йилдан-йилга кучайиб борган. Сўхбат қилинган кишиларнинг фикрича, месхети туркларнинг кўпчилиги аҳолига хизмат кўрсатиш муассасаларида ишлаб, раҳбар кадрлар ва милиция ходимлари билан «тил топиш» кетган экан. Натияжада, улар ўзлари хон, кўланкалари майдон бўлиб, хоҳлаган ишларини қонунга ҳилоф равишда бажариб келган. Месхети турклар зич яшайдиган жойларда, айниқса Қувасой шаҳрида улар кўп «имтиёз»ларга эга бўлган. Масалан, уларга энг ҳосилдор ерлардан участка ва дала ҳовлилар ажратилган, ваҳоланки, маҳаллий аҳолига бундай имкон берилмаган. Ишга ҳам месхети турклар биринчи навбатда қабул қилинган ва даромадли лавозимларни эгаллашган. Маҳаллий ёшларга менсимай қарашган, уларнинг иззат-нафси, миллий ғурурини топташган, тез-тез муштлашувлар уюштиришган, автомат телефонларни бузишган, почта қутиларини синдиришган. Лекин маҳаллий маъмурият ҳеч қандай чора кўрмаган.

Месхети турклар ўз ватанлари Грузияга қайтиш муаммосини бир неча

бор талаб қилишган. Юқори ташкилотлар қуроқ солмагач, улар СССР халқ депутатлари биринчи съездининг очилиши кунларида бу зиддиятни атайлаб кучайтириб юборишга муваффақ бўлган. Ғувоҳларнинг сўзларига кўра, месхети турклар аввалдан қуроллана бошлаган, уруш учун махсус мосламалар тайёрлаган, юк машиналарида уйларига тошлар олиб келиб тўктиришган. Сўнгги пайтда месхети турклар ўз уйларини сота бошлашган, ер участкалари ва қора мол, қўйларини, айрим буюмларини ҳам сотганликлари ҳақида кўплаб маълумотлар мавжуд.

Ғувоҳларнинг айтишича, биринчи бўлиб икки ўртада месхети турклар низо келтириб чиқаришди (23 май), биринчи бўлиб ўқ узишди. Месхети туркларнинг уйларида қоплаб шакар, кўплаб ароқ, бензин запаси, яшикларда совун, милтиқлар ғамланганлигини кўпчилик ўз кўзи билан кўрди.

Яна шунинг айтиш керакки, ҳатто шу оғир фожее кунлари ҳам кўплаб ўзбек оилалари месхети туркларга кўмаклашдилар, кўпларининг ҳаётини сақлаб қолишди. Лекин, шунга қарамай, месхети турклари уларга ёрдам берган ўзбеклар ҳақида расмий равишда бирор сўз айтишмади, аксинча айримларининг номига ҳақоратлайдиган мактублар ёзиб юборишди, маъмурий органларга эса ўзбеклар устидан тўхмат қилиб аризалар жўнатишди. Маҳаллий маъмурият эса уларга асосланиб, ўзбекларни жавобгарликка тортмоқчи бўлган холлар ҳам учради. Булардан ташқари, месхети турк-

ларнинг айрим вакиллари рус, татар ва бошқа миллатларга мансуб бўлган кишилар номига варақалар юбориб, уларни ўзбекларга қарши қўймоқчи бўлдилар. Улар бу ифвогарликка учишмади ва унинг моҳиятини ўз вақтида тушуниб етди.

Ҳар бир халқ ўз миллий муаммоларини ўзи ҳал этиши мумкин ва зарур. Шу маънода месхети туркларнинг она юртига қайтиши муаммоси улар учун жуда муҳим, тарихий адолатнинг тикланишидир. Бироқ миллий масалани ноҳалол йўл билан, бошқа бир қардош миллатга тўхмат қилиш, уни ҳақоратлаш орқали ҳал этишга уриниш эса фақат қораланади. Бир мисол. Оҳангарон ноҳиясида содир бўлган ёнғинни текшириш натижасида уй эгалари месхети туркларнинг ўзлари ўз уйларининг томларини ёқиб юборганлиги аниқланди. Бир кун илгари улар ўз буюмларини бошқа ерга юбориб, «бу ерда яшаш мумкин бўлмай қолди», деб миш-миш тарқатиш мақсадида шундай қилишган. Натияжада, бунинг асл сабаби ҳали аниқланмасдан, 21 месхети турк оилалари маҳаллий маъмуриятга мурожаат қилиб, уларни бу ердан кўчиб кетишга кўмаклашишларини талаб этишган...

Фаргона фожеалари кундалиги ҳали кўп тўлдириш ва аниқликларга муҳтож, маълумотлар тўплаш давом этмоқда, сўнгги сўзни айтишга ҳам ҳали кўп вақт керак.

Ҳайдарбек БОБОБЕКОВ,
УзССР ФА Тарих институтининг катта илмий ходими, тарих фанлари номзоди.

БУ КИТОБНИ

Шарқ миниатюра санъати ўзининг қадимий тарихига эга. Кўл-ёзма асарларга ишланган нафис, мўъжаз расмлар, яъни миниатюралар илм аҳлию санъат шайдоларини ҳамisha тўлқинлантириб келган. Катта шон-шухратга эга бўлган зарринқалам наққошлар энг нодир ва бебаҳо кўлёмаларга нафис миниатюралар чизганлар ва бундай кўлёмалар асрлар оша авайлаб сақланган, бизгача безмён етиб келган.

Миниатюра санъати ривожлана бориб, Мовароуннаҳр, араб, эрон, турк, озарбайжон ва ҳинд миниатюра мактаблари вужудга келди. Ажойиб рассомлар етишиб чиқиб, ўз тажрибаларини келажак авлодларга ўргатдилар. Бу мактабларнинг ривожи ва юксалишига айниқса Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Абулқосим Фирдавсий, Низомий Ганжавий, Амир Хусрав Дехлавий, Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий, Шарафиддин Али Яздий ва бошқа кўпгина олиму шоирларнинг ўлмас асарлари, уларнинг юксак бадиий-эстетик қарашлари катта таъсир кўрсатди.

Шарқ, айниқса, Мовароуннаҳрда миниатюра санъатининг ривожланиш тарихи қадимий ва бой бўлса-да, бироқ шу пайтгача у тўлиқ ва мукамал ўрганилмаган бўлиб, махсус илмий наشرларда айрим мақолаларгина мавжуд эди. Уларни излаб топиш қийинчилик туғдирарди. Яқинда санъатшунос олим Абдумажид Мадраимов ва ёзувчи Нодир Норматовлар томонидан тайёрланган «Шарқ миниатюра мактаблари»* номли китоб юзага келди. Мазкур китобнинг қиммати шундаки, у миниатюра санъати, бу санъатга оид мактаблар ва машҳур наққошлар ҳақида мамлакатимиз ва жумҳуриятимизда ёзилган барча мақолаларни ўз ичига олган. Бу эса мазкур санъат билан қизиқувчиларга керакли маълумот олиш учун жуда қулайлик туғдирарди.

Китоб икки қисмдан иборат. Биринчи қисмга Шарқ миниатюра мактаблари ва бу мактабларнинг вакиллари ҳақидаги мақолалар киритилган. Хусусан, З. Раҳимованинг «Араб миниатюра мактаби», Н. Норқуловнинг «Турк миниатюра мактаби», Н. Валиуллина-нинг «Эрон миниатюра мактаби», А. Мадраимовнинг «Озарбайжон миниатюра мактаби» каби мақолаларини ўқиш мумкин. Урта Осиё ва Мовароуннаҳр миниатюра тарихига оид мақолалар эса машҳур тарихчи олим марҳум Илём Низомиддинов ҳамда Элмира Исмоилова қаламига мансуб.

Маълумки, Ҳирот миниатюра мактаби ҳали тўла-тўқис ўрганиб улгурилмаган. Ана шу соҳани тўлдирар деган ниятда мазкур китоб бунёдкорлари Зуҳра Раҳимованинг «Қамолддин Беҳзод» ҳамда А. Мадраимовнинг «Алишер Навоий ва китобат санъати», «Алишер Навоий портрети» каби мақолаларни бериш лозим топилган. Китобнинг мазкур қисми билан танишиб чиққан ўқувчида Шарқ миниатюра оламининг қанчалик ранг-баранглиги, унинг ёрқин вакиллари, қайси асрда қандай китоблар қандай миниатюралар билан безатилгани ҳақида етарли тасаввур ҳосил бўлиши турган гап.

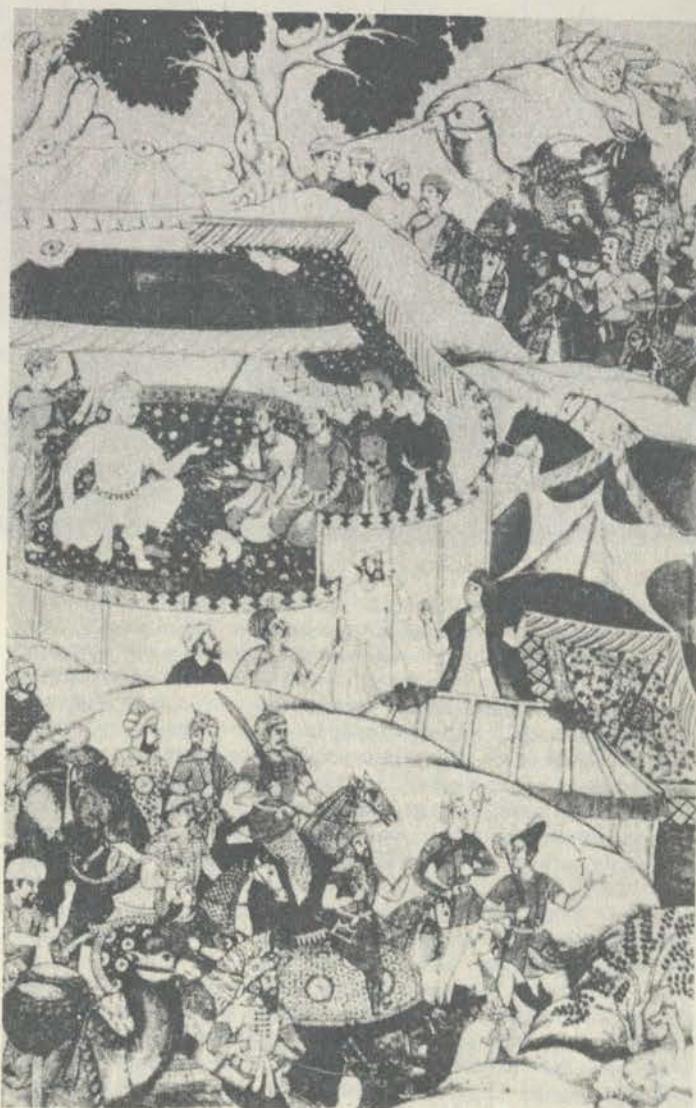
Миниатюра санъати Туркистонда узок ўтмишдан то инқилобгача бўлган даврда мавжуд эди. Хўш, инқилобдан кейинчи? Бу савол кўпчиликни қизиқтириши табиий. Мазкур китобнинг иккинчи қисми билан танишган киши унга жавоб топа олади. Ушбу қисм «Аънаналар ва қайта тиклаш» деб аталади.

Шу кунларда жумҳуриятимизда Шарқ миниатюра санъати аънаналаридан кенг фойдаланибгина қолмай, уларга қайта жон бағишлашга ва ривожлантиришга бел боғлаб, тер тўқаётган истеъдодли рассомлар ижод қилмоқдалар. Улар қаторига Чингиз Аҳмаров, ёшлардан Шомаҳмуд Муҳаммаджонов, Ниёзали Холматов ва Маъруф Салимовларни киритиш мумкин. Н. Зиганшинанинг «Китобатга меҳр билан», А. Мадраимовнинг «Маҳобатли расмлар ижодкори», «Миниатюралар илҳомланиб», Чингиз Аҳмаровнинг «Миниатюра мактабимизни тиклаб» ҳамда Р. Тоқтош ва А. Мадраимовларнинг «Миниатюра хусусида баҳс» номли мақолалари худди ана шу ҳақда баён қилади.

Мазкур қисмдаги сўнги мақола диққатга сазовор бўлиб, унда ёш рассом Шомаҳмуд Муҳаммаджоновнинг шу ижодий йўли ҳақида ҳикоя этилади. У анча йиллардан буён Ўзбекистон ССР ФА Шарқшунослик институтида кўлёмалардаги миниатюраларни кунт билан ўрганиб, ўзи ҳам ажойиб миниатюралар ижод қилмоқда, миниатюраси бўлмаган нодир кўлёмаларга эса янги миниатюралар чизмоқда. Яқинда унинг меҳнати юқори баҳоланиб Ҳамза номли Ўзбекистон ССР Давлат мукофоти билан тақдирланди.

Ўтмишда яшаган ва бизнинг кунларда ижод қилаётган рассомларнинг юзга яқин асарларидан намуналар ҳам китобдан ўрин олган.

«Шарқ миниатюра мактаблари» китобини нашрга тайёрлаганлардан бири Абдумажид Мадраимов ҳақида бир-икки оғиз сўз айтиш ҳам мақсадга мувофиқдир. У кўп йиллардан буён акаде-

ОЛДИНГИЗМИ?

миямиз Шарқшунослик институтида кўлёмаларни қайта тиклаш бўйича лаборатория бошлиғи бўлиб ишлаб келмоқда. Санъатшунослик номзоди А. Мадраимов юқорида номлари зикр этилган истеъдодли рассомлар Ш. Муҳаммаджонов ҳамда М. Салимовлар билан ҳамкорликда иш олиб боради. Шарқ оламида машҳур бўлиб, кейинчалик унутилиб кетган абру қоғоз санъати ҳам мана шу заҳматқашлар томонидан қайта тикланди ва ихтиро сифатида тан олинди.

«Шарқ миниатюра мактаблари» китоби хамир учидан патир, холос. Самарқанд, Бухоро ва Хоразм миниатюра мактабларини ўрганиш, улар ҳақида монографик асарлар яратиш ўзбек санъатшунос олимлари олдида турган муҳим вазифалардан биридир.

Маҳмуд ҲАСАНОВ,
Ўзбекистон ССР ФА Шарқшунослик
институтининг илмий ходими.

*Шарқ миниатюра мактаблари. Ғ. Фулом номидеги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, 1989 йил.

ДИН ВА АХЛОҚ

Ойномамизнинг бу йилги январь ойи сонига ислом ва атеизмнинг ҳозирги даврдаги ўзаро муносабатларига бағишланган давра суҳбатида динлар тарихини ёритиш ҳақида таклиф бўлган эди. Ушбу сондан бошлаб динлар тарихи бўйича мақолалар босишни режалаштирганмиз. Аввало, ҳар бир халқнинг тарихида муайян роль ўйнаган дин бўлади. Конфуцийлик — бизнинг кунларга қадар сақланиб келган энг қадимий динлардандир. У Хитой, бу мамлакатга кўшни юртлар,

жумладан Қуриё ва Вьетнам тарихида кўп асрлар мобайнида улкан аҳамиятга эга бўлиб келди. Унинг бу мамлакатлар аҳолисининг маълум қисмига бевоқиф ва билвосита таъсири ҳозирда ҳам мавжуд. Конфуцийнинг: «Ўзингга ниманики раво кўрсанг, ўзгаларга ҳам шуни иста», — деган ҳикматининг ҳозир журналда кенг ёритилаётган Ҳадисларда ҳам учраши динларнинг умуминсоний моҳиятини яққол кўз олдимишга келтиради. Қуйида ушбу дин ҳақида ҳикоя қиламиз.

Хитой тарихи икки минг йилдан ортиқ давр мобайнида, то XIX аср ўрталарига қадар турли буюқларга бой бўлди. Улуғвор Хитой империялари ўзаро ички урушлар туфайли тарқоқ ҳолга келди, чет эл босқинчилари ҳужумига учради, деҳқонлар қўзғолонларидан ларзага келди. Бироқ ҳар сафар мамлакатда ўзига хос давлат тузилиши яна тикланаверди. Бу хусусият милоддан аввалги III аср охирида ҳокимиятга келган Хон сулоласи даврида шаклланиб, хитойликлар ҳаётининг барча томонларини ўз ичига олган маънавий маданиятда жамланди. Бу маданиятнинг асосий таркибий қисми конфуцийлик дини эди.

Мазкур диннинг бошқа динлардан фарқланадиган жиҳатлари бор. Унда яҳудийлик, носаролик ва исломдан фарқли ўлароқ, олий антропоморф худо ҳам, дин пешволарининг махсус табақаси ҳам йўқ.

Бу ўзига хос хусусиятларнинг сабабларидан бири улкан Хитой мамлакатининг қадимда бошқа регионлардан географик жиҳатдан узоқда, биқик шароитда ривожланганлигидан Хитой ягона император ҳукмронлиги остида бирлашгандан сўнг давлат олдида кўп миллионли деҳқонлар оммасини бошқариш масаласи турарди. Ҳар бир амалдор нафақат маъмур, балки «халқнинг олижаноб маросимларини» ижро этувчи ўзига хос кохин эди. Конфуцийлик бу шароит учун жуда мос келди. Хитойликлар турмушига «она сути билан» кирган мазкур дин мамлакатда социал барқарорлик ҳукмрон бўлишида катта аҳамият касб этди.

Бироқ у маънавий система сифатида тугал шаклланиб, мамлакатдаги ҳукмрон синфлар тасарруфида бўлгунча уч аср ўтади. Бу уч аср мобайнидаги шафқатсиз мафкураравий курашда ўнлаб мутафаккирлар ўз нуқтаи назарларини ўтказишга ҳаракат қилди, уларнинг ҳар бири жамиятнинг маънавий ва моддий ҳаётини яхшилашга қаратилган қарашларини олға сурди.

Милоддан аввалги XI асрда ҳокимият тепасига келган Чжоу сулоласи даврида олий илоҳий куч (худо) қиёфасиз, лекин «ҳамма нарсани кўриб турадиган» Осмон ҳисобланган. Қадимий хитойликларнинг тасаввур қилишларича, у бутун Коинотдаги ҳодисаларни бошқарган. Унинг заминдаги ягона вакили император бўлиб, Осмон Фарзанди деган ном билан аталган. Милоддан аввалги VIII асрга келиб бу сулола императорлари мамлакатда ҳукмронлиқни бутунлай қўлдан бой беради. Осмон фарзандларининг мамлакатда оддий тартиб-интизомни ҳам бошқаролмай қолгани Осмоннинг мўътабарлигига ҳам путур етказди.

Бу инқироз кучайган бир даврда Конфуций ўз таълимоти билан майдонга чиқди. (Конфуций — хитойча Кун-цизи ёки Кун-фу-цизи номининг латинлаштирилган шакли бўлиб, рус тилидан бизга шундай ўт келган, маъноси — «муҳтарам муаллим Кун» дегани.) У милоддан аввалги 551 йили Хитой шарқидаги Лу подшоҳлигида камбағаллашган маҳаллий оқсуяк оиласида туғилди, ёш етим қолиб, ўз йўлини ўзи топишга интилди. Теварак-атроф — воқеликдан ўта салбий таассурот олган Конфуций бўш вақтини тартиб-интизом ҳукм сурган, одамлари яхши яшаган, ўзи «олтин аср» деб ҳисоблаган Хитой ўтмишини ўрганишга бағишлайди. У 30 ёшидаёқ «ўтмишга қайтишни» тарғиб этган ўз мактабини яратди.

Конфуций яратган таълимотнинг энг қисқа мазмунини унинг ўзи Ци давлати подшоҳи Цзин-Чун саволига берган жавобида кўриш мумкин. Подшоҳнинг давлатни қандай бошқариш керак, деган саволига Конфуций шундай жавоб беради: «Подшоҳ подшоҳ бўлиши, ҳоким — ҳоким, ота — ота, ўғил — ўғил бўлиши лозим». У, инқироз туфайли ҳамма нарса ўз анъанавий ўрнидан силжиб аралаш-қуралаш бўлиб кетганлигига ишора қилаётганини тушуниш мумкин.

Ҳўш, ҳаммасини жой-жойига келиш мумкинми?

Конфуций яратган социал ҳаёлот марказида рисоладаги раҳбар — цзюнь цзи (олижаноб эр) туради. Мутафаккирнинг тасаввур қилишича, цзюнь цзи ўзида раҳбарлик учун зарур бўлган сифат — жэнь, яъни инсонсеварликни тарбиялаган кишидир. Конфуций ўзининг «Луньюй» («Муҳомама ва суҳбатлар») китобида бу атамага кўп марта мурожаат этиб, уни ҳар томонлама шарҳлайди. Масалан, у шогирдининг «Жэнь нима?» деган саволига шундай жавоб беради: «Кимки Осмон остида беш (сифатни) намоён этишга қобилиятли бўлса, инсонсевардир». Мутафаккир буларни таърифлайди: «Эҳтиром, мулозиматлилик, адолатпарварлик, зукколик, олижаноблик. Агар киши эҳтиромли бўлса, ундан нафратланишмайди. Агар киши мулозиматли бўлса, уни қўллаб-қувватлашади. Агар киши адолатпарвар бўлса, унга ишонишади. Агар киши зукко бўлса, муваффақиятларга эришади. Агар киши олижаноб бўлса, бошқалардан фойдалана олиши мумкин».

Бир сафар у «Жэнь нима?» деган саволга шундай жавоб беради: «Ўзингга ниманики раво кўрсанг, ўзгаларга ҳам шуни иста. Шунда давлатда нафрат йўқ бўлади, шунда оилада нафрат йўқ бўлади». Ҳақгўй раҳбар халқ билан қандай муомалада бўлиши кераклиги ҳақида «Луньюй»да

шундай дейилади: «Муаллим айтди: Цзюнь цзи... (халқни) ишлатишни билиши керак, токи халқ (юқоридагилардан) ғазабланмасин».

Бошқача айтганда, цзюнь цзи халқ учун яхши, оққўнгил раҳбар бўлиши керак. Конфуций ўзи даврида кучайиб кетган жазолар системасини ишонтириш усули билан алмаштиришни таклиф этди. У китобида давлатни бошқариш ҳақидаги: «принциплардан маҳрум одамларни шу принципларга яқинлаштириш мақсадида ўлдиришга қандай қарайсиз?» деган саволга шундай жавоб беради: «Давлатни бошқариб туриб, одамларни ўлдирмоқнинг нима зарурияти бор? Агар сиз яхшиликка интилсангиз, халқ ҳам яхши бўлади. Олижаноб эрнинг хулқи шамол кабидир. Паст кишининг хулқи майса кабидир. Шамол қаёққа эсса, майса ҳам ўша томонга эгилади. Оддий одамлар раҳбарнинг таъсирисиз, ўз ҳолича ахлоқий камолотга эришолмайди, мақсадни англаб етолмайди».

Ота-она (сяо) ва биродар (ди)ларга эҳтиром кўрсатиш Конфуций таълимотида марказий ўрин тутаети. Уша замонларда Хитойда бир неча авлодлардан ташкил топган, ҳаммалари бирга яшайдиган катта оилалар кўп бўлиб, уларда ота-оналар ва болалар, катта ва кичик ака-укалар ўртасида аниқ поғоналаниш мавжуд эди. Давлат поғоналанишини ҳам тепадан пастга қараб юқори ота-хўкмдор бошчилигидаги бир катта оила каби ташкил этилса, деб ҳисоблайди Конфуций, бу ҳол оддий одамларга бемалол тушунарли бўлади ва жамиятдаги зиддиятлар ўз-ўзидан йўқолади.

Конфуций таълимоти асосан дунёвий ҳодисаларга бағишлангани учун кўпгина тадқиқотлар конфуцийликни дин эмас, балки ахлоқий таълимот деб ҳисоблашади. Бир қараганда у диний мавзулардан ўзини олиб қочаётгандай таассурот қолдиради. Масалан, шогирди Цзи-лу руҳларга қандай хизмат қилиш кераклигини сўрайди. Устоз жавоб беради: «Одамларга хизмат қилишни ўрганмасдан туриб, руҳларга хизмат қилиш мумкинми? Шогирд яна сўрайди: «Ўлим нималигини сўрашга журъат этдим». Устоз жавоб беради: «Ҳаёт нималигини билмасдан туриб, ўлимни билиш мумкинми?» Бироқ бу жавоблар унинг дин муаммоларига беварқ қарашини билдирмайди. Аксинча, Конфуций бу муаммолар оддий одамлар учун ноаён, сир ва шу боис уларни муҳокама этиб бўлмайди деб ҳисоблайди. Унинг диний амалиётга қанчалик эътибор билан қарагани ҳақида «Луньюй»нинг шарҳловчи қисмида бундай дейилади: «Кунцзи аждодлар руҳига шундай қурбонликлар келтирдик, улар худди тирикдек, қаршисида тургандек эди».

Мутафаккирнинг айтишича, олижаноб эр нафақат жэнь — инсонпарварликка эга бўлиши керак, шунингдек ли ва юэни мукамал билиши лозим. Ли атамаси — «қондалар», юэ эса «муסיқа» сўзларини англатса-да, алоҳида шарҳга муҳтож. Муסיқа сўзи ҳозирги маъносида эмас, балки урф-одатга оид муסיқа ва рақслар йиғиндиси сифатида ишлатилиб, унда ҳар бир нота ва ҳаракат чуқур рамзий маъно касб этган. Уларни сал бўлса-да, ўзгартириш урф-одатнинг бажарилишига катта зарар етказган. Кўҳна Хитойда қоҳинлар табақаси йўқлиги, ҳар бир амалдор бу ишга масъул бўлгани учун ҳам у муסיқани мукамал билишга мажбур эди.

Ли атамаси кенг маънода қадимги хитойликларнинг кундалик ҳаётида муҳим роль ўйнаган барча маросимларни ўз қамровига олган. Қондага айланган бу маросимлардан на оддий фуқаро, на император бир қадам четга чиқа олмаган. Конфуций бу маросимларни дин ягона системага салади, осмон эса ўтмишда «комил хўкмдорлар» орқали урф-одатларнинг бажарилишига рўхсат берган, деб ҳисоблаган.

Улуғ мутафаккир ўзини замондошлари томонидан унутилган «мангу ҳақиқат»ни қайта кашф этувчи Осмон иродасини элтувчи деб ҳисоблаган. «Осмон менда эзгулик уйғотди», — деган эди у. Бир кун душманлар қуршовида қолиб, ҳаёти таҳлика остида экан, Конфуций уларга қарата шундай дейди: «Агар Осмон чиндан ҳам маданият инқирозга юз тутишини истаганда, мен каби кеч дунёга келган фоний бир бандани унга яқинлаштишга йўл қўймаган бўларди. Агар Осмон маданият инқирозга юз тутишини истама-

са, сизлар (куанликлар) менга нима қила олардингиз?»

Шундай қилиб, Конфуций жамиятни тартибга солиш системасини охир-оқибатда Осмон иродасига боғлиқ ҳолда тасвирлади. Осмон иродасини шарҳловчи кишилар, мутафаккирнинг фикрича, фақат хўкмдорнинг доно маслаҳатчилари бўлиши лозим. Уларнинг нафақат халққа, шунингдек хўкмдорнинг ўзига ҳам ўғит-насихатлар билан муурожаат этиши асосий вазифалардан бири бўлган. Бу, Конфуций таълимотидан келиб чиққан бўлиб, унинг зўрлик ишлатмасдан ҳокимиятни бошқариш принципларига мос келар эди.

Бироқ милоддан аввалги V асрда яшаган Мо-цзи Конфуцийни «ўз ақли ва билимини ёвузликни тарқатиш, қуйидагиларни юқоридагиларга қарши исён кўтаришга чорлаш, амалдорларга хўкмдорларни ўлдиришни насихат қилишга сарфлашда» айблайди. Бир қараганда бу гаплар тўхматдек туюлади. Бироқ Мо-цзининг сўзлари ундан юз йилча кейин яшаган, Конфуцийнинг шогирди Мэн-цзининг айтганларига мос келади. У амалдорларнинг гуноҳига ботган, жинояткор подшоҳларни тахтдан ағдариш, ҳатто ўлдириш ҳуқуқи борлиги ҳақида очикдан-очик айтиди. Қадимий дунё учун хос бўлмаган бу концепция Хитойда Конфуцийгача юзага келган ҳўкм юритиш ҳуқуқига «Осмон ёрлиқ йўллаши» ҳақидаги қарашлардан мантиқан келиб чиқади; бунга кўра Осмон ўз ҳуқуқини олижаноб хўкмдорга беради ва ёмон хўкмдордан қайтиб олади. Давлат ва Коинотни катта бир ягона оила деб тасаввур этган Конфуций таълимотида бу қараш қўшимча маъно касб этди. Агар подшоҳ — заминдаги фуқароларнинг отаси экан, Осмонга нисбатан эса у — ўғил. Ота юз ўғирган ўғил эса, конфуцийлик таълимотида кўра, жамият учун ёт кишидир. Уни ўлдиришни ҳам мақтовга лойиқ иш деб ҳисобласа бўлади. Шундай қилиб, Мэн-цзи юқоридаги сўзларини осмондан олиб ёзмаган, улар Конфуций таълимотининг мағзида бор бўлган.

Албатта, ҳатто Мэн-цзи ҳам халқ подшоҳга қарши бош кўтариш ҳуқуқига (яъни Осмон хўкмдордан юз ўғирдими ёки йўқлиги ҳуқуқини ҳал этиш) эга, деб ҳисобламаган. Фақат зарур билимга эга бўлган рисоладаги амалдорлар, катта ақл соҳибларигина бу ҳақда қарор чиқариш ҳуқуқига эга бўлишган. Улар конфуцийлик социал системасининг марказида туриб, юқори ва қуйини назорат этган.

Конфуций таълимоти унинг ҳали ҳаётлик чоғидаёқ Хитойда кенг тарқалган эди. Айтишларича, унинг уч минг нафар шогирди бўлиб, баъзилари давлатда йирик амал поғоналарини эгаллаган. Ўзи ҳам Лу подшоҳи хизматида таклиф этилиб, бу подшоҳликни амалда бир неча йил мобайнида бошқарган. Бироқ ўз таълимотини бу ерда татбиқ эта олмаган. Лу подшоҳи билан бўлган муносабатларини узиб, 13 йил мобайнида Хитой бўйлаб кезиб юради, турли саройларда ўз хизматини тавсия этади, бироқ ҳеч бир жойда тан олинмайди. Охири, умидсизликка тушиб, Лу подшоҳлигига қайтади ва милоддан аввалги 479 йили 73 ёшида вафот этади.

Унинг таълимоти ўз даврида қадр топмади. Бу таълимот ҳокимият учун кураш олиб борган турли социал қатламларнинг бирортасини тўлиқ қаноатлантира олмади.

1911 йилги Хитой инқилобидан сўнг динга бўлган муносабат ўзгара бошлади. Масалан, Осмон ибодатхонасида диний хизмат тугатилди. Сун Ят-сен даврида дин давлатдан ажратилди. Конфуцийлик таълими системаси, мактабларда диний китобларни ўрганиш таъқиқланди. Хитойда халқ-демократик тузуми ўрнатилгандан сўнг дин, жумладан конфуцийлик дини давлатдан тўлиқ ажратилиб, расмий диний маросимларни ўтказиш тугатилди. Қадимий ибодатхоналар музейларга айлантирилди. 1949 йили Конфуций туғилганлигининг 2500 йиллиги нишонланмади. Ҳозир кўпроқ қишлоқларда бу динга эътиқод қилинади, аждодлардан қолган маросимларга риоя этиб келинмоқда.

Доно ПАЁЗ қизи,
журналист.

БЕРЛИН ШУНДАЙ ОЛИНГАН ЭДИ

Улуғ Ватан урушининг энг унутилмас саҳифаларидан бири Берлинни ишғол этиш жанглиридир. Бу, айна вақтда иккинчи жаҳон урушининг хотимаси ҳам эди. Ана шу тарихий воқеалар 1945 йилнинг 16 апрелидан 2 майгача — 17 кеча-кундуз давом этди.

Шу кезлар камина 1-Белоруссия fronti, 8-гвардиячи армия, Богдан Хмельницкий орденли 82-гвардиячи Запорожье дивизиясининг 246-ўқчи полкида танкотар курул — ПТР рота кўмондони, батальон штаби бошлиғи сифатида Берлин операциясида охиригача қатнашдим.

...Эҳ-ҳе, не-не воқеалар содир бўлмади, дейсиз. Оғир жангларда, мураккаб вазиятларда бўлганмиз, хавф-хатарларни бошимиздан кечирганмиз. Галаба йўлида жонажон курулдошларимиздан жудо бўлдик. Уларнинг порлоқ хотиралари ҳамisha биз билан.

Ушбу мақолада фақат операциянинг бошланиши ва Берлин «қулфи»нинг очилиши ҳақидагина тўхталиб ўтмоқчиман. 1-Белоруссия fronti кўмондони маршал Г. Жуковнинг «Хотиралар ва мулоҳазалар», шунингдек 8-гвардиячи армия кўмондони маршал В. Чуйковнинг «Учинчи рейхнинг тугаши» асарларидаги далиллар менга яқиндан ёрдам берар ва хотираларимни бойитишга хизмат қилар деган умиддаман. Зеро 1-Белоруссия fronti, 8-гвардиячи армиямиз қўшинлари Берлин операциясининг ҳал қилувчи йўналишида ҳаракат қилганлар.

1-Белоруссия fronti худудидида Берлинга шарқдан боравершдаги манзил ҳаммадан кўра кучлироқ ва пухта мустаҳкамланган эди. Бу мудофаа чизиғи Одердан бошланиб, бевосита Берлин мустаҳкамланган районига қадар қамраб олганди. Душман кучлари февраль, март ва апрелнинг биринчи ярмида бизларга қарши тўплана борди. Мудофаанинг ичкарида Ғарбий фронтдан келтирилган моторлаштирилган ва танк дивизияларининг қудратли заҳираси жойлаштирилган эди. Пиёда дивизияларда етти-саккиз минг, танк дивизияларида эса, саккиз-ўн минг солдат ва офицерлар бор эди. Душман 1-Белоруссия fronti га қарши Берлин галасининг ярмисига қадар барча куч ва воситаларини тўплади. Биз турган Одер плацдармига қарши, айниқса 5-зарбдор ва 8-гвардиячи армия қисмларига қарши кўпроқ қўшин йиғди.

Ҳужумимиз бошланган вақт — 1945 йил 16 апрелда Берлин йўналишида гитлерчи кўмондонлик 48 пиёда, 10 моторлаштирилган ва 4 танк дивизиялари, 37 та алоҳида пиёда полклари, 98 алоҳида батальонлари ва кўпгина алоҳида артиллерия қисмлари ва қўшилмаларини тўплаган эди. Бундан ташқари, Берлин гарнизонида 200 мингдан зиёдроқ аскар ва немис қуруқликдаги қўшинлари бош кўмондонлиги қарамоғидаги 8 дивизия турган эди.

Ҳар қандай бўлганда ҳам устунлик биз томонда эди.

1945 йил 16 апрелида ҳар икки томон кучларининг нисбати куйидагича эди:

	СССР	Германия
Дивизия	193	85
Қўшин	2500000	1000000
Тўп	42000 га яқин	10400
Танк ва ўзи юрар артиллерия қурилмаси	6250	1500
Самолёт	7500	3300

Бу рақамлар совет кўмондонлиги ҳал қилувчи жангга нечоғлик пухта тайёргарлик кўрганлигидан далолат беради.

Аммо табиий шароит биз учун ноқулай, зеро апрель ойида ёғингарчилик мўл бўлиб, дарё ва анҳорлар ҳайқириб оқарди. Одер водийси бош ўзанидан Зеелов тепаликларигача 10—15 километр кенгликдаги каналлар билан бўлиб қўйилганди. Сув пастлик ва ўтлоқларни кўмиб юборган, шудгор ва картошка майдонлари ботқоққа айланган. Одердан Зеелов тепаликларига борадиган равон йўллар оз эди. Бизнинг 8-гвардиячи армиямиз рўпарасидан фақат тўртта йўл чиқди. Биз шу йўллар орқали автомашина ва жанговар техника ҳаракатини ташкил этдик. Бордию бироз четга оғиб кетилса, бирданига ботқоққа ботиб қолинарди.

Анҳор ва каналлар билан кесиб қўйилган водий устида Зеелов тепаликлари қад ростлаб турарди. Унда жойлашган душман бизнинг плацдармамизни кафтидагидек яққол кўриб турар эди. (Шуни таъкидламоқчиманки, Зеелов тепаликлари этакларида бўлганмизда водийни беихтиёр ўзимизнинг Фарғона водийси кенгликларига ўхшатдим, уни кўмасдим). 1-Белоруссия fronti зарбдор группалари йўналишида, Кюстриндан Берлингача ҳаракат ўқи бўйича душман бешта мудофаа чегарасини ташкил қилган экан. Мюнхенбергдан кейин улар Берлинни ўраб олган учта мудофаа истеҳкомлари билан боғланган.

Фронт кўмондонлиги 8-гвардиячи армиямиз олдига қўйган вазифа фавқулодда қийин эди. Тўғри, армияга берилган мадад, кучайтириш воситалари етарли бўлганини ҳам айтиб ўтиш керак. Зеро, 8-гвардиячи армиянинг етти километрлик фронтда 77 артиллерия, 10 танк ва ўзиюрар артиллерия полклари жам қилинган, фронтнинг ҳар бир километрлик оралиғига 266 тўп ва миномёт ҳамда бир танк бригадаси тўғри келарди. Шундай бўлса-да, бу кучайтириш воситалари билан айна вақтда душманнын иккита мудофаа чегарасини тор-мор этишга ақл бовар қилмасди. Чунки биринчи чегарани эгаллагач, минглаб тўпларни, юзлаб кузатиш манзилларини олдинга силжитиш, жойлаштириш, ҳужум қилаётган қисмлар орасида алоқа ва ўзаро ҳамкорлик ўрнатиш талаб қилинарди. Буларнинг ҳаммаси учун вақт зарур эди.

16 апрелда тонг отишдан олдин 8-гвардиячи армия кўмондони манзилига (Рейтвейн посёлкаси яқинида) маршал Г. Жуков келди ва шу ердан туриб қўшинларга раҳбарлик қилди ва Сталин билан алоқа қилиб турди.

Москва вақти билан эрталаб соат 5 га (Берлин вақти билан соат 3 га) артиллерия тайёргарлиги белгиланган эди. Соат миллари ниҳоятда секин жилаётгандек туюларди.

Артиллерия ишга тушишига роса 3 дақиқа қолганда маршал Г. Жуков, ҳарбий Кенгаш аъзоси К. Телегин, 8-гвардиячи армия кўмондони В. Чуйков ва бошқа бошлиқлар ертўладан кузатув манзилига чиқиб, ўз жойларини эгаллайдилар.

Қоронғи тун. Туман ҳам бор. Шамол биз томон талпинмоқда. Белгиланган вақтда — соат 3⁰⁰ да бирданига қирқ минг тўпдан зарб билан ўқ отила бошлади. Миномёт ва афсонавий катюшаларимиз тилга кирди. Теварак-атроф ўқлар нурида ёришиб кетгани рост. Уқлар ва снарядлар, миналар ва авиация бомбаларининг гумбур-гумбурлари, тарақ-туруқлари ҳайратбахш манзарани юзага келтирганди. Ҳатто маршал Жуков ва маршал Чуйковлар ҳам бундай ўта қудратли, ниҳоятда таъсирчан ва ҳеч қачон эсдан чиқмайдиган манзарани ҳаётларида илгари кўрмаганлик-

ларини айтишди. Артиллерия тинмай 30 дақиқа отиб турди. Ҳавода бомбардимончи самолётларимизнинг гувуллаган овози тинмасди. Шунда 1-Белоруссия фронти бош зарбасини бошлаган Кюстирин плацдармида эдик.

Тўпларнинг гумбур-гумбурлари ўта даҳшатли ва қудратли эди. Гўёки ер бирданга ёрилиб, бағридан вулқон отилиб чиққанга ўхшади. Ер ларзага келди, кучли силкиниш давом этаверди. Бомбардимончи, қирувчи, ҳужумчи самолётларимиз жанг майдони устида ҳукмрон эди.

...Самолётдан варақалар ташланди. Ипи шамолда узилган думсиз варракдек бу варақалар осмонни тўлдириб юборди. Улар ҳар томонга сочилиб аста-секин ерга туша бошлади. Ҳамма варақаларда нима ёзилганини билишга ошиқар эди. Мана, ниҳоят, мен ҳам варақалардан бирини олишга муяссар бўлдим. Бу — 1-Белоруссия фронти ҳарбий кенгашининг қўшинларимизга мурожаати бўлиб, унга фронт қўшинлари қўмондони Совет Иттифоқи Маршали Г. Жуков ва ҳарбий кенгаш аъзоси генерал-лейтенант К. Телегин имзо чеккан эдилар. Бу 16×22 сантиметрли юпқа сариқ қоғознинг икки томонига қора ҳарфлар билан чоп этилган тарихий ҳужжат эди. Уни ғаладонимда авайлаб сақламоқдаман.

Мурожаатда, жумладан, Олий Бош Қўмондон, Совет Иттифоқи Маршали ўртоқ Сталин Ватан ва барча совет халқи номидан бизнинг фронт қўшинларига Берлин бўсағасида душманин тор-мор қилиш ва фашист Германиясининг пойтахти — Берлинни олиш ва унинг устига Ғалаба байроғини ўрнатишни буюрган ҳамда фронт қўшинларининг Сталинграддан бошлаб босиб ўтган шонли йўли эслатилиб, вазифа равшанлаштирилган, уни муносиб равишда шон-шараф билан адо этишга чақирилган [Шуни таъкидлаш зарурки, маршал Г. Жуковнинг биз юқоринда эслаб ўтган ажойиб китобида нима учундир бу мурожаатнинг айнан матни берилмай, манбаи номаълум бўлган мурожаатнинг бошқача матни келтирилган].

Бу мурожаат, ўртоқ Сталин буйруғи ҳаммамизни янада руҳлантириб, жангга шайлади.

Ҳақиқат шундайки, у вақтлар халқ ичиди ва армияда Сталинининг обрўси беқиёс эди. Биз И. В. Сталинини чин кўнгилдан севар ва унга ишонар эдик, Ватанга содиқ бўлишни Сталинга содиқ бўлиш билан тенг билар эдик. Шунинг учун ҳам ҳар гал душманга қарши кўтарилганимизда «Ватан учун! Сталин учун!» дея хитоб қилардик. Бу бизнинг руҳимизни кўтарарди. Уша вақтларда Сталин давримизнинг Ленини деб айтилганди.

Биз у вақтларда Сталин номи билан боғлиқ қонун бузишлар, 30-йиллардаги шафқатсиз қатли оmlардан мутлақо беҳабар бўлганмиз.

Офицер Носир Қодиров,
1945 йил.

Зеелов тепаликларидидаги ёдгорлик.

Тўпларнинг овози тўхтагач, олдиндан қарор қилингандек, шовқинсиз берилган буйруқ билан бутун қисм ва қўшилмаларнинг жанговар гвардиячи байроқларини қомандирлари хандақлардан бошланғич позицияга олиб чиқадилар. Жангчилар жанговар вазифани шараф билан бажарамиз, деб байроқлар олдида қасамёд қилишади. Мингларча турли рангдаги ракеталар ҳавога лоп этиб кўтарилади. Уларнинг ёруғида Ленин сиймоси жанговар байроқлардан жангчиларга қараб турарди, у лаънати душман билан яқунловчи жангда қатъийликка чақираётгандек эди.

Ракеталар отилиши ҳужум бошлангани ва 140 прожекторнинг ёқилишига ишора эди. Улар 200 метрлик ораликда жойлашган эди. Тунда бундай усулни қўллашни маршал Г. Жуков таклиф этганди. 100 миллиарддан зиёд шам ёғдусига тенг ёруғлик ҳозиргина зимистон бўлган жанг майдонини чарогон қилиб юборди. Бундай ёруғлик душман кўзини қамаштириб, уни доводиратиб қўйди, танк ва пиеда аскарларимиз учун ҳужум қилмадиган манбалар яққол кўриниб турарди.

Гитлер қўшинлари ўт ва металлга ғарқ этиб ташланди. Чанг-тўзон ва тутун осмону фалакка қуюқ қора булут бўлиб кўтарилди. Улар шу даражада қуюқ эдики, ҳатто қудратли зенит прожекторлари нури ҳам ёриб ўтолмай қолди. Узилиб қолган алоқа ўрнига радиотелефон ишлатилди ва алоқачилар ишга тушди.

Жангнинг биринчи куниди 6.550 дан зиёд самолёт учирилди. Шу кунни тўплардан бир миллион 197 минг ўрнига бир миллион 236 минг марта ўқ узилди, 2450 вагон снаряд, яъни дярли 98 минг тонна металл душман устига ёғдирилди. Душман мудофааси 8 километргача, алоҳида қаршилик кўрғонлари 10—12 километргача ичкариликда йўқ қилинди ёки бостирилди.

16 апрелда эрталаб фронтнинг барча жабҳаларида совет қўшинлари муваффақиятли равишда олға босдилар. Бироқ душман ўзини ўнглаб олиб Зеелов тепаликлари томонидан артиллерияси, миномётлари билан қарши ҳаракат кўрсата бошлади. Берлин устида бомбардимончи самолётлар пайдо бўлди. Қўшинларимиз Зеелов тепаликларига яқинлашганлари сари душман тобора ўз қаршичилигини кучайтира борди.

Зеелов тепаликлари Берлиндан 70 километргача шарқда жойлашган. Бу тепаликлар ва дарахтларнинг ҳали барг чиқармаганлиги шароитида сездирмасдан олға силжишимиз амримаҳол эди. Ҳатто тун қоронғилиги ҳам бизга ёрдам беролмади: душман прожекторлар билан атрофни ёритиб турарди. Биз уларга қарши ўт очмас эдик, чунки берилган буйруққа биноан ўзимизни билдириб қўймаслик учун охириги дақиқагача жим туришимиз лозим эди.

Прожекторлар ўчиши билан разведкачи самолётлардан ташланган ёритувчи бомбалар бутун водийни яна қафтда тургандек яққол кўрсатиб қўяр эди.

Зеелов тепаликларидида душманининг жуда ҳам пухта ўйлаб қурилган мудофаа истеҳкомлари жойлашган эди. Гитлерчилар Зеелов тепаликларининг ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлиги ва уни совет қўшинлари асло ололмасликларини таъкидлар ва уларни «Берлин кулфи» деб ҳам, «енгиб бўлмайдиган қўрғон» деб ҳам атарди.

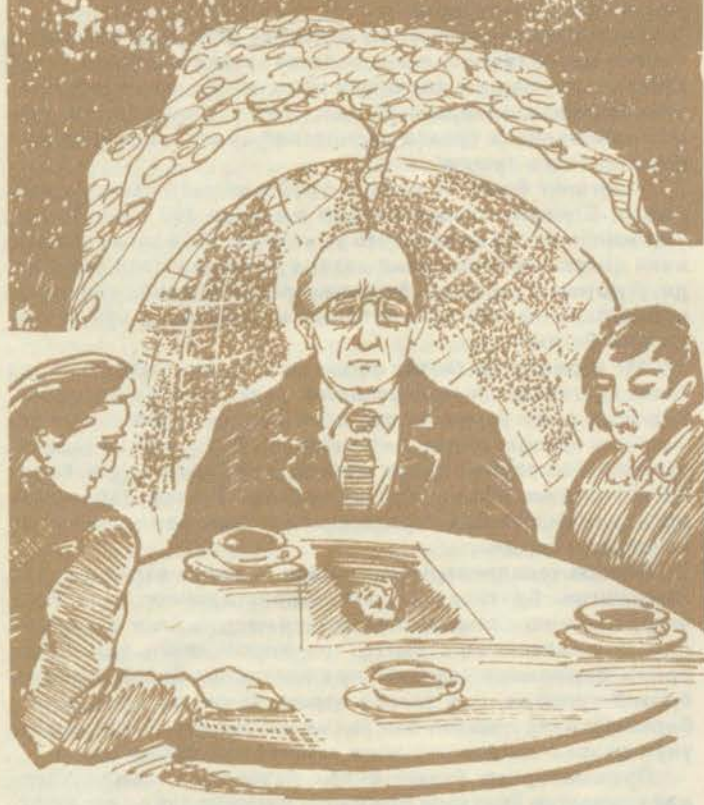
Ҳақиқатан, Зеелов тепаликларини қўлга киритиш учун икки кун оғир ва шиддатли жанг қилишга тўғри келди. Душман биз кутгандан ортиқ қаршилик кўрсатди. У барибир қўшинларимиз сиқувига дош беролмади. Жанг давомида биз Зеелов тепаликларининг ўзига хос табиий хусусиятларини олдиндан етарли равишда ҳисобга ололмаганлигимиз аён бўлиб қолди.

Зеелов тепаликларидида бирида жангда ҳалок бўлган 30000 совет аскарлари ва офицерига бағишланган меъморий ёдгорлик кўтарилган. Унинг устида совет жангчисининг бронза ҳайкали ўрнатилган. Солдат пўлат шлем ва плашпалаткада бўлиб, кўкрагида автомат ушлаб турибди. Ёдгорлик этагида бункернинг нусхаси бўлиб, унда музей жойлашган.

Носир ҚОДИРОВ,
Беруний номидаги ТошПИ доценти.

ЭКСТРАСЕНСЛАР

ҚОТИЛЛАРНИ ТОПАДИ

Бу кишиларнинг номини ошкор қилиш ҳаётларини хавф остига қўйиш билан баробар. Чунки уларни йўқотиб юборишдан манфаатдор одамлар топиллиши аниқ. Зотан, бу кишилар ғойибдан билишдек ноёб қобилиятларини жиноятчиларни излашдек хатарли, лекин зарур касбга бағишлаган...

...1987 йил. Ялтада Н. исмли кишининг ўлими сабабларини текшириш боши берк кўчага кириб қолди. У ўлдирилганми ёки бахтсиз ҳодиса оқибатида ҳалок бўлганми — номаълум эди. Лекин кўп нарса шуни аниқлашга боғлиқ бўлиб қолди. Терговчилар бу жумбоқни ҳал қилишни экстрасенсларга таклиф этишди. Ғойибдан билувчилар эса марҳумнинг бош суягини кўришганидан кейин бу ўринда қотиллик йўқ, Н. соҳил бўйлаб велосипедда кетаётганида эҳтиётсизлик туфайли ҳалок бўлган, деб жавоб беришди. Шунингдек, қўшимча маълумот ҳам бериб, марҳумнинг ёшини айтишди, ташқи кўринишини, ҳаётидаги асосий воқеаларни тасвирлаб беришди.

Тергов ғойибдан билувчиларнинг ҳар бир сўзини тасдиқлади...

Мана, уч йилдирки, улар деярли ҳар ҳафта Москва марказидаги кўҳна бир бинода тўпланишади, бу ерга эса

«Фан ва турмуш» журнали бултўр ноёб қобилиятли одамлар муаммосини кўтариб, жуда қатта ва хайрли ишни бошлаб берди. Бу аниқса наҳақ равишда унутилаёзган халқ табиатини тиклашда қатта аҳамиятга эга. Лекин ўтган йилги мақолаларда экстрасенсларнинг қўл тегизмай даволашдан ташқари бошқа кўплаб имкониятлари ҳам борлиги айтилганди. Жумладан, фолбинлик ҳақида ҳикоя қилинди. Шу билан бирга чет элларда ноёб қобилиятли кишилар миллий бойлик ҳисобланиб, ҳар бири асраб-авайланиши, улардан конларни, чўккан кемаларни, жиноятчиларни топишда фойдаланилиши тўғрисида айтиб ўтилди, лекин шу ҳақда ҳеч қандай мақола берилмади.

Агар имкони бўлса, экстрасенслардан криминалистикада қандай фойдаланилаётгани, улар

фақат алоҳида рухсатнома билангина кириш мумкин. Ғойибдан билувчилар уч киши — икки аёл ва бир эркак. Навбатдаги йиғинга йўл олишар экан, бу сафар уларни нима кутиб турганини билишмайди: яна тажрибада ўтказилади-ми (ғойибдан билишдек ноёб ҳодиса сирини очиша баҳолиқудрат яқинлашиб келишга уриниб, улар тажриба ҳам ўтказиб туришади) ёки ҳолдан тойдирар даражадаги, лекин ўзларининг атишича, мамнунлик келтирувчи меҳнат бўладими — номаълум.

Улар стол атрофига ўтиришади, унинг устига эса қидири-лаётган ёки шубҳа остидаги шахсга тегишли бирон-бир буюм қўйилади. Бу гуруҳ билан доимий ишловчи ишончли киши вазиятни тасвирлаб беради. Шундан кейин улар ишга киришишади. Биттаси ахборот беришни бошлади, иккинчиси қўшимча қилади, уларнинг ёнига учинчиси қўшилади... Бир-бирининг сўзини бўлиб, ахборотини тўғри-лаб, улар яхлит бир образ яратишади. Баайни уч нафар расом матога ўзларича хилма-хил бўёқ суртишяпти-ю дастлабки қарашда тартибсиз кўринган турфа ранглардан, ниҳоят, яхлит манзара вужудга келаяпти.

Шуниси қизиқки, ишлалари учун экстрасенсларга албатта иссиқ чой ёки жуда бўлмаганда қайноқ сув керак. Айтишларича, майда-майда ҳўплаб турилган қайноқ ичимлик зарур тўлқинга созланишларига имкон бераркан. У ёнига эса қолган ҳамма нарса илҳом келишига боғлиқ.

1988 йил. Мутасадди ташкилотлар қалбаки ҳужжат тайёрловчи номаълум шахсни излашмоқда. Москва жиноят-қидирув бўлимининг қўлида эса усталик билан тайёрланган бир неча паспорт ва гувоҳномалардан бўлак ҳеч нарса йўқ эди. Бироқ ғойибдан билувчилар қидири-лаётган одам Москва областидаги кичик шаҳарлардан бирида яшаётганини айтишлари, унинг қиёфасию танишлари доирасини тасвирлаб беришлари учун шунинг ўзиёқ кифоя қилди. Жиноятчи тезда қўлга олинди...

Гоҳо-гоҳо, ўзларининг айтишича, ахборот «келмай қолади». Илҳом деганлари ҳам саркаш нарса бўлади. Ғойибдан билувчилар ишининг натижаси билан (жавобларнинг аниқлиги турли ҳолларда 60—95 фоиз оралиғида тебраниб туради) магнит ва атмосфера бўронлари, ой фазалари ва сайёраларнинг ҳолати ўртасида ҳеч қандай алоқадорликни топиб бўлмайди. Экстрасенсларнинг маҳсулдорлиги эса аксари ҳолларда қандай шахс қидири-лаётганига боғлиқ. Оддий, бошқалардан ҳеч нимаси билан ажралиб турмайдиган одамни топишга нисбатан ёрқин, кучли шахсни топиш ҳаммиша осонроқ.

Ғойибдан билувчилар ахборот қаердан ва қай тарзда пайдо бўлишини, қандай ўқилишини изоҳлаб беришолмайди. Нафсиларини айтганда, бунинг ажабланидиган жойи ҳам йўқ. Ахир, шоир илҳом қаердан келишини изоҳлаб беролармиди? Ёхуд умрида китоб кўрмаган оми одамга ўқиш нималигини тушунтиришга бир уриниб кўринг-а!

Лекин изоҳни излаш керак, албатта. Бир гуруҳ фидоийлар ана шу билан шуғулланишмоқда, улар орасида бояги уч кишининг бири — истеъдодли назариётчи физик ҳам бор. Башарти ғойибдан билувчиларнинг ўзлари баён этаётган

жиноятчини қандай қилиб толишлари ҳақида ҳикоя қилсангиз. Ноёб қобилиятли кишиларнинг бу қобилиятидан бизнинг мамлакатимизда ҳам фойдаланилаётими!»

Январь ойида Ургут ноҳиясининг «УзССР беш йиллиги» ва «Ленинград» хўжаликларида, «Октябрь алангаси» ноҳия газетаси идораси ва Э. Тельман номи 27-ўрта мактабда «Фан ва турмуш» журналининг кўплаб мухлислари билан учрашувларда шу хил савол, таклиф-истаклар бўлди. Муҳтарам муштарийларимизнинг илтимосларини инобатга олиб, қуйида бўлтурдан бошлаб ғаройиб ва ҳозирча изоҳлаб бўлмаётган ҳодисалар ҳақида нашр этилаётган «Феномен» мажмуасидан «Экстрасенслар қотилларни топади» номи мақолани диққатингизга ҳавола этаётимиз.

фаразни соддароқ қилиб тушунтиришга уринсак, у қадимги ҳинд фалсафасига яхши маълум бўлган ахборот майдонига бориб тақалади. Ер атрофини қобикдай ўраб олган ва Қадимги Ҳиндистонда Жива деб аталган бу майдонга ўтмишдаги, ҳозирги ва келажакдаги жамики ҳодисалар тўғрисида ахборот ёзиб қўйилган. Ғойибдан билиш эса шу майдонда азалдан мавжуд бўлган ахборотни ўқий олиш қобилиятидир.

Тўғри, бу изоҳ ўз навбатида бошқа изоҳларни тақозо этади. Бироқ ноёб қобилиятдан амалда изоҳсиз ҳам фойдаланиш мумкин. Телевизор ёниги ундан мураккаброқ курилмалардан фойдаланар эканмиз, улар қандай ишлаётганидан аксари ҳолда буткул беҳабар бўлаемиз-ку ахир? Қолаверса, ҳид билишнинг сири ҳануз аниқланмаганига қарамай, искович итларнинг хизматидан воз кечаётганимиз ҳам йўқ.

1988 йил. Милиция ходимларига яқинда уларнинг қўлида бўлган Р. исмли шахс ҳозир қаердалиги ва нима иш қилаётганини аниқлаш керак эди. Ғойибдан билувчилар фотосуратга бир қарашди-ю ундаги одам Шимолий Кавказдаги бир шаҳарда яшаётганини айтиб, нима билан машғуллигини ҳам тасвишлаб беришди. Натижада тайёрланаётган жиноятнинг олди олинди.

Ғойибдан билувчилар ўз имкониятлари туфайли шон-шўхратга кўмилиб яшашлари мумкин эди. Бироқ улар ҳаммадан яширин тарзда ҳаёт кечиришга мажбурлар, негаки жиноят оламининг даҳшатли сирларини очишадида. Аслида эса улар профессионал терговчи эмас: бири пенсионер, иккинчиси илмий ходим, учинчиси педагог. Ғойибдан билувчилар жиноятни очишдаги ноёб қобилиятлари ошкор бўлиб қолишдан қўрқишлари бежиз эмас. Хорижий мамлакатларда ҳам жиноятчиларни топиб берувчи экстрасенслар шу алфозда яшади. Америка Қўшма Штатларида 13 та қотилни аниқлаб, йўқолган 50 та болани топиб берган уй бекаси Дороти Элисонни мамлакат бўйлаб Федерал тергов бюроси ходимлари кузатиб юришди. Зотан, бундай кишининг ҳаётига бўлган хавф-хатар қуруқ гап эмас. Нидерландиядаги ғойибдан билувчи бир одамни Альдо Моро қотилини топаман деб зълон қилганидан кейин кўп ўтмай ўлдириб кетишди.

Жиноятчиларни топувчи экстрасенсларнинг қобилиятлари на чегарани билади, на масофани. Совет экстрасенслари Парижда йўқолган одамнинг ақволини айтиб беришгани маълум. Ғойибдан билувчиларнинг ҳар бири э-ҳе бундан осонроқ қанчадан-қанча илтимосларни бажаришмаган дейсиз!

Светлана — экстрасенс аёллардан бирини шундай атай қолайлик — танишига у шошилинчда маошини қаерга қўйганини топиб берган, яна денг, илтимос ҳам, жавоб ҳам телефон орқали бўлди. Ғойибдан билувчи иккинчи аёл Ирина нотаниш бир қизга яқинда турмушга чиқишини, бўлажак эрини эса кўпдан буён аразлашиб юрган опасининг уйида учратишини башорат қилган. Буни эшитган қиз шунчаки елкасини қисиб қўя қолган, албатта. Лекин

Ирина айтган пайтда у чиндан ҳам опасининг уйида бўлиб, бир одамни учратган ва кейин ўшанга турмушга чиққан. Ғойибдан билувчилар гуруҳининг учинчи аъзоси Виктор эса машҳур хонанда Яқ Иоланинг ғоят мураккаб мусиқа асбобининг қаери бузилганини хаёлан топа олган.

1989 йил. Қотиллик юз берган жойда қотилнинг қўли билан ёзилган деб тахмин қилинган хат топилган. Бу одам тўғрисида шундан бўлак ҳеч қандай ахборот йўқ эди. Ғойибдан билувчилар эса шу бир парча қоғознинг ўзига қараб туриб Сибирдаги бир шаҳарни, жиноятчи яшаб турган кўча ва уйни айтишган, хонадонини ва ўзини ҳам тасвишлаб беришган. Бу эса терговчиларга зарур далил-исботларни тўплашга имкон берди. Қотил судланди...

Экстрасенсларнинг ҳар бирида бу қобилият турлича намоён бўлган ва ривожланган. Светлана билан Иринада бу туйғу мактабда — ўқитувчи дарсида нима қилиши ёки гапиришини аввалдан пайқаш маҳоратида уйғонди. Викторда эса бу қобилият ёши улғайганда, ўғли оғир бетоб бўлиб ётганда пайдо бўлди. У ёнига табиий кўникмаларни ривожлантириш учун тинимсиз машқлар бошланди.

Уларнинг ҳеч бири ичмайди, чекмайди. Экстрасенслар қатъий парҳезга ва анчагина қаттиқ тартибга риоя қилишади. Ўз вақтида учовлари ҳам разрядли спортчи бўлишган, спорт билан шуғулланишни ҳануз тарк этишмаган. Лекин энди бирон натижага эришиш учун эмас, балки тансиҳатлик учунгина шуғулланишади.

Қолаверса, «ботиний нигоҳ»нинг тиниқлигини сақлашда ғойибдан билувчининг руҳий саломатлиги ҳам муҳим. Шу боис улар фалсафага, йога машғулотларига бу қадар кўп эътибор беришади. Ёлғонга, носамимийликка йўл қўймай ғойибдан билувчиларнинг асосий қатағонларидан бири. Бизнинг давримизда бу ҳамманинг қўлидан келавермайди, албатта. Бироқ ҳамиша шунга интилмоқ лозим, дейишади улар. Виктор черковга мунтазам қатнаб туради ва буни ботиний уйғунликни сақлаш учун ниҳоятда муҳим дейди.

— «Кўринган» ахборотни айтаётганингизда бирон нима яшириб қолишингиз ва ёки, аксинча, қўшиб-чатишингиз мумкинми, бошқача гапирганда, ишингизда яхшиликни кўзлаб ёлғон айтган пайтларингиз ҳам бўладими? — деб сўрадим.

Улар аввалига ҳатто тушунишмади ҳам нима сўраганимни, кейин эса кулиб юборишди:

— Бу мутлақо мумкин эмас! Биз ахир шунчаки хаёл сурмаймиз, балки ботиний нигоҳимизга кўринган нарса ни айтаемиз. Бундай лаҳзаларда эса биз ўзимизни буткул унутамиз. Хатти-ҳаракатимизу гап-сўзимизни назорат қилишимиз, бирон нима қўшишимиз, яшириб қолишимиз, айтаётганларимизни таҳлил этишимиз умуман ақлга сиймайди диган нарса. Биз — медиумлармиз, медиумлар эса ўзлари узатаётган ахборотга таъсир ўтказиш имконидан тамоман маҳрумлар.

... Еш бир йигит ғойиб бўлган. Дарди-дунёси қоронғи бўлиб кетган она ғойибдан билувчилардан ёрдам сўраб, ўғлини топиб беришларини, ақалли ўлик-тириклигини айтишларини илтимос қилди.

— Тирик! — дарҳол жавоб беришди ғойибдан билувчилар. — У қаердадир шаҳардан ташқарида, ўрмонда ҳушсиз ётганини кўриб турибмиз...

Бу ахборот муайян йўналишда излашни бошлашга имкон берди. Йигитча, ниҳоят, топилди. Маълум бўлишича, у уйдагиларни оғоҳлантириб қўймай, қишлоқдаги қариндошлариникига кетган ва ўша ерда овқатдан заҳарланган экан. Қайтишда эса ўрмонда мазаси қочган. Мабодо ғойибдан билувчилар ёрдам беришмаганда ўлиб кетиши ҳам ҳеч гап эмасди...

Экстрасенсларнинг бу хил ёрдами жиноятчиликни тағтомири билан қуритади ёки одатдаги қидирув ва тергов ишларига барҳам беради, деб ўйлаш соддалик бўларди, албатта. У ёғини сўрасангиз, экстрасенслар берадиган ёрдам узил-кесил далил-исбот эмас, балки милицияга, жиноятни очувчиларга тўғри йўналишни кўрсатиш, холос.

Сўхбат ниҳоясида менга расмий қоғозларга босилган бир даста хат кўрсатишди. Бир қанча вилоят прокуратуралари ёрдам беришни илтимос қилишган экан.

С. ПАНАСЕНКО.

АДАБИЁТ ВА ЭҲМ

Фан-техника жадал ривожланиши натижасида бугунги кунга келиб, компьютер техникаси, электрон ҳисоблаш машиналари (ЭҲМ), турли жараёнларни автоматлаштирилган бошқариш, информатикадан фойдаланиш ривожланиб бормоқда. Лекин ЭҲМни ижтимоий фанларда, айниқса бадий адабиёт, адабиётшуносликда қўллашда ҳозиргача бизда деярли ҳеч қандай иш қилинмаган. Ваҳоланки, бадий ижод ва адабиётшуносликда ЭҲМда фойдаланиш мумкин.

Бугунги кунда «Информатика ва ҳисоблаш техникаси асослари» деб номланувчи кўп фаннинг ҳамма соҳаси вакилларига ўқитилмоқда. Лекин баъзи филологлар бизга бу соҳанинг нима кераги бор, адабиётшуносликка унинг лоқаси йўқ-ку, демоқда. Бунга, менимча, мутахассис-фиологларнинг масаланинг моҳиятини тушунмасликларидан ташқари, бу курснинг ўқитилишидаги камчиликлар, компьютер техникаси билан таъминлашнинг ёмонлиги сабабчи бўлаётибди.

Ҳўш, адабиёт, уни ўрганиш билан ЭҲМ орасида қандай боғланиш бўлиши мумкин авваламбор, бадий ижод жараёнида ЭҲМнинг ёрдами ҳақида айтилик... Кунлардан бирида америкалик таниқли фантаст-ёзувчи, 350 дан ортиқ китоб муаллифи Айзек Азимовга Америкадаги компьютерлар тўғрисидаги журналлардан бирининг муҳаррири қўнғироқ қилибди. У ёзувчидан ижод жараёнида компьютердан қандай фойдаланаётгани ҳақида мақола ёзиб беришни сўрабди. А. Азимов эса мен фақат оддий ёзув машинасидан фойдаланиб асар ёзаман дебди. Муҳаррир бу жавобдан ҳайратга тушибди. Чунки Америкада деярли ҳамма ёзувчилар ёзув машинасидан эмас, компьютердан фойдаланиб асар ёзишар экан.

Маълумки, компьютер машинкадагидек ҳарфларни териш тахтаси (клавиатура), матни акс эттирувчи экран (дисплей), матни қоғозга туширувчи қурилма (принтер) ва уни ёдда сақлаб ишлаб чиқувчи қисмлардан иборат бўлади. Ёзувчи ҳарфларни териб матн яратади. Экранда эса ана шу матн кўриниб, машинанинг хотирасига жойлаша бошлайди. Ёзувчи исталган матннинг исталган жойидаги ҳарфларни териб ўзгартириши, қўшимчалар киритиши ёки ўчириши мумкин. Шу ишнинг якунида мукаммал матн яратилганидан сўнггина у ЭҲМга буйруқ бериб, матни қоғозга туширади. «Бу жараён ёзувчини қоғоз сарфлаш, қўлда ёзиш, ўчириб қоғозни бузиш, қайта кўчиришдан озод қилади.

Айзек Азимов кейинги ўн бир йил ичида, компьютердан фойдаланишни бошлаганига қадар ҳар ойда ўрта ҳисобда биттадан китоб эълон қилган бўлса, ўша телефондаги суҳбат сабабли компьютердан фойдаланишни бошлайди. Натижада, у энди ҳар ойда иккитадан китоб ёзиб, эълон қила бошлаганини мамнуният билан тилга олади. (Биз бу маълумотни «АҚШ ҳаётида информатика» журналидан олдик.) Кўриниб турибдики, бу жиҳатдан америкалика биздан анча олдинлаб кетишган.

Украина ССР Фанлар академияси Кибернетика институтининг лаборатория мудирини, иқтисод фанлари доктори Юрий Каригинининг ёзишича, бизда «информатика, афсуски, ижтимоий фанлар билан боғланмаган. У бутунлай математиклар ва техник фан мутахассислари қўлидадир». Ижтимоий фан вакиллари, хусусан, адабиётшунослар компьютер техникасига эътиборни қаратсалар, кўп иш қилишлари мумкин.

Адабиётшуносларнинг қайд этишларича, ҳар бир ёзувчи асарида такрорланувчи муайян сўз ва сўз бирикмалари, сўзнинг бирор маъносига кўпроқ урғу бериш кўринади. Сўз ва сўз бирикмаларининг такрорланиши даражасини ҳисоблаш ЭҲМ ёрдамида тез ва соҳилга ошиши мумкин.

М. А. Перегудов ва А. Я. Халамайзерларнинг ёзишича, Москвадаги олимлар уйида бир неча йил олдин ЭҲМни қўллашга доир кеча ўтказилиб, шу ҳақда гапирилганди. Кечада олимлар икки ва ундан ортиқ турли асарларнинг бир ёзувчига тегишли ёки тегишли эмаслигини, бир ижодкорнинг бошқаларига таъсирини аниқлашга қаратилган программаларни тузишди. Улар ЭҲМ ёрдамида инглиз шоири Ж. Милтон (XVII аср) ва А. Шелли дostonларини солиштириб, Милтон поэмаларининг Шелли ижодида таъсирини аниқлашди. Станфорд дорилфунунининг сарҳисоб бўйича профессори Брэдли Эфрон эса янги топилган бир поэманинг яратилишида Вильям Шекспирнинг ҳаммуаллиф бўлганини аниқлади. Сўз ва сўз бирикмаларининг такрорланиши дастурини қўллаб, Оксфорд дорилфунуни кутубхонасида сақланаётган ўша шеърини асарнинг Шекспирга тегишлилигини топди.

Ана шундай усул билан ўзбек адабиётшунослигининг кўпгина чигал, муаммоли масалаларини ҳал қилиш мумкин бўларди. Хусусан, бундай масалалар ўзбек классик адабиётида кўп. Масалан, XVI асрда ижод этган адиб Хожа «Гулзор» номли ҳикоялар тўпламини яратган. Воҳид Зоҳидов ўзининг «Ўзбек адабиёти тарихидан» номли китобида (1961 йил) муаллифи номаълум, XIV асрга тегишли деб фарз қилинган «Мифтоҳул-адл» ҳикоялар тўплами ҳам Хожага тегишлилиги эҳтимоли, бу икки асар бир китобнинг икки қисми бўлиши мумкинлигини тахмин қилади. Бугунги кунда ҳам ана шу тахмин дарсликларда ҳақиқат деб бериб келинмоқда. Бу фарзнинг тўғри ёки нотўғрилигини билишда бизга ЭҲМ ёрдамга кеиши мумкин. Бунинг учун «Гулзор» ва Хожанинг яқинда топилган «Мақсадул-автор» асарларининг илмий-танқидий матни ЭҲМ хотирасига киритилади. Матндаги сўз, сўз бирикмаларининг такрорланиш даражаси аниқланади. Ижодкор сўзларнинг қайси маъносига ва образларга кўпроқ мурожаат этиши аниқланади. «Мифтоҳул-адл»нинг матнига хос худди шундай сўзларнинг такрорланиш даражаси ҳам ЭҲМда аниқланади. ЭҲМ дастурчиси махсус дастур тузиб, ана шу асар ҳақиқатан ҳам Хожага тегишли ёки тегишли эмаслигини топади. Лекин бундай дастурни тузиш, сўз, образларнинг қўлланиш даражасини аниқлашда муайян меъёрни топиш, малакали ёндашув зарур. Чунки ўзбек классик адабиёти, кўҳна Шарқ адабиётида бўлганидек, анъанавий тез-тез такрорланувчи мавзу, образ, тасвир воситаларига бой.

Яна бир мисол. Мутахассислар Фурқатнинг бир мухаммасидаги қуйидаги банд сабабчи бўлиб баҳслашишган эди:

Лақаб ҳар кимсага мардум ба қадри одатий ерлар,
Ушал ким анжуманда ўтса умри суҳбатий дерлар,
Фано куйида кимки муътакифдур хилватий дерлар,
Замон аҳли бу боисдин тахаллус Фурқатий дерлар,
Неча йилдур бир ошуби замонидин адашгонман.

Учинчи мисрадаги «хилватий дерлар» жумласи баҳсларга сабаб бўлди. Фурқат яшаган даврда Хилватий деган шоир ҳам яшаган эди. Олимлар ичида Хилватий девонида ҳам бу мухаммас келтирилганлигига асосланиб, Фурқат ғазалига Хилватий мухаммаси ёзган деювчилари ҳам бор. Мухаммас ёзиш қондасига кўра, шоир бошқа бир шоир ғазалининг ҳар байти устига уч мисрадан қўшимча қилади. Ғазал сўнгида шоир тахаллуси келтирилади, мухаммасда эса қўшимча уч мисрада уни ёзган шоир тахаллуси келтирилади. Натижада, иккита тахаллус тегишли ўринда, сўнги банддан жой олади. Шоир мухаммасини ўз ғазалига ҳам бағишлаши мумкин. Олимлар Фурқат ўз ғазалига ва, аксинча, Хилватий Фурқат ғазалига мухаммас ёзган дея икки хил фикр билдиришган. Бу адиблар ижод қилган даврдаги жорий араб ёзувида эса бош ва кичик ҳарфлар бир хилда ифодаланган. Шу боис «хилватий» тахаллуси ёки

Сайд МУРОД,
бўлим муҳаррири:
— Ҳозир шеър ўринини, қўшиқ ўринини, роман ўринини мафкура эгаллаган, у эса шахс хусусий ҳаётини ҳамма томондан «асир»га олган. Деҳқон пахта ёки картошка эмас, «сиёсат» экаётир. Истардимки, шоир — шоир бўлса, деҳқон — деҳқон. Сиёсатчи — сиёсатчи бўлса, бошқалар бу «тақчиллик» билан шугулланмаган бўларди.

«хилват» сўзининг «хилватга чекинган» маъносидаги қўлланишимиз, билиш қийин. ЭХМ шу ўринда ёрдамга келиши мумкин. Бунинг учун Фурқат мероси ЭХМ хотирасига жойлаштирилади ва шoirга хос услуб аниқланади. Муайян дастур ёрдамида мухаммас Фурқат услубига мосми ёки йўқлиги топилди.

Четдан қараганда, турли асарлар бир муаллифга тегишлилиги ёки бирор асарни ким, қачон ёзганлигини аниқлаш у қадар муҳим ишдек кўринмаслиги мумкин. Лекин, аслида бу ҳол фан учун фоят зарурдир, чунки адабиётшунослик илми ҳам бошқа фанлардек аниқ далилларга таянади.

Ҳозиргача ўзбек классик адабиётидаги услуб масаласи деярли ўрганилмаган. Классик адибларимиз услубини тадқиқ этишда ЭХМ бизга бу жараёни жадаллаштирувчи восита сифатида ёрдам бериши мумкин. Масалан Навоий шеърий услубини аниқлаш учун салкам 50 минг мисрадан иборат «Ҳазойинул-маоний» ва бошқа шеърларидаги ҳар бир сўзнинг қандай вазиятда, қай тарзда қўлланишини аниқлаш зарур. Буни амалий равишда бир неча киши бир неча йил давомида бажариши мумкин. ЭХМ учун эса бу—одатий, оддий жараёнлардан бири, холос. Фақатгина, Навоий шеърий меросини ЭХМ хотирасига жойлаштириши, дастурлар тузиб, сўзларнинг қўлланиш даражаси луғатини яратиш керак. Буни бир неча ойдаёқ амалга оширсан бўла-

ди. Лекин ЭХМ шоирлар услубини тўлиқ ўргана олмайди, балки восита сифатида ўрганиш жараёнини осонлаштирадими, далил тўплашга ёрдам беради ЭХМ ёрдамида бадий асарларни ўрганиш учун маълум тайёргарлик керак, албатта. Бунинг учун ўрганилаётган асарнинг илмий-танқидий матни бўлиши, малакали, назарий билими кучли адабиётшунос, матншунос мутахассисларга эга бўлиш лозим. Акс ҳолда, ҳулосалар тўлиқ бўлмай, асар, ёзувчи ҳақида нотўғри тасаввур уйғониши мумкин.

Қисқаси, биз ўзбек адабиётининг йирик намоёндалари асарларининг илмий-танқидий матнларини тузишимиз, адабиётшунослар учун махсус ЭХМ лабораториясини яратиш, ундан ана шундай ижодкорлар услубини ўрганишда фойдаланишимиз зарур. Бундай лабораторияни Тошкент Давлат дорилфунуни қошида яратиш мақсадга мувофиқ. Чунки бу ишларни амалга оширишда талабалар ёрдамидан фойдаланиш уларни информатика, ЭХМга оид билимларга кўникма ҳосил этишга ёрдам беради. Биз сўзларнинг қўлланишига оид махсус луғатлар чоп этишимиз, ўзбек услубшунослигини таркиб топтириб, ривожлантиришимиз керак.

Адабиётшунослик учун бўлганидек, ёзувчиларнинг ижод жараёнини осонлаштириш учун ҳам уларни ЭХМ, компьютерлар билан таъминлаш лозим. Бундай ишлар ҳозирча жумҳуриятимизда амалга оширилмаган. Бугунги кунгача адабиётшуносликка ихтисослашган ЭХМ марказининг йўқлиги бунга далил бўла олади. Лекин қўл қовуштириб ўтирадиган, юқоридан бериладиган буйруқларни кутиш даврлари ўтди. Адабиётшунос олимлар, ижтимоий фан вакиллари ташаббус кўтариб чиқиши, ўзбек адабиётини ўрганишда компьютер техникасидан фойдаланиш муаммосини ўртага қўйиши лозим. Ўзбек адабиётшунослари информатика асослари билан таниш бўлишлари шарт.

Афтондил ЭРКИНОВ,
ТошДУ ўзбек филологияси
факультетининг ўқитувчиси.

МАШҚИНИ ОЛИНГ

ЮСУФБЕК ВА АҲМАДБЕК

Қулоқ солиб эшит, Аҳмаджон
Бекларбеги бизга салом юбормиш.
Хоразмнинг адолатли султони
Яхши сўзлар айтиб салом юбормиш.
Оти Эралихон Ойхон қардоши,
Кунхон эрмиш Эралихон йўлдоши,
Иккимизга келтурубдур беш киши,
Яхши сўзлар айтиб салом юбормиш,
Юсуфбек дер бу давронлар ғанимат, —
Яна келди бизга айёми давлат,
Аҳмаджоним, беринг эмди маслаҳат
Келсунлар деб бизга салом юбормиш,

деб бу сўзни айтгоч Аҳмадбек айди: «Борғонингиз яхши турур, кенгашли тўн қисқа бўлмас ҳар ёрда», — деб бир неча ерлардин тимсол келтуруб, Юсуфбекка қараб бир ғазал айди.

Кўпга солгон ишнинг қамоли бордур,
Адо бўлмас давлатнинг иқболи бордур,
Тез келган давлатнинг заволи бордур,
Йўли бўлмас манманлик қилган йигитнинг

Маслаҳат битқарур кори дунёни,
Ингдирур бир ерга хурди қалони,
Маҳшар кўни ҳамроҳ бўлур йимони,
Элатини қадрин билган йигитнинг

деб бу сўз Юсуфбекка маъқул тушуб элатини бир ерга жамъ қилиб Эралихоннинг юборган кишини сарпойларин кийиб элати ҳам айдилар. «Эй Юсуфбек, Эралихон чақиргон бўлса, албатта, боринг, азиз бўлурсиз ва яна давлатингиз зиёда элу халқ ҳам шойиства бўлур» — дедилар. Ондан сўнг Юсуфбек Эралихондан келган элчини кўб-кўб инъомлар бериб, сарпойлар бериб сарафроз қилиб айди: «Изингиздан бир ҳафтадин сўнг борурмиз» деб кўнглини хуш қилиб элчини узатиб юборур вақтда Юсуфбек қўлини созин олиб, бир ғазал айди.

Эй султоним, мундин қилинг иродат,
Менинг мунда бир ҳафталик ишим бор.
Хабар бермай кетсам қилур шикоят
Кенгашманка элатимга хўйим бор,
Юсуфбек дер, каъбам онам кўрайин,
Ғаниматдур дуосини олайин,
Ҳафтадин сўнг орқангиздин борайин,
Бандадурман ижозатга хўшим бор.

Нашрга тайёрлаб, оққа кўчирувчи
Раҳимбой ЖУМАННЁЗОВ.

ديب بوسوز يوسف بيك كامعقول توشوب ايلاتيني
 بيريير كا جمع قيليب ايرعلی خان نينك يباركان كيشي سيني
 سرپاي لارين كييب ايلاتي هم ايدى لاراي يوسف بيك
 ايرعلی خان چاقورخان بولسه البته بارينك عزير بولور سينر
 وينه دولتينگيز زياده ايل خواتي هم شايسته بولور ديدى
 لار آندين سونك يوسف بيك ايرعلی خان دن كيكان
 ايلچس ني كوب كوب انعام لار بيريير سرپاي لار بيريير
 سرفراز قيليب ايدى اينرنيگيز دين بر هفته دين سونك
 بارور ميز ديب كونكلى ني خوش قيليب ايلچس ني
 اوزا تيب يبارور وقت ده يوسف بيك قولينه سازين
 آيب بر غزل ايدى

اى سلطانيم موزدين قيلينك ابراد
 خبر بيريير ماى كيتام قيلور شكايه
 يوسف بيك ديريير انام كور اين
 هفته دين سونك ارقا كنيگيز دين بار اين
 منيك موزده بر هفته ليك ايشيم بار
 كنگاشماك كا ايلاتي غم خويم بار
 غنيمتدور دعاسيني كور اين
 بنده دوزمن ايجاز تنغه خوشيم بار

قصہ یوسف نیک و امجد بیک

قولاق سالیب ایشیت احمد جان
خوارزم نینگ عدالتی سلطانانی
آئنی ایر علی خان آئی خان قرداشی
ایکی میز کا کیلتور بوز دور بیش کشیش
یوسف بیک دیر بودورانلار غنیمت
احمد جانیم بیر نیک ایدی مصلحت
ویب بوسوزنی ایتغاچ احمد بیک ایدی بارغانینکیزینخشس
تورور کنکاشلی تون قیسقہ بولماس هریرده ویب نیچی پیرلار
دین تمسال کیلتور بوز یوسف بیک کا قراب پیر غزل ایدی
کوچ کا سالغان ایسنینگ کمالی باردور ادا بولماس دولتینیک اقبالی باردور
تیز کیلکان دولت نینگ زوالی باردور یولی بولماس منمن لیک قیلغان بیکت
مصلحت بیکار و کار دنیا نسی پیغدیرو پیر پیر کا خود کلانی
محشر کونی بمره بولور ایمانی ایلاتینی قدرین بیلکان بیکت

Рустам ОБИД

Муаллиф мулоҳазаси

ИЛМИЙ-ХАЕЛИЙ ЭССЕ

(Боши ўтган сонда)

У дунё хабарин ким берган, э дил!

Умар ХАЙЕМ

«РУҲЛАР ҲИЙНИ» НИМА ҲЗИ!

МУЪЖИЗАЛАР ДАВРИ КЕЛАДИ, ИЛМ-ФАН МОДДИЙ БУЛМАГАН СОҲАЛАРДА КАТТА КАШФИЕТЛАР ҚИЛАДИ. ОЛИМЛАР КЕРАКЛИ МАЪЛУМОТЛАРНИ ҚАДИМГИ КИТОБЛАРДАН ТОПИШАДИ.

ВАНГнинг башоратларидан.

— Полтергейст ҳодисаси рўй бераётган хонадонларни худди ўғри уриб кетганга ўхшайди — деди конференцияда сўзга чиққан олимлардан бири. — Хонадон эгаларини эса шубҳаланиб қамоққа ёки жиннихонага тикишяпти.

— Уй-жойдан фойдаланиш бошқармаси билан район ижроия комитети полтергейстдан ҳам таҳшатирироқ, — деди шу сирли ҳодисадан жабрланганлардан бири.

— Район партия комитетида уйингизни алмаштириш учун туғинингиз керак деб айтишди менга, — дея ҳуноб бўлди 60 ёшдан ошган кампир.

Конференциянинг бир куни бошдан-оёқ номаълум учувчи объектлар ва полтергейст ҳодисасига бағишланди, ҳатто махсус таклиф этилган кишилар сўзга чиқиб полтергейст ҳодисасидан қандай жабр кўраётганлари ҳақида ҳикоя қилиб беришди. Қуйида ёзиб олишга улгурган нарсаларимдан айрим мисолларни келтириб ўтмоқчиман. Ҳар учала ҳодиса Москванинг уч ерида содир бўлаяпти.

— Дераза ойнаси ўз-ўзидан синаяпти, синганда ҳам майда бўлакларга парчаланмай тўғридан-тўғри чанга айланиб кетаяпти. Унитаз чил-чил синиб, хушбўй озон ҳиди тарқалади. Ваннанинг чўян оёғи чўрт узилди, кейин узунасига ажралиб кетди, — деди метронинг «Октябрьское поле» бекати яқинидаги хонадон вакили. Шундан сўнг ўша куни конференция ҳайъатида раислик қилаётган олим ана шу чўян оёқ бўлакларини ҳаммага кўрсатди.

— Полда ўз-ўзидан сув пайдо бўлиб қолаверади, ҳар куни 10 челақлаб сув йиғиб оламиз, — деди Кунцево деган жойдаги хонадон вакили. — Совуқ кунларда эрталаб тўшакдан сувга бўкиб тураялмиз. Соат 3—4 соатга ингарилаб кетаверади. Эшиклар, газ ва сув жўмраклари очилиб қолади. Ҳар куни 200 дан зиёд китоб ўрнидан кўтарилиб, хонама-хона учиб юради. Қисқаси, уйимизда ҳозир ҳамма нарсага қанот битган. Озиқ-овқат маҳсулотлари йўқолаверади, биз тўғри бориб ҳожатхонадан топиб келаверамиз. Каравот баланд кўтарилади-да қийшайиб, устидаги болани ағдарганидан кейин қайтиб тушади. Худди сувга ўхшаб ҳар жой-ҳар жойда сиёҳ пайдо бўлиб қолади.

— Телефон сими қирқилади, радио, телевизор, электр счётчиги ишдан чиқади, — деб ҳикоя қилади Измайлово деган жойдаги хонадон вакили. — Ҳали у ерда, ҳали бу ерда дуч келган нарсаси ёниб кетаверади. Гултувак дераза ойнасини синдириб, балкондан ўтиб, 14-қаватдан ерга учди. Қулфланган хонадаги нарсалар ташқарига чиқиб қолади. Блокнотдан йиртиб олинган қоғозга босма ҳарфларда саводсизлик билан ёзилган дўқ-пўписалар пайдо бўлади. Қизиги шундаки, қоғоз парчалари ҳамманинг, ҳатто уйимизга келаётган олимларнинг кўз ўнгидеги ҳавода тўсатдан пайдо бўлади ва ёзувини ўқиб бўлганимиздан кейин ўз-ўзидан ёниб кетади. Қандай ёзувлар дейсизми? Улар кўпинча бизга ёрдам бермоқчи бўлаётган олимларга дўқ-пўписадан иборат, масалан, «Ҳозирнинг ўзидаёқ магнитофонни ўчирмасангиз, биз уни йўқотамиз» қабилдаги. Имзо ўрнида ҳар сафар «Жодугарлар» деган биргина сўз бўлади, холос. Ҳатто, шаҳарнинг бошқа чеккасида яшайдиган синглимнинг уйида «Опанга ёрдам берсанг, ўзингга ёмон бўлади» деган ёзув пайдо бўлди. Шунга қарамай,

олимлар хонадонимизда рўй бераётган сирли ҳодисани ўрганишда давом этаверишгани, ниҳоят бир куни «Сизлар устун чиқдингиз, биз ҳалок бўлаялмиз» деган ёзув пайдо бўлди-ю ўша-ўша ҳамма нарса тинчиб кетди.

Бу гапларга дэбдурустдан ишониш қийин, албатта. Бироқ уйи куйган, хонавайрон бўлган, ҳатто йиллар мобайнида кечасиё кундузи юрак ҳовучлаб яшаётган одамларга ёлгон гапириб нима зарур. Қолаверса, бу гаплар аччиқ ҳақиқат эканини ана шу жабрдийда хонадонларда кўп марта бўлган, ҳатто айрим воқеаларга ўзлари бевосита гувоҳлик қилган олимлар ҳам тасдиқлашди. Шундай улкан анжуман минбаридан йиғлаб туриб айтилган бу гапларга мамлакатимиз ва чет эллардан тўплайган минглаб кишиларнинг биронтаси ҳам ишончсизлик бидиргани йўқ.

«Полтергейст» атамаси нима учун «руҳлар ўйини» деб изоҳла-нишини тушунгандирсиз энди! Лекин бу билан полтергейст ҳодисаси ўлган одамларнинг руҳи тўполоқ қилишининг оқибати албатта, деб узил-кесил ҳулоса чиқармоқчи эмасман, асло, бунга ҳақ-қим ҳам йўқ. Фақат диққатингизни шунга тортмоқчиманки, бу ҳодисада гўё кўзга кўринмас, лекин онгли бир мавжудотнинг қўли бордай туюлади, шунинг учун ҳам «руҳларнинг ўйини» деб аташган.

Лекин шу ўринда менда бир иштибоҳ туғилиб қолди. Маълумки полтергейст ҳодисаси дунёнинг ҳамма чеккасида бўлганидек Урта Осиёда ҳам қадимдан мавжуд, фақат бизда у руҳларга эмас, инс-жинсларга олиб бориб тақалади. Уйланиб қолдим: нега энди бошқа жойларда полтергейст ўлганларнинг руҳига боғланганда, бизда жинларга боғланади? Шарқшунос олимлардан, хусусан сирли илмлар билимдони Маҳмуд Ҳасановдан суриштирсам, қадимги китобларда ер юзидеги икки хил тоифа мавжудот бор, бири инсонлар бўлса, иккинчиси кўзга кўринмас жинлар деб ёзилган экан. Жинлар ҳам инсонлар билан ёнма-ён, фақат чакалакзор, ташландиқ ҳовли, тегиримон каби хилват жойларда яшар, одам билмай бирон зарар етказиб қўйса, ундан қасдини олмасдан қолмас экан.

Бу изоҳ билан кифояланмай «инс-жинс» сўзининг маъносини ахтара бошладим. Классик адабиёт луғатларидан маълум бўлишича, «инсон» сўзи «инс» сўзидан ясалган, «инс»нинг ўзи эса «инсон жинси (тури)» деган маънони беради. «Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати»да бунга шоирнинг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асаридан шундай мисол ҳам келтирилган: «Доғи «Забур»ни анга ирсол қилдиким, қачон ул савт била «Забур»ни ўқуса энди, ваҳшу тайр, жину инс йиғилиб, беҳол бўлурлар эрди». Бу ўринда «жину инс» «жин билан инсон» маъносига келаяпти. Демак жонли тилдаги «инс-жинс» атамаси нотўғри талаффуз маъсули, аслида «инсу жин», яъни «инсон ва жин» дейилиши керак.

Шу ўринда бир нарсани таъкидлаб ўтиш керакки, гап жинлар бор-йўқлиги ҳақида эмас, балки олимларнинг бошини қотираётган полтергейст ҳақида борапти. Шу ҳодисани қизиқиб ўрганаётган, сабабини ахтараётган бир журналист сифатида чиндан ҳам руҳларнинг ўйини эмасмикин бу, деб ўз фаразимни айтмоқчиман, холос. Борлигини у дунёдан қайтиб келаётганлар тасдиқлаётган, олимлар ҳозирча тахмин қилаётган руҳлар ҳақиқатан мавжуд бўлса, полтергейст улар нотинчлигининг, безовталигининг оқибати эмасмикин мабодо? Zero халқимизда «фалончининг руҳи тинч бўлсин», «пистончининг руҳи чирқирамасин» деган гаплар бор-ку, ахир. Бу дунёдаги ишларни битиришга улгуролмаган одамларнинг руҳи у дунёда нотинч бўлмайди, фарзандларидан ҳавотир ота-онанинг руҳи безовталанмайдими?

Назаримда, биз — ҳозирги авлод ҳаддан зиёд материалист,

ашаддий атеист бўлиб кетганмиз, аниқроғи бизга шундай тарбия беришди. Кўп нарсалар қатори «руҳ» сўзини ҳам ниҳоятда тор маънода тушунамиз, кишиниғи табиати, мизожи, кайфияти маъносидагина ишлатишга ўрганиб қолганмиз. Руҳ вақтинчалик маскани — вужуд ичида етилаётганда у ҳақда бемалол гапиримиз: «фалончининг руҳи тушиб кетди», «руҳи кўтарилди», «руҳий тушқунлик», «инсон руҳияти», «руҳан эзилди», «жанговар руҳ», «руҳи сўлғин», «руҳим ёнғил тортиди», «руҳий озиқ», «руҳий қолат», «руҳланмоқ» ва ҳоказолар деймиз. Лекин мана шу руҳ вақтинчалик масканини тарк этиб асл ҳолига ўтганида уни тилга олишга ҳам кўрқамиз. Улимдан кейин вужудда моддий нарсалар — мия билан юрак қолишини, онг, тафаккур, дил, кўнғил, қалб каби номоддий нарсалар эса руҳ билан бирга кетишини ўйлаб ҳам кўрмаймиз.

Ҳатто шу даражага бориб қолганмизки, «руҳоний» деган сўзни ҳам фақат «диндор» маъносидагина тушунамиз. Унинг ҳақиқий ва бирламчи маъноси «руҳга мансублик» экани етти ухлаб тушимизга ҳам кирмайди. Ана шунинг учун ҳам тилимизда «жисмоний тарбия» деган ибора бор-у «руҳоний тарбия» деган ибора йўқ. Негаки ҳар қандай руҳоний авваламбор руҳни тарбияловчи одам эканини аллақачонлар унутиб юборганмиз. Шу боис ҳам Максим Горькийнинг «Езувчилар — инсон руҳининг инженерларидир» деган гапни кўп такрорлаймиз-у ўзбекча қилиб «Езувчилар — руҳоний меъморлардир» дейиш ҳаёлимизга ҳам келмайди.

Нотинч, безовта руҳларга қайтайлик. Улар бирон нимадан норозиликларини тирикларга шу йўсинда билдиришмасмикан? Сирли илмларда бирон хонадонда ўз-ўзидан ўт чиқиши, ғойибдан тош ёғилиши ҳодисасини тўхтатувчи дуолар ҳам бор экан, шуларни бир синая кўриш керакмикан балки! Масалан, Ҳиндистоннинг Шивапур қишлоғидаги ибодатхона ёнида биттаси 55, иккинчиси 41 килограмм келадиган тошлар ётибди. Катта тошга 11, кичкинасига 9 киши бармоқларини теккизиб туриб маълум бир дуони ўқишса, иккала харсанг икки метр баландликка кўтарилиб, ҳавода бир лаҳза муаллақ туради. Бунга хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, лекин бутун дунёдан ёғилиб келаётган олимлар ўзлари тажриба қилиб кўриб ҳанг-манг бўлаётганлари ҳақиқат.

«Фан ва турмуш» журнали идораси ҳузурида турли соҳа вакиллари билан тузилган ташаббускор гуруҳ Урта Осиёда полтергейстнинг икки тури — бирон хонадонга ўз-ўзидан ўт тушиши ва ғойибдан тош ёғилиши кенг тарқалганига эътибор берди. Табиатда қувват-ахборот алмашинуви муаммолари бўйича бутуниттифоқ комитетининг раис ўринбосари, техника фанлари доктори, профессор, ВАСХНИЛ академиги Л. Г. Пришчеп бултур Тошкентда бўлганида у билан шу гуруҳ номидан полтергейст ҳақида суҳбатлашгандим. Журналистнинг бултурги 1—2-сонларида берилган «Табиатнинг янги жумбоғи» мақоласи юзасидан олим ҳеч қандай Барабашка йўқ, сирли тақиллашлар Ферузанинг онгига юз беради, қиз буни шу қадар кучли тасаввур қиладики, тақиллашлар ҳатто бегоналарга ҳам эшитилади деб изоҳ берди. Енакиевдаги ёнғин ҳақида эса ҳамма гап Сашкада, балоғат ёшидаги ўсмирлар баъзан ўзидан кучли қувват чиқариши мумкин деди. «Сирли ёнғин» мақоласи бўйича ҳам шундай фикр билдирди. (Адолат юзасидан шунини айтиш керакки, конференцияда сўзга чиққан олимларнинг аксарияти ҳам полтергейст ҳодисаларини одамнинг ўзига ёхуд шарсимон яшинга ўхшаш, лекин кўринмас қувватга боғлашди.) Бироқ ғойибдан тош ёғилиши ҳақида гапирганимда академик ишонмади, бундай бўлиши мутлақо мумкин эмас деди. Ваҳоланки, Урта Осиёда яшовчи биронта одам бу тўғрида ақалли эшитмаган бўлиши мумкин эмас.

Бултур журналда юқоридаги мақолалар берилганидан кейин Ўзбекистоннинг турли чеккаларидан, ҳатто қўшни жумҳуриятлардан полтергейстнинг хилма-хил турлари ҳақидаги хабарлар идорамизга оқиб кела бошлади. Муштарийларимиз бу сирли ҳодисани ўрганишга астойдил киришгандилар. Ёз ойларинда Гулистон шаҳри яқинидаги совхозлардан бирида ғойибдан тош ёғилаётгани тўғрисида эшитдик. Мен то бир олимни ёнимга олиб йўлга отланганимча ўша воқеа тўхтагани ҳақида хабар келди. Начора, полтергейст ҳодисаси кутилмаганда бошланиб маълум вақтдан кейин қандайдир сабаб билан тўхтаб қолишини олимлар тан олишяпти. Энг муҳими — бу хил воқеани фурсатни бой бермай иссиғига кузатиш керак, акс ҳолда кеч бўлади.

Кейин тошкентлик бир муштарий телефон қилиб Яланғоч деган жойда вақти-вақти билан яланғоч одам қиёфасидаги ғалати бир шарпа кўриниб сирли равишда ғойиб бўлиши ҳақида хабар берди. Яланғоч — Тошкентнинг қадимий мавзеларидан бири, балки номи ҳам шу воқеага боғлиқдир, халқ бирон номини беҳуда қўймайди-ку ахир. Эҳтимол, ўша сирли шарпа қадимдан кўриниб келар бу ерда! Афсуски, ўша журналхон қайта телефон қилмади — қачон, қай маҳалда қаерга бориш, кимга учрашиш кераклигини айтмоқчи эди. Олис жойлардан хабар олинганда эса дарҳол сафарга отланиш имкони бўлавермайди.

Ҳозирча Тошкентда полтергейст ҳодисаси юз бераётган иккита хонадонни ўрганаёпмиз, лекин биз ҳам, Табиатда қувват-

МУЛОҚОТ

Рустам ОБИД,
бўлим муҳаррири:

— Ота-боболаримизнинг сирли илмлари — тубсиз уммон, ҳарчанд ўрганилса тугалмас хазина. Бу илмлар инсоннинг чексиз қудратини, қонотдаги ўрнини англашга ундайди. Бу илмларни ўрганиш ва ривожлантириш биз учун ҳам қарз, ҳам фарз. Акс ҳолда келгуси авлод Қоннот миёсидagi Инсон бўла олмайди.

ахборот алмашинуви муаммолари бўйича Ўзбекистон комитетининг полтергейст бўлими ҳам маълумот тўплашининг ўзи билангина чекланиб қолганмиз. Ҳақиқий тадқиқот учун ихтиёримизда на махсус асбоблар бор, на бирон йўл-йўриқ. Қани бизга ёрдам берадиган олимлар, мутахассислар? Марказдаги олимлар полтергейст ҳодисасини жиддий ўрганиш устида бош қотираётган бир пайтда бизда — Ўзбекистонда бу ҳақда ҳеч ким оғиз очмаяпти. На матбуотда, на телевидение, радиога. Физика соҳасидаги бир академикка шу тўғрида суҳбат уюштирайлик десам ёшлигида ўз бошидан кечирган «сирли тошбўрон» ҳодисасини сўзлаб берди-ю лекин суҳбатдан бош тортди. Бошқа бир олимга Гулистондаги, ғойибдан тош ёғилаётган хонадонда бир кеча тунайлик деб таклиф қилсам,

— Ие, эсингизни еб қўйдингизми? — деб капалаги учиб кетди. — Бошингизга тош тегиб кетса нима қиласиз ахир?

— Илм-фан йўлида бошингизга битта тош тегса тегибди-да, — дедим. — Америкалик бир фидойи олим бутун умрини ақуланинг ҳаётини ўрганишга бағишлаб охири ўзи унга ем бўлиб кетган экан. Йўқ, кўндира олмадим уни. Энди ёлғиз умимдим бошига тош тегиб кетишини кўрқмайдигани фидойилардан. Лекин аввалдан огоҳлантириб қўйишим керакки, ғойибдан отиладиган тошлар ҳеч кимга зарар етказмаган ҳали. Аксинча, ўта материалли олимлар томонидан отилдиган «тошлар» турибди олдимизда, ана ўшалар хавфли, шундан кўрқмайдиган кишиларгина қўшилсин сафимизга. Ким билади, балки тошотар шарпалар ҳам обрўсини ўйлаб бу дунёда ўз бурчини бажара олмаган олимларнинг энди безовталаниб, тирикларнинг диққатини тортишга уринаётган нотинч руҳларидир! Бу дунёда тинчлини кўзлаганларнинг у дунёда тинчи бўлмайди деганлари шу эмасмикан мабодо? У дунёда ҳаловат топиш учун бу дунёда бурчингни бажар деганлари тўғрима-сикан!

Келинг, майли, олимларни қўя турайлик-да ўзимизга қайтайлик. Хўш, ўлганимиздан кейин нимага айланамиз? Руҳ йўқ дейишяпти-ку ахир! Аммо-лекин...

«ЙЎҚ ЭМИШ ОРЗУДА АЙБ...»

**ВУЖУД ДЕГАНЛАРИ АСЛИ НИМАДИР!
ДАЙР ДЕНГИЗИДА ЮРГАН КЕМАДИР.
БИР КУН БИР ҚОЯГА УРИЛГАЙ КЕМА,
РУҲИМ, СЕН ВУЖУДНИНГ ҒАМИНИ ЕМА.**

Абдулла ОРИПОВ, «Руҳим»

Боринги, бу гапларнинг бари шунчаки фараз дея қолайлик. Боринги, у дунё (дўзаху жаннат эмас, йўқ, гап фақат ўлимдан кейинги ҳаёт, ҳаётимизнинг иккинчи босқичи бор-йўқлиги ҳақида боряпти, холос) бутунлай йўқ бўла қолсин. Чунки унинг мавжудлигини исботловчи ҳеч қандай далил-исботнинг ўзи йўқ-да ўрни тағиди. Лекин... айни вақтда уни инкор этувчи далил-исбот ҳам йўқ мутлақо.

Ҳамма гап ана шу «лекин»да. Ҳар қандай ҳолатда ҳам инсоннинг орзу қилишга ҳақи бор, инсон орзусиз яшай олмайди. Абдий умр, ҳаётнинг иккинчи босқичи ҳақидаги орзуларсиз бу туриш-турмушимиз шу дунёнинг ўзидаёқ дўзахга айланиб кетган бўларди. «Ҳаёт» — бу ўлим қабулхонасида навбат куттишдир» деб ёзганди Александр Дюма. Умар Ҳайём эса буни шарқона тасаввур қилади:

Бизлар қўғирчоғ-у фалак кўрчоқбоз,
Бу сўзим чин сўздир, эмасдир мажоз.
Йўқлик сандиғига бир-бир тушамиз,
Вужуд палосида ўйнагач бир оз.

«ФАН ВА ТУРМУШ» КОНКУРСИ ЯКУНЛАРИ

Шундай бўлишини ким ҳам истарди дейсиз. Ва аксинча, кўнглининг бир чеккасида «мен бошқачароқман, узоқроқ яшасам керак» деб умид қилмайдиган одам бормикан ўзи? Қанийди ўлмасликнинг иложи бўлса ёки... шу ҳикоядаги гаплар рост чиқса. Юқоридаги сатрларни ўқиб «Зора шундай бўлса...» деб ўйладингиз-ку ахир! «Шояд ҳаётнинг иккинчи босқичи рост чиқса, руҳми, газсимон мавжудотми — бало бўлишга ҳам тайёр эдим!» деган фикр кўнглингизнинг бир чеккасидан ўтди-ку ахир!

Бултур июль-август ойларида Пермь вилоятидаги Молёбка қишлоғи яқинидаги аномаль зонада инсоният тарихида биринчи марта ўзга олам вакиллари билан учрашув юз берди. 40—50 кишилик илмий экспедиция аъзолари номалум учувчи объектларда келаётган фазовий меҳмонларга хилма-хил саволлар бериб ақл бовар қилмайдиган жавоблар олишди (бу ҳақда журнализмнинг январь сонидан бошлаб берилган «М. учбурчаги ёхуд Бу ерда юрганлар бегона эмас» мақоласида муфассал ҳикоя қилинган — Ред.). Уша суҳбатларда ўзга олам вакиллари «Инсониятнинг умри чекланган, инсон умри эса абадий!» дейишди. Ҳамма гап шундаки, баъзи фаразларга кўра Ерга ҳаёт ташқаридан келтирилган экан, биз инсонлар эса аслида бошқа цивилизацияларнинг вакиллари бўлиб, ҳақиқий қиёфамиз энергия оқими сифатида экан. Улганимиздан кейин ҳар биримиз асл қиёфамизга қайтиб, нурга айланар эканми. Ота-боболаримизнинг инсон нурдан яралган, «фалончининг юзидан нур ёғилади», «нуроний одам» каби иборалари ҳам бежизмас шекилли. Одам ўлганидан кейин руҳга айланади деганларида балки ана шу хил энергетик структурага ўтши кўзда тутилари? Зотан, «Наука и жизнь» журналининг бултурги 5-сонига босилган «У дунёдан қайтганлар» номли мақолада вужуд ўлганидан кейин ҳам яшаб қолувчи қандайдир энергетик субстанция тўғрисидаги тасаввур инсон онгида бутун умри мобайнида мавжудлиги ҳам бежиз таъкидлаб ўтилмаган.

Хуллас, ўлимдан кейинги ҳаёт ҳақидаги ҳозирги тахмину фаразлар қисқача ана шулардан иборат. У дунёдан олинаётган хабарлар ҳақидаги ҳикоямизни эса СССР Медицина фанлари академияси Умумий реаниматология институтининг катта илмий ходими, медицина фанлари номзоди Галина Владимировна Алексееванинг хулосаси билан якунласан:

«Замонавий илм-фан изоҳлаб беролмайдиган ҳодисаларни муҳокама қилишда «бундай бўлиши мумкин эмас» дейиш нотўғри. Биз инсон ҳақида жуда кам нарса биламиз у тўғридаги билимларимиз қанчалик кенгайса ва чуқурлашса, бу билимлар камлигини шунчалик чуқур ҳис этамиз... Беморларнинг «кўрганлари», менимча, ҳаётнинг бошқа шакллари борлигини тасдиқламайди. Билъакс, ҳаётимиз ҳақида жуда кам нарса билишимиздан, у ниҳоятда қисқалигидан дарак беради. Улимдан кейин инсон вужудсиз шаклда бўлса ҳам яшашига шахсан ўзимнинг ҳам ишонгим келади. Ҳаётнинг бу хил шакллари ҳанузгача маълум бўлмаётгани, эҳтимол, физикларнинг айбидир?»

Вақти-соати етгач, бу азалий жумбоқни ҳар биримиз ҳал қиламиз, албатта. Лекин ушанда бу тўғрида бошқаларга хабар бера олармиканми?

БАЛКИ, ҲАЁТНИНГ ИККИНЧИ БОСҚИЧИ ЙУҚДИР? У ҳолда ўлганимиздан кейин... дунёга умуман келмагандек бўламиз. Насор, ҳаётга фалсафий ёндашиш керак. Умар Хайём айтмоқчи:

*Бизлар бўлмасак ҳам жаҳон бўлғуси,
Бизлардан на ному нишон бўлғуси.
Аввал-ку йўқ эдик, етмовди ҳалал,
Яна бўлмасак ҳам, ҳамон бўлғуси.*

ЭҲТИМОЛ, ҲАЁТНИНГ ИККИНЧИ БОСҚИЧИ БОРДИР? У ҳолда ўлганимиздан кейин... дунёга янгидан келгандек бўламиз. Биз учун мутлақо ўзгача ҳаёт бошланади. Иби Сино айтган-ку ахир: «Мўъжизага дуч келганимда уни рад этмоққа ошқима. Уни изоҳлаб бөрвчи табиатнинг ўз қонунлари бўлиши мумкин».

Журналнинг ўтган йилги январь ойн сонида кўпчилик журналхонларда катта қизиқиш уйғотувчи мақолаларнинг муаллифларининг «Фан ва турмуш»нинг йиллик мукофотлари билан тақдирлаш учун конкурс эълон қилинган эди. Утган 1989 йил якунларига кўра, қуйидаги муаллифлар конкурс ғолиби деб топилди:

1. «Орол-88» экспедициясининг қатнашчиси, тажрибали врач Мадийр СОЛАЕВга «Шимолдан келаётган офат» (8—9-сонлар) мақоласи учун;

2. Таниқли ёзувчи Абдуқаҳор ИБРОҲИМОВга «Тил билан эл — жон ила тан» (3-сон) мақоласи учун;

3. Тарих фанлари номзоди Ҳайдарбек БОБОБЕКОВга «Россия Урта Осиёни босиб олганми!» (8-ва 10-сонлар) номли илмий тадқиқот иши ва «Хўқанди латиф тупроғидаги фожеалар» (11-сон) мақоласи учун;

4. Журналист Рустам ОБИДга «Қўл тегизмай даволаш» (7—8-сонлар) мақоласи ва «Ислоҳ—илм демақдир (6-сон) номли суҳбати учун;

5. Музабир Ақром БАҲРОМОВга журнал саҳифаларида фаол қатнашганлиги учун.

Журнал идораси кўп минг сонли журналхонлар номидан ғолибларни табриқлайди ва уларга ижодий муваффақиятлар тилайди.

Факт ва рақамлар

● 1970 йилдан бери Европадаги энг йirik халқаро аэропортларда кишиларнинг безгак билан касалланиш ҳодисаси 25 марта учради. Бунга сабаб авиалайнерларга тасодифан тропик ўлкалардан безгак чивини кириб қолар экан.

● Франциянинг миллий кутубхонаси 1975 йилдан чиқайтган француз китобларининг библиографиясини компакт-диск ҳолда нашр этди. Бу китобларни махсус қурилма билан жиҳозланган компьютер экранда ўқиш мумкин. Ҳар бир дискда 380000 китоб ҳақида маълумот сақланган.

● Япониядаги ҳар учдан бир мактаб ҳисоблаш техник

каси билан жиҳозланган бўлиб, ҳар бир мактабга ўрта ҳисобда 3,5 та компьютер тўғри келади.

Энг қадимги қуш

Американинг Жанубий Каролина штатида қачонлардир Ерга яшаган энг улкан денгиз қушининг тошга айланган жасади топилди. Унинг оғирлиги 41 килограмм бўлиб, қанотларининг узунлиги 5 метрдан эндрок келади. Ҳозирги энг улкан денгиз қуши ҳам бу қуш жасади олдида жуда кичкина кўринади. Мутахассислар бу қушнинг ҳозирги соқоқушининг бундан беш миллион йил бурун яшаган узоқ эндроклардан бири деб ҳисобламоқдалар. Тошга айланган бу қуш излари Чарлстон шаҳрида аэропорт қурилишида ишлатилаётган ҳарсанг тош бўлагидан топилган эди.

Ежемесячный научно-популярный журнал АН УзССР «Фан ва турмуш» [«Наука и жизнь»] № 5 [427] 1990 г.

Кўлөзма ва расмлар қайтарилмайди.

Мусаҳҳиҳ Абдувоҳид ТУРА
Бадийи муҳаррир Уста ВАЛИ

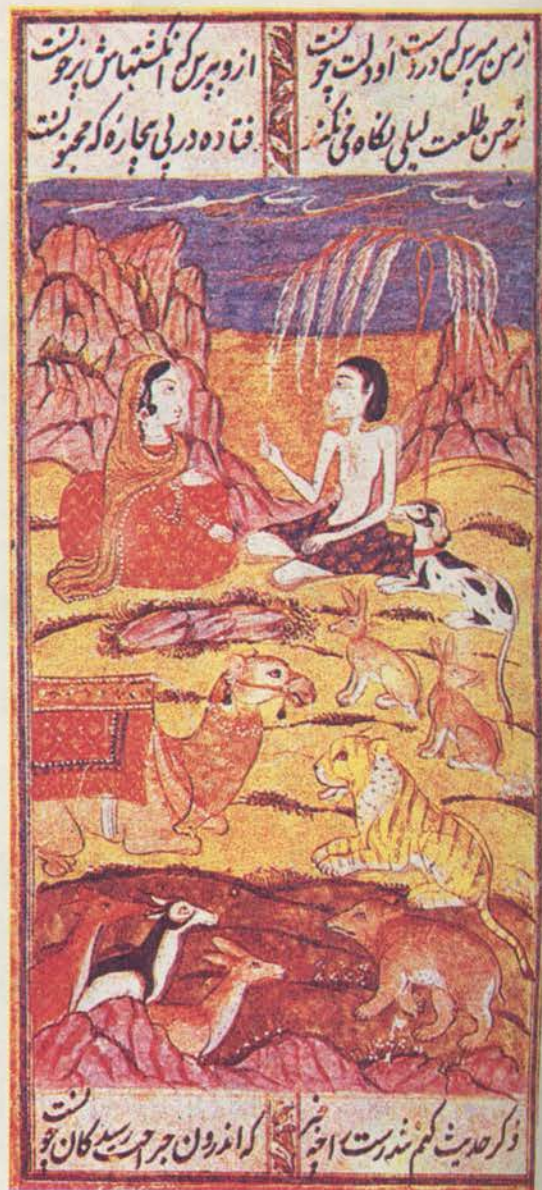
Телефон: 33-07-05; 39-04-11; 39-04-12; 39-04-84; 39-03-88.
Унвонимиз: 700000, Тошкент ГСП(П) Гоголь кўчаси 70-уй

Теришга 16.02.1990 йилда берилди. Босишга 09.04.90 йилда руҳсат этилди. Р—07747. Қороз 60×90¹/_к. Ботик босма. Ботик босма қоғози. Шартли босма т. 4,0. Шартли рангли намуналар 10. Нашриёт-ҳисоб т. 5,0. Нусхаси 495071. Буюртма № 2938. Нашр № 308. Баҳоси 40 т.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент шаҳри, ГСП, «Правда» газетаси кўчаси, 41-уй. © «Фан ва турмуш»

Олимлар баҳси. Деҳли, XVII аср.

Лайли ва Мажнуннинг саҳродаги уч-рашуви. Деҳли, XIX аср.

Жаҳон тасвирий санъати хазинасидан муносиб ўрин олган миниатюралар Шарқ халқларининг бадиий меросидир.

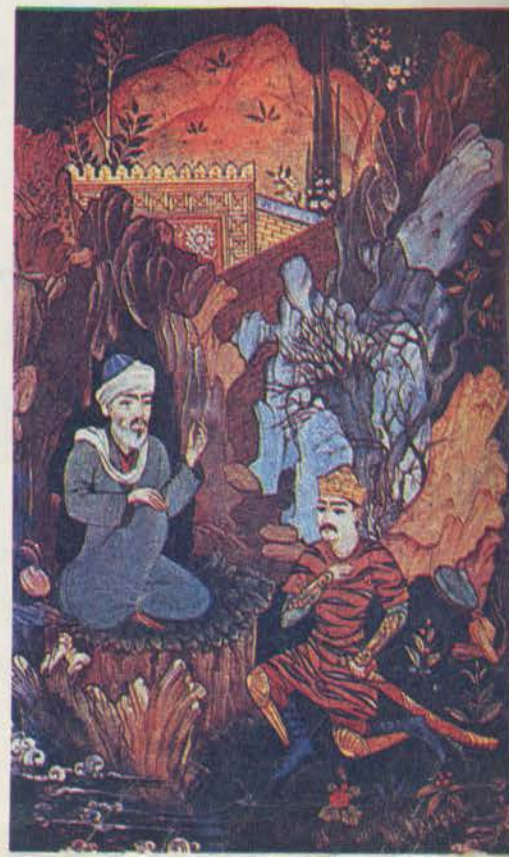
Миниатюра — нодир қўлёзмалар зийнати бўлмиш шамс, зарварақ, унвон, ҳошия нақши, лавҳа, хогима каби безаклар билан уйғунликда китоб мазмунини бойитишга, унинг янада чиройли безалишига хизмат қилади.

Китоб безаш санъати Яқин ва Урта Шарқ маданий марказлари бўлмиш Бағдод, Табриз, Самарқанд, Бухоро, Ҳирот, Шероз каби шаҳарларда X—XI асрлар давомида жуда ривожланган ва махсус миниатюра мактаблари ҳам бўлган.

Аждодларимиз нодир санъатининг ажойиб анъаналарини ўзбек мусаввирлари ҳам давом эттирмоқдалар, халқ эртаклари, достонларини безашда миниатюрадан усталик билан фойдаланмоқдалар.

Шарқ миниатюра мактаблари ҳақида ҳикоя этувчи мақолага ушбу сураглар илова қилинган.

Т. Болтабоев. Фарҳод Суқрот ҳузурда. 1985 й.

Етмиш минг йилгилар билан тенгмиз-да
Эртага кетсак бу кўхна оламдан,

деб ёзганди Умар Хайём. Чиндан ҳам шундаймикан! Улганимиздан кейин биздан ҳеч бир ном-нишон қолмаслиги ростми! Балки руҳ деганлари чиндан мавжуддир-у, ўлганимиздан кейин ҳаётимиз бўлакча кўринишга ўтар! Бу саволлар инсонни азал-азалдан уйлантиб келади.

Кейинги йилларда дунё бўйича тирилтирилаётган юзлаб марҳумлар у дунёда кўрган-кечирганлари ҳақида айнан бир хил ҳикоя қилишмоқда. Ҳатто совет материалист олимлари ҳам ҳаётнинг кўринмас шакли бўлиши, вужуди ўлганидан кейин инсон онги Ернинг қувват-ахборот майдонида кўринмас шаклда яшаб қолиши мумкин деб фараз қилишаётир.

Қадимги Шарқ, хусусан, қадимги ҳинд фалсафаси эса руҳ вужуддан вужудга кўчиб юради деб қатъий ишонган. Ушбу саҳифадаги суратлар муқованинг биринчи саҳифасида кўрсатилган «Бхагавад гита» номли қадимги ҳинд ёдгорлигидан олинган. Уларда руҳ вужуддан вужудга кўчиб юришидан ташқари, одамнинг феъл-атворига боғлиқ ҳолда дарахт ёки ҳайвонга ўтиши ҳам мумкин, деган фикр акс эттирилган. Улимдан кейинги ҳаётга, умуман, руҳ бор-йўқлигига оид сўнги янгилıklar ҳақида журналнинг шу соннда тўғалланган «У дунёдан хабарлар» номли мақолада муфассал ҳикоя этилади.

ЎАН ТУРМУШ

ISSN 0134-4560

индекс 75421

Баҳоси 40 тийин